

48ste vergadering

Donderdag 11 februari 1993

Aanvang 10.15 uur

Voorzitter: Brouwer

Tegenwoordig zijn 113 leden, te weten:

Aarts, Achttienribbe-Buijs, Akkerman, Apostolou, Beckers-de Bruijn, Beinema, J.H. van den Berg, J.T. van den Berg, Biesheuvel, Bijleveld-Schouten, Blaauw, Boers-Wijnberg, Bolkestein, Brinkman, Brouwer, Van de Camp, Castricum, De Cloe, Dees, Deetman, Dijkstal, Doelman-Pel, Eisma, Eisses-Timmerman, Feenstra, Franssen, Frinking, Van Gelder, Gerritse, De Graaf, Groenman, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van der Heijden, Van der Hoeven, De Hoop Scheffer, Van Houwelingen, Huibers, Huys, Van Iersel, Janmaat, Janmaat-Abee, A. de Jong, G. de Jong, M.D.Th.M. de Jong, Jorritsma-Lebbink, Jurgens, Kalsbeek-Jasperse, Kersten, Koetje, Kohnstamm, De Kok, De Korte, Krajenbrink, Laning-Boersema, Lankhorst, Lansink, Leerling, Leers, Van Leijenhorst, Leijnse, Lilipaly, Van der Linden, Linschoten, Lonink, Mateman, Melkert, Middel, E. Middelkoop, Mulder-van Dam, Netelenbos, Niessen, Van Noord, Van Otterloo, Paulis, Van der Ploeg-Posthumus, Quint-Maagdenberg, Ramlal, Reitsma, Rempt-Halmmans de Jongh, Van Rey, Van Rijn-Vellekoop, Roosen-van Pelt, Rosenmüller, Ruigrok-Verreij, Scheltema-de Nie, Schoots, Schutte, Sipkes, Smits, Soutendijk-van Appeldoorn, Spieker, Stemerink, Stoffelen, G.H. Terpstra, Tommel, Tuinstra, Van der Vaart, Ter Veer, Verbugt, Versnel-Schmitz, Vliegheart, Van der Vlies, Vos,

Vreugdenhil, Vriens-Auerbach, Weisglas, Wiebenga, Witteveen-Hevinga, Wolffensperger, Wöltgens, Ybema en Van Zijl,

en mevrouw Dales, minister van Binnenlandse Zaken, de heren Hirsch Ballin, minister van Justitie, Ritzen, minister van Onderwijs en Wetenschappen, Andriessen, minister van Economische Zaken, De Vries, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, mevrouw d'Ancona, minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, en mevrouw Ter Veld, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

V.A.M. van der Burg, Esselink, Hillen, Kamp, Van der Ploeg-Posthumus, Te Veldhuis en Willems, wegens bezigheden elders;

Van der Hoeven, wegens bezigheden elders, alleen voor de ochtendvergadering.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Wet van 11 september 1964, houdende vaststelling van een nieuwe regeling van de bezoldiging van de vice-president en de leden van**

de Raad van State, alsmede van de voorzitter en de leden van de Algemene Rekenkamer in verband met een nadere regeling van hun rechtspositie (22865).

Dit wetsvoorstel wordt zonder beraadslaging en, na goedkeuring van de onderdelen, zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Regels ter zake van de gemeentelijke basisadministratie van persoonsgegevens (Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens) (21123).**

(Zie vergadering van 10 februari 1992.)

De algemene beraadslaging wordt hervat.

De heer **Wiebenga** (VVD): Mevrouw de voorzitter! Ik wil uiteraard beginnen met de beide bewindspersonen te danken voor de beantwoording. Die beantwoording heeft mijn fractie niet in alle opzichten overtuigd, vandaar dat ik gaarne aan de tweede termijn meedoe.

De wijze waarop de minister van Binnenlandse Zaken die dit project trekt, de opmerkingen van de Kamer en niet alleen van mijn fractie, in de eerste termijn beantwoordde, kwam aan de ene kant geëngageerd over – het is bekend dat zij net als haar

voorgangers dit project een goed hart toedraagt – maar aan de andere kant leek die wat luchthartig. Zo ga ik er dan ook op in.

Ik begin met een paar opmerkingen over de verhouding tussen de wetgeving en de invoering bij dit soort megaprojecten waarvan de overheid er, ook buiten de automatisering om, meer heeft. De woordvoerder van de fractie van D66 kwam met het konijn uit de hoed van de amenderende motie. Wij hebben hierover in een interruptiedebat al van gedachten gewisseld. Ik denk dat wij dit gedachtenspinsel snel moeten vergeten want een amenderende motie is niet beslissend. Wat dat betreft kan ik mij vinden in de beantwoording van zowel de minister van Justitie als van Binnenlandse Zaken. Ook na de discussie die ik van regeringswege heb gehoord, doen wij er goed aan, en doet vooral de regering er goed aan, om voortaan bij dit soort zaken de opbouw die ik heb gesuggereerd, te gebruiken. Daar waar weliswaar sprake is van parallel lopende trajecten van wetgeving aan de ene kant en invoering aan de andere kant, moet voordat het punt van geen terugkeer bereikt wordt, de vaststelling van de wetgeving plaatsvinden – ik noemde dat fase 3 – waarna de reeds voorbereide invoering geschiedt. Die gang van zaken is bij dit GBA-project niet toegepast. De risico's die daardoor ontstonden hebben niet geleid tot ongelukken. Daar ben ik vanzelfsprekend blij mee, want we moeten er niet aan denken dat een project als dit gaat kapseizen. Als dat wel gebeurd was, terwijl de wetgeving ook nog niet was vastgesteld, dan was dat heel vervelend geweest. Ik ga er nu niet verder op in. Ik heb wel begrepen dat mijn voorstel inzake de vijf fasen, te beginnen met de nota en te eindigen met de evaluatie, op instemming kan rekenen. Dat betreft dan uiteraard de toekomst.

Mevrouw de voorzitter! Ik kom te spreken over de verhouding tussen burger en administratie, waaraan ik in eerste termijn wegens tijdgebrek nauwelijks aandacht heb kunnen besteden. Ter vermijding van misverstanden merk ik op dat ook mijn fractie zich zorgen maakt over met name de huidige vervuiling, de lekkage bij de bevolkingsregisters. Hoofdcommissaris Nordholt van Amsterdam, met wie ik altijd graag

spreek en naar wie ik altijd goed luister, heeft ook hierover zijn licht laten schijnen. Hij stelde in verband met de nasleep van de ramp in de Bijlmer dat het Amsterdamse bestand van het bevolkingsregister compleet waardeloos was. Het is de vraag of die stelling geheel juist is. Echter, onder anderen de directeur van de dienst burgerzaken van Amsterdam komt uit op een vervuiling van 10%. Het betreft hier een veronderstelling van een deskundige. Laten wij aannemen dat de 10% bestandsvervuiling aan de veilige kant is. Aangenomen mag worden dat die vervuiling in de grote steden groter is. Maar een vervuiling van 10% is onaanvaardbaar, ook als het om een basisadministratie gaat. Ik kan mij voorstellen dat 10% vervuiling van het bestand van de ANWB niet vreselijk is. Het gaat hier echter om het basisbestand van de overheid. Dan kan de administratie als poreus worden gekwalificeerd. Als daarbij de calculerende burger wordt gevoegd, kunnen zich vervelende zaken voordoen voor zowel de burgers als de overheid.

In het verband van de vervuiling van bestanden heeft de heer Krajenbrink in eerste termijn terecht veel voorbeelden gegeven. Ik deel zijn benadering op dit punt. Zelf wil ik ingaan op het voorbeeld van de spookbewoners. Mensen die met recht menen alleen op een adres te wonen, worden aangeslagen voor een milieuheffing voor een gezin. Bij navraag bij het bevolkingsregister blijkt dat er een spookstudent is ingeschreven. Op grond van de Wet op de studiefinanciering is het voor mensen van boven de 18 jaar namelijk gunstiger om op een ander adres dan dat van de ouders te wonen. Dan is de studiefinanciering hoger. Het blijkt dat deze jongeren zich zomaar op een adres laten inschrijven, zonder dat de hoofdbewoner daarvan iets bekend is. Is dat in het nieuwe geautomatiseerde GBA-bestand nog mogelijk? Uiteraard zijn er tientallen voorbeelden te geven van de calculerende burger aan de ene kant en de poreuze administratie aan de andere kant. De VVD vindt dit niet aanvaardbaar.

Voorzitter! Ik kom bij de invoering van het nieuwe stelsel. In de stukken, tijdens de voorbereiding van dit debat en ook in eerste termijn was er

onzekerheid over de invoering. Eén ding is zeker: het stelsel wordt niet ingevoerd op de beoogde datum. Natuurlijk was het logisch dat de volksvertegenwoordigers aan de regering vroegen wanneer dat stelsel wel wordt ingevoerd. De minister kwam dan ook met een datum, namelijk september 1994. Zij sprak daarbij over een nieuwe toetredingsplanning van de gemeenten, die uiteraard nodig is. Andere motieven werden niet aangegeven. Kan de minister de Kamer tijdens of na dit debat hierover schriftelijke mededeling doen? Wij zouden hierover dan nog eens goed na kunnen denken. September 1994 is nog niet aangebroken en na deze wetsbehandeling zal in de vorm van bijvoorbeeld een mondeling overleg ongetwijfeld nog met de regering gesproken worden over de GBA. Ik verzoek haar om ons een planning voor nieuwe toetredingen voor te leggen. Dat geldt ook voor het traject dat vanaf nu tot september 1994 gevolgd zal worden. Waarom wil ik dit weten, voorzitter? Omdat de minister ons heeft meegedeeld dat er op dit ogenblik 37 van de 650 gemeenten en 10 rijksdiensten van de 300 zijn aangesloten bij het nieuwe GBA-stelsel. In anderhalf jaar moet een en ander alsnog in orde komen, terwijl het tot nu toe allemaal moeilijk liep, onder andere vanwege de problemen met de kwaliteit van de gegevensbestanden waar diverse fouten in zitten. Kortom, het is in ieder geval in de ogen van mijn fractie een punt van aanhoudende zorg.

Voorzitter! Omdat dit een zorgelijk punt is, heb ik in eerste termijn een derde contra-expertise aanbevolen. Ik was er eerlijk gezegd van uitgegaan dat de minister de traditie van haar ambtsvoorganger, minister Van Dijk, zou overnemen. Het ging toen om de tweede contra-expertise, die ook in een motie van mij vastgelegd is. Hij zei toen dat hij zich kon voorstellen dat de Kamer zich hierover zorgen maakte. De eerste contra-expertise leverde veel problemen op. De Kamer heeft in de motie-Wiebenga verzocht om een tweede contra-expertise. De minister heeft dat opgepakt en die motie uitgevoerd. Men kreeg hierdoor inzicht. Bij een project als dit, is dat van groot belang voor de volksvertegenwoordiging. Ik heb al gezegd dat

Wiebenga

de volksvertegenwoordiging bij dit soort zaken kritisch moet zijn. Dat is per se noodzakelijk. Ik weet dat de regering die mening ook is toegegaan. Er zijn problemen met de kwaliteit van de gegevensbestanden. Er zijn ook problemen in de automatiseringsbranche. Ik denk in dezen bijvoorbeeld aan faillissementen en dergelijke. Er zijn nu nog geen problemen met dit project maar het loopt wel risico's. Ik had verwacht dat de minister dit punt zou oppakken en enige jaren na de tweede contra-expertise met een derde zou komen. Neen, zegt de minister, dat doen wij niet, want wij besluiten om dit megaproject in september 1994 in te voeren; zelfs als er problemen mochten zijn. Zo'n contra-expertise zou voorts vertraging geven, hetgeen niet nodig is. Voorzitter! Mijn fractie is hierdoor niet overtuigd en ik denk dat wij de enige niet zijn. Uit een interruptiebatje is al gebleken dat ik met instemming kennis heb genomen van de bijdrage van mevrouw Achttienribbe van de PvdA-fractie. Zij sprak, heel begrijpelijk, niet over een derde contra-expertise maar, uit een oogpunt van doelmatigheid en rechtmatigheid van de uitgaven, over een onderzoek door de Algemene Rekenkamer. Ik begreep daaruit dat de PvdA-fractie zich meer zorgen maakte over de financiële kant. Dat is op zich ook begrijpelijk.

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): Mevrouw de voorzitter! De heer Wiebenga citeerde mij juist, zij het dat ik het doel waarvoor het onderzoek gehouden zou moeten worden, ook nadrukkelijk heb aangegeven. Kan hij daarop nader ingaan? Mijn voorstel was op de toekomst gericht. Ik kom hierop in mijn bijdrage nog nader terug maar ik wil dit misverstand even uit de wereld helpen.

De heer **Wiebenga** (VVD): Voorzitter! Ik weet niet of er van een misverstand sprake is. Inderdaad heb ik heel goed begrepen wat mevrouw Achttienribbe in eerste termijn gezegd en bedoeld heeft. Zij heeft gezegd dat het doel van het onderzoek van de Algemene Rekenkamer in verband met het GBA – daar praten wij immers over – is om naderhand een compleet beeld te krijgen van de ontwikkelingen en de

knelpunten en dergelijke. Dat zou ook een beeld op hoofdlijnen kunnen zijn. De uitkomst van het onderzoek is, ook voor de toekomst, nuttig bij de opzet.

Natuurlijk voelt mijn fractie zich aangesproken door haar betoog. Zij sprak echter later dan ik, dus ik kon niet weten wat zij zou zeggen in eerste termijn. Mijn inzet voor een derde contra-expertise deed ik omdat er niet alleen financiële risico's, maar ook technische risico's aan het project verbonden zijn. Nu zegt de fractie van de PvdA meer inzicht te hebben in de technische risico's dan mijn fractie. Zij maakt zich daar dan ook niet zoveel zorgen over. Ook de fractie van de PvdA ziet echter dat er bij dit project wel onderzoek gedaan moet worden. Ik zeg het nu heel voorzichtig. Het parlement zou hiermee zeer geholpen zijn in haar controlerende taak, de taak die de fractie van de PvdA – trouwens ook de andere fracties – zo belangrijk vindt. Kortom, ik ben het eigenlijk met mevrouw Achttienribbe eens. Daarbij teken ik aan dat het mij niet gaat om de vorm van dat onderzoek; het gaat mij erom dat er nader onderzoek plaats zal vinden ter lering – ik hoop niet ter vermaak – van een ieder die bij dit project betrokken is. Onderzoek moet plaatsvinden omdat de financiële en technische risico's niet uit te sluiten zijn. Dat blijkt ook uit beide eerder ingestelde onderzoeken die contra-expertise heten. De minister is daarop niet voldoende ingegaan. Uiteraard heeft zij gezegd dat zij een onderzoek van de Rekenkamer onwenselijk vond. Dat zullen de meeste ministers zeggen, dunkt mij. Ik vind een nader onderzoek echter wel van belang. Om die reden dien ik de volgende motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat nader inzicht gewenst is in de actuele technische risico's en de kostenontwikkeling van de Gemeentelijke basisadministratie, mede in het licht van het ontstane uitstel van de definitieve invoering van het nieuwe stelsel;

verzoekt de regering zo spoedig mogelijk aan de Kamer dit nader inzicht te verschaffen, bij voorkeur aan de hand van extern onderzoek, en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Wiebenga en Scheltema-de Nie.

Zij krijgt nr. 31 (21123).

De heer **Wiebenga** (VVD): Voorzitter! Ter toelichting merk ik nog op dat in het dictum van de motie niet het begrip "Algemene Rekenkamer" is opgenomen. Er staat ook niet "derde contra-expertise". Er staat "nader onderzoek". Mijn fractie is bereid te spreken over de vorm van dat nadere onderzoek. Van wezenlijk belang vind ik het dat de regering niet wegloopt voor een meerderheid van het parlement – althans, ik hoop dat de motie wordt aanvaard en een meerderheid krijgt – dat aangeeft dat er aan dit project risico's verbonden zijn. Ik heb het voorbeeld gegeven van de Titanic. Er zijn ijsbergen. Wij wensen de vinger aan de pols te houden en wij wensen dat de regering nader inzicht geeft aan de hand van nader onderzoek. Als het enige tegenargument van de regering is dat een en ander vertraging oplevert, moet die motie zeer beslist worden aanvaard, want dan zit de zaak kennelijk helemaal niet goed.

Voorzitter! Ik kom bij het punt van het kerkelijk signaal. De minister is daar heel kort op ingegaan. De discussie is bekend. Ik kan mij voorstellen dat er voor de verschillende fracties andere invalshoeken gelden. Mijn fractie vindt, afwegende wat er gezegd is in eerste termijn van de kant van de Kamer en door de minister van Binnenlandse Zaken, dat het onwenselijk is dat er aan het kerkelijk signaal – uiteraard vallen de genootschappen op geestelijke grondslag daar ook onder – in de wet een bijzondere positie wordt gegeven. Ik denk zelfs dat dit in strijd is met de considerans van de wet. Het is in elk geval in strijd met de materiële doelstelling van het project, want het gaat uiteindelijk om uitwisseling van gegevens tussen overheidsorganen en semi-overheidsorganen. Een en ander moet dus plaatsvinden in de sfeer van de overheid en van de

publieke taken. Kerken hebben een zeer belangrijke taak in deze samenleving, maar zij hebben geen publieke taak. Die moeten zij ook niet willen hebben, althans niet in de sfeer van de overheid. De kerken hebben in de Wet GBA niets te zoeken. Het punt van de considerans stel ik graag nog aan de orde.

Ik erken dat ook de VVD-fractie in de tien jaar waarin dit project nu in het parlement ter sprake is, een periode heeft gehad waarin zij kennelijk niet helemaal recht bij de leer was. Zo was dat en dat heeft de geachte afgevaardigde van de PvdA-fractie terecht gezegd. Toch doe ik een beroep op de PvdA om juist het punt van de scheiding van de kerk en de Staat, zoals dat door andere woordvoerders van de PvdA bij andere debatten, maar ook in dit verband – ik doel op de motie-De Visser – is aangehaald, en het amendement van mevrouw Scheltema en mij nog eens rustig te bespreken in de fractie, voordat wij de stemmingen zullen aangaan. Ik verzoek de fractie om dit dan niet, zoals ik nu ook niet doe, in de sfeer te gooien van "wie heeft wat verkeerd benaderd". Ik houd de fractie ook niet aan het feit dat zij denkt dat zij op de goede lijn zit. De persoonlijke levenssfeer haal ik er nu uit, maar als enige argument haal ik aan de scheiding van de kerk en de Staat en de positie van de PvdA daarbij. Die positie is traditioneel belangrijk en werd altijd gerespecteerd, ook door andere fracties in dit huis. Ik geef mevrouw Achttienribbe dan ook in overweging om dit nog eens in haar fractie aan de orde te brengen. Ik hoop, verwacht en ga ervan uit dat dit tot de conclusie zal leiden dat het amendement van mevrouw Scheltema en mij door mevrouw Achttienribbe en haar fractie gesteund kan worden.

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): Mevrouw de voorzitter! De heer Wiebenga spreekt nu op een geheel andere toon dan in eerste termijn richting PvdA. Hij spreekt nu op zalvende toon en vraagt of wij er nog eens goed naar willen kijken. Hij geeft toe dat hij er eerst anders over dacht en dat hij nu eigenlijk toch van gedachten veranderd is. Ik wijs hem echter op het volgende. In de periode waarin de VVD-fractie in de regering zat, heeft eerst de heer

Nijhuis en later de heer Wiebenga de toenmalige regering de gelegenheid heeft gegeven om de categorie bijzondere derden nadrukkelijk in de wet op te nemen in een positie met bijzondere maatschappelijke dan wel publieke belangen. In die periode is de steun van de VVD zodanig geweest dat de wet eruit kwam te zien zoals deze eruit zag. Het is niet de PvdA die zwalkend heen en weer is gegaan. Ik heb goed geluisterd naar het pleidooi dat de heer Wiebenga heeft gehouden aan het adres van de PvdA. In plaats van het verwijt dat hij ons in eerste termijn maakte, houdt hij nu een pleidooi en die opstelling komt mij nogal vreemd voor. Ik vind dat hij hier bepaald mistig optreedt. In eerste instantie ging het om een aanval en nu houdt hij een zalvend pleidooi. De heer Wiebenga wil de kerken nu kennelijk uit de categorie bijzondere derden hebben, terwijl hij hen in eerste instantie een bijzondere positie toekende. De heer Wiebenga kent onze opstelling en die is consequent geweest.

De heer Wiebenga (VVD): Voorzitter! Mijn toon is door de geachte afgevaardigde kennelijk toch niet opgevat op de manier waar ik op hoopte. Ik moet even één ding rechtzetten, want dit is jammer. Ik heb mevrouw Achttienribbe in eerste termijn helemaal niet aangevallen. Ik zal de gang van zaken even schetsen. Zij sprak in eerste termijn wel een half uur over de Wet GBA en heeft geen woord gezegd – niets, nul, zero – over de problematiek van de kerken en het kerkelijk signaal.

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): Neen, natuurlijk niet.

De heer Wiebenga (VVD): Ik verzoek mevrouw Achttienribbe om mij even te laten uitspreken, want de vorige keer was het ook zo dat zij er voortdurend tussendoor kwam als ik haar antwoordde. Maar nu wil ik hier toch even op antwoorden.

Ik heb mevrouw Achttienribbe in eerste termijn geïnterrupteerd. Maar een aanval? Wat krijgen wij nou? Haar betoog was afgelopen en zij had gezwegen over dit punt, terwijl de media en de achterban toch mogen kennis nemen van het standpunt van haar fractie ter zake. Hetgeen mevrouw Achttienribbe

beschouwde als een "aanval", was niet anders dan de interruptie aan het einde van haar betoog in de zin van "mijnheer de voorzitter" – ik meen dat er toen een mannelijke voorzitter was – "zou ik de geachte afgevaardigde mogen vragen wat het standpunt van de fractie van de Partij van de Arbeid is op het punt van het kerkelijk signaal". Toen kwam het eruit en toen heb ik mijn teleurstelling uiteraard laten blijken. Zo is het gegaan. Toen heeft mevrouw Achttienribbe – en dat was te verwachten, dat vind ik ook geen enkel probleem, dat hoort zo in het parlementaire spel – erop gewezen, dat de woordvoerders van de fractie van de VVD in de periode 1987-1988 op een gegeven ogenblik gezegd hebben, te beginnen met mijn toenmalige fractiegenoot Nijhuis, dat de constructie van de bijzondere derde aanvaardbaar was. Wie zonder zonde is, werpe de eerste steen.

Het volgende is misschien aardig voor de parlementaire geschiedenis bij deze wet. Toen ik het woordvoerschap overnam, was ik geconfronteerd met dit standpunt. Dat werd overigens namens de fractie ingenomen. Daarom zeg ik ook in eigen kring mea culpa, mea maxima culpa. In de debatten die in het jaar 1988 volgden, heb ik zo snel mogelijk de zaak op de rails gekregen, intern en naar buiten toe, en medegedeeld – dat was vanaf 1988 – dat de fractie van de VVD inderdaad ook bij nader inzien en na het doordenken van het voorstel de constructie om allerlei redenen ongewenst achtte. De redenen zijn overigens bekend. Dat was nog tijdens het ministerschap van de heer Van Dijk. Ik was toen ook regeringsfractielid. De fractie van de PvdA kende een respectabele en goede opstelling van de voorgaande woordvoerder van mevrouw Achttienribbe, oud-collega De Visser, die de lijnen goed neerzette en met name tegen mijn collega Nijhuis en mij zei: zorg nu, dat de VVD weer terugkomt op de heldere positie waarin het onderscheid tussen de kerk en de religie aan de ene kant en de overheid aan de andere kant weer goed wordt gemaakt. Ik heb dat gedaan, mede daartoe opgeroepen door de heer Piet de Visser namens de fractie van de PvdA. Mevrouw Achttienribbe zegt dat zij niet zwalkt.

Wiebenga

Prima! Ik wil het ook niet in die sfeer trekken. Het enige wat ik mevrouw Achttienribbe vraag, is de zaak nog eens gewoon in de fractie aan de orde te brengen. Ik meen alleen maar dat een steun voor het amendement van mevrouw Scheltema en mij respect zal opbrengen en begrepen zal worden.

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): Mevrouw de voorzitter! Ik waag het niet, de heer Wiebenga op dit punt niet te laten uitspreken. Ik begrijp, dat ik nu even mag reageren.

De voorzitter: Ik neem aan, dat de heer Wiebenga zijn betoog voor zover heeft afgerond.

De heer Wiebenga (VVD): Dit stuk wel. Ik ben er al een tijd mee bezig.

De voorzitter: Ga uw gang, mevrouw Achttienribbe.

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): De heer Wiebenga zet netjes de consequente lijn neer. Ik kan in zijn stijl blijven en constateren, dat ik, na het woordvoerschap van de heer De Visser te hebben overgenomen, geheel in zijn lijn verder heb geopereerd. Dat is te controleren. Dat betekent dus dat ik niet van de lijn van de heer De Visser ben afgeweken. Ik meen dat wij helder moeten stellen, dat de scheiding tussen kerk en Staat – en dat is de aanval die de heer Wiebenga de vorige keer op de Partij van de Arbeid heeft gepleegd – in die zin op een goede manier gestalte heeft gekregen. De heer De Visser heeft zelf erkend – ik heb dat in mijn eerste termijn op uitnodiging van de heer Wiebenga aangegeven – dat weliswaar door een bepaalde "move", waarbij de toenmalige regering zich gesteund wist door de VVD, de kerkgenootschappen als een bijzondere en aparte categorie zijn neergezet en dat dit voor de Partij van de Arbeid niet de allerbeste oplossing was, maar dat daarmee recht is gedaan aan de uitvoering van de motie-De Visser zoals deze werd bedoeld en telkens werd uiteengezet. Wat dat betreft, volgen wij de consequente lijn en erkennen wij net zoals de heer Wiebenga en iedereen de bijzondere positie van de kerk. En dat heeft bepaalde conse-

quenties. Ik denk dat de race in dat opzicht gelopen is en dat is de lijn van de Partij van de Arbeid, consequent, en zo houden wij haar.

De heer Wiebenga (VVD): Mevrouw de voorzitter! Dat is betreuenswaardig. Als het stemgedrag van de gehele PvdA-fractie overeenkomstig de woorden van mevrouw Achttienribbe zal zijn, dan is er in vergelijking met de eerdere opstelling van de PvdA ten aanzien van dit soort vraagstukken toch sprake van een deuk. Ik heb in eerste termijn overigens geen aanval op de PvdA gedaan. Ik heb uitgelegd dat ik natuurlijk zeer teleurgesteld was over de woorden van mevrouw Achttienribbe, die zij niet in haar aanvankelijke toespraak had opgenomen. Ik denk dat een stemgedrag overeenkomstig haar voorspelling gewoon in strijd is met de motie-De Visser van 17 februari 1987, waarin als dictum staat: verzoekt de regering, bij de voorbereiding van de desbetreffende wet- en regelgeving ernaar te streven dat na de invoering van de GBA de kerkgenootschappen als gebruikers van de GBA dezelfde status zullen hebben als andere niet-overheidsorganen. Dat is helder.

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): Dat klopt dus. Dat is ook heel helder, want zij zijn in een aparte categorie geplaatst. De heer De Visser heeft daar, net zoals ik nu, uiteindelijk vrede mee gehad. Ik heb al eerder uitgelegd dat het door de omstandigheden niet het mooiste is wat wij ons kunnen wensen, maar feitelijk is de motie daarmee ook uitgevoerd. De lijn van de Partij van de Arbeid is consequent geweest. De heer Wiebenga erkent dat hij op dat punt eerst een andere opstelling heeft aangenomen en zich vervolgens heeft laten overtuigen. Wij kunnen er kort en lang over praten. Hij heeft ons vorige keer verweten dat wij niet helder zijn en haalde daar onder anderen de heren Buurmeijer en Van Ooijen bij, terwijl het over heel andere zaken ging. Ik vind de heer Wiebenga in dit opzicht bepaald "getruct" opereren. Hij spijt mij bijzonder. Onze lijn is helder en consequent gebleven, zij het dat wij met elkaar een aantal zaken kunnen betreuren. De geschiedenis kunnen wij echter niet herschrijven. Wij blijven op ons standpunt staan.

De heer Wiebenga (VVD): Voorzitter! Ik vind dat een debat over een niet onbelangrijk vraagstuk door deze wijze van interrumperen wat omlaag gehaald wordt. De fractiegenoten en voormalige fractiegenoten die mevrouw Achttienribbe noemde, voerden die discussie naar mijn mening op een andere manier. Ik vind het verloop van de discussie teleurstellend, zowel inhoudelijk als de manier waarop die gevoerd wordt. Over het hoofd van de woordvoerder doe ik toch een beroep op de PvdA-fractie om dit punt serieus op te pakken en de motie de kans te geven, die zij verdient.

Ik heb nog twee wat kleinere maar niet onbelangrijke punten. Dat zijn de eventuele volgende conversies die wellicht nog nodig zijn, al of niet door amendering van deze wet of door wijziging van het Logisch ontwerp in de toekomst. Op dit punt ligt er een amendement op stuk nr. 18 van mevrouw Scheltema. Dat houdt in dat er een algemene maatregel van bestuur moet komen, zodat duidelijk wordt dat, wanneer die zaken door het Rijk worden geëntameerd, de daaruit voortvloeiende kosten ook aan de gemeenten worden vergoed. Mijn fractie vindt dat een volslagen logische gang van zaken en neemt zich voor om voor het amendement te stemmen. Het antwoord van de minister, dat het dan telkens in onderling overleg tussen de gemeenten en het Rijk gedaan moeten worden, vond ik niet overtuigend. Er is een bestuursakkoord waarin de lijn duidelijk ligt: kosten door het Rijk geëntameerd, die de gemeenten moeten maken, dienen vergoed te worden. Wij zullen dus voor dat amendement stemmen.

Mevrouw Scheltema en de heer Van den Berg hebben een gewijzigd amendement op stuk nr. 29 ingediend met betrekking tot de gegevensverstrekking aan derden. Mijn fractie is daar bepaald niet enthousiast voor. De strekking daarvan is dat de gegevens slechts verstrekt worden wanneer die in het algemeen belang zijn. Wij vinden nu juist dat de kerken op grond van artikel 79 inlichtingen moeten kunnen krijgen. Zij moeten dat zelf vragen en daar moet ook voor betaald worden. De gemeenten hanteren daarvoor tarieven. Wij vinden toch dat dat geen algemeen

belang is. Wij vinden de strekking van het amendement te beperkt.

Ik herhaal wat de VVD-fractie altijd heeft gezegd, namelijk dat wij de hoofddoelstelling van het GBA-project goed vinden. Wij steunen die hoofddoelstelling en wij zullen dan ook voor het voorliggende wetsvoorstel stemmen. Op het punt van het kerkelijk signaal zit er een weeffout in en die weeffout moet eruit. Verder vinden wij dat een kritisch parlement vereist is en dat nader onderzoek zeer zeker nodig is. Op beide punten hoop ik op steun van de PvdA-fractie.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Ik dank beide bewindslieden voor de beantwoording van de vele vragen die wij in de eerste termijn hebben gesteld.

Op zichzelf is het natuurlijk altijd een vrolijk bericht als de minister een duidelijk optimisme uitstraalt ten aanzien van de datum van voltooiing van de invoering van de GBA's, namelijk december 1994, en ik doe niets liever dan met haar daarin te geloven. Ik heb echter nog enige twijfels, met name door het feit dat 500 gemeenten de steekproef naar de kwaliteit van de aansluiting nog moeten ondergaan. Wij weten dat er heel vaak aanpassingen nodig zijn als zo'n steekproef heeft plaatsgevonden en dat die aanpassingen soms wel een jaar vergen. Dat punt baart mij toch wel zorgen, zeker als men bedenkt dat er in het komende jaar waarschijnlijk drie verkiezingen zullen worden gehouden en dat dezelfde afdelingen die de aanpassingen vorm moeten geven, ook de verkiezingen gemeentelijk zullen moeten regelen. Ook de keuring en de schouwing zijn nog niet voltooid. Kortom, er zijn enkele onzekerheden die mij in ieder geval doen twifelen aan het realiteitsgehalte van september 1994. De minister was daar echter zeer duidelijk in en heeft gezegd dat zij extra maatregelen in petto heeft die het halen van die termijn erg waarschijnlijk zullen maken. Daar zou ik graag meer van willen weten en ik zie met collega Wiebenga met spanning de planning van de invoering tegemoet.

Een tweede punt is de problematiek rond een automatiseringsproject van deze omvang en rond de

wetgeving die daar hand in hand mee gaat, zo niet erachteraan loopt. Wij zijn met z'n allen op zoek naar een mogelijkheid om deze moeilijke vorm van wetgeving wat nader inhoud te geven. De heer Wiebenga heeft een fasering voorgesteld en daarover wil ik op zichzelf heel graag meedenken. Ik heb gezegd dat wij op enigerlei wijze moeten proberen om in de tussenfase, als er nog geen wetgeving is, iets meer bindend te kunnen sturen. Ik heb het voorbeeld van de amenderende motie genoemd en ik heb gezegd dat ik wel zie dat daar problemen aan vastzitten. Ik denk echter dat wij er in de toekomst toch eens naar moeten kijken of er een oplossing – zo niet deze, dan toch een andere – is te vinden om dit soort grote projecten iets meer bindend te begeleiden. In de loop van het traject wordt immers steeds duidelijker dat een echte teruggang niet mogelijk is.

Het gaat bij de GBA om een groot automatiseringsproject, misschien wel om het grootste dat wij in dit land ooit hebben gehad. Het kost ontzettend veel inspanning van allen die erbij betrokken zijn, zowel in gemeenten als bij het Rijk. Wij weten echter ook allemaal dat er bij dit soort grote projecten grote risico's op de loer liggen. Het paspoortproject staat ons nog vers in het geheugen gegrift. Tegen die achtergrond verbaast het mij enigszins dat de minister de conclusies van het TNO-rapport met betrekking tot de kosten voor gemeenten zo bagatelliseert. Ik kan dat niet anders zien. Het gaat toch om een gerenommeerd instituut dat natuurlijk op degelijke en goede gronden tien gemeenten heeft uitgekozen en eveneens op goede gronden meent dat de uit dat onderzoek voortkomende uitkomsten mogen worden geëxtrapoleerd. Maar goed, de minister twijfelt. Dat moge zo zijn, maar dan zou de uitkomst, die neerkomt op ongeveer 300 mln. extra uitgaven voor de gemeenten, haar naar ons oordeel toch in ieder geval moeten verleiden tot het instellen van een nader onderzoek. Een dergelijke tegenvaller kan alleen maar consequenties hebben, hetzij omdat de gemeenten gaan bekniptelen op de invoering – op welke manier dan ook, minder menskracht of minder kwaliteit – hetzij omdat het Rijk voor compensatie moet opdraaien.

In eerste termijn suggereerde ik, de Rekenkamer in te schakelen. Ook de PvdA wees hierop en de VVD noemde de contra-expertise. Ik weet dat de Rekenkamer geen rechtstreekse bevoegdheden jegens gemeenten heeft, maar er zijn mogelijkheden om op basis van vrijwillige medewerking van gemeenten, de Rekenkamer een onderzoek te laten instellen. Dit zou niet de eerste keer zijn. Op het terrein van het onderwijs is dit bijvoorbeeld al eens gebeurd. Ik wil echter van de Rekenkamer geen hard punt maken. Ik vind dat in ieder geval moet worden onderzocht of er bij gemeenten van dit soort grote kostenverschuivingen sprake is. Verder wil ik weten hoe het onderzoek vorm wordt gegeven. De wijze waarop laat ik graag aan de minister over, maar het is de reden waarom ik samen met de heer Wiebenga de motie heb ingediend.

Ik kom bij het Sofi-nummer en de koppeling. Ik heb goede nota genomen van de duidelijke stelling van de bewindsvrouw dat de opname van het Sofi-nummer in de GBA niet automatisch leidt tot integratie van het Sofi-nummer met het A-nummer en dat daarover eerst in deze Kamer zal worden gesproken. Bij die gelegenheid moeten alle consequenties nader onder ogen worden gezien. Die kunnen leiden tot inperking door regelgeving. Voor die integrale discussie mogen niet steeds sluipenderwijze nieuwe besluiten worden genomen die in feite integratie onomkeerbaar maken. Eerst zal die integrale discussie moeten plaatsvinden. Zien de bewindslieden dit ook zo? De minister van Justitie deelde mede dat in het kader van de Wet op de identificatieplicht al gesproken wordt over aan een Sofi-nummer te stellen grenzen. Ook die identificatie is impliciet weer een stap in de richting van integratie, waardoor deze onomkeerbaar wordt. Graag word ik op dit punt gerustgesteld.

De ontwikkeling rondom Sofi- en A-nummer zijn niet voor de poes. Alleen al – zoals de minister van Justitie uiteenzette – de koppeling van registraties leidt ertoe dat de doelbindingen bij elkaar mogen worden opgeteld. Het "big brother is watching you" komt steeds dichterbij. Van de Kamer mag worden verwacht dat zij dit met open

ogen tegemoet treedt en haar grenzen stelt.

De omkering van de bewijslast die het gevolg kan zijn van dit geheel baart mij nog steeds zorgen. De minister van Justitie heeft mij ervan kunnen overtuigen dat dit effect beter in de Algemene wet bestuursrecht in combinatie met de bijzondere wetgeving kan worden geregeld. Bijvoorbeeld in de ABW. Ik zal hierop nu niet verder ingaan.

De betrouwbaarheid van de GBA is uitermate belangrijk. Ook is het zeer belangrijk dat zo min mogelijk vervuiling optreedt, hoewel die niet helemaal kan worden voorkomen. Ik wijs maar op het "spokenverhaal" van de heer Wiebenga. Het betrouwbare karakter wordt steeds belangrijker naarmate er meer doeleinden een rol spelen. Overigens achten wij het in het kader van de fraudebestrijding nodig dat meer doeleinden hierbij betrokken worden.

Het kabinet draagt aan de vergroting van de betrouwbaarheid bij door in de vierde nota van wijziging ten aanzien van het probleem rondom de briefadressen een oplossing aan te reiken. Deze oplossing spreekt mij aan. Ik ben er verheugd over dat hierdoor niet iedereen in persoon gedwongen wordt op het gemeentehuis te verschijnen.

In eerste termijn stuiten wij op een onduidelijkheid tussen het wel en niet inschrijven. Ik zag dat als een soort GBA-spook. Maar had ook de indruk dat op dat punt de lijdelijkheid van de Wet GBA wordt doorbroken, omdat dan een soort ambtshalve ingrijpen van het gemeentebestuur wordt vereist. Ik krijg op dit punt graag enige duidelijkheid.

Voorzitter! Ik kom thans tot een aantal punten die nog nadere bespreking behoeven. Ik kom dan allereerst bij de SILA, de gegevensverstrekking aan dit samenwerkingsverband van kerkgenootschappen. Daarover is in eerste termijn al veel gezegd. Mijn fractie blijft van mening dat de gegevensverstrekking aan kerkgenootschappen via de SILA niet past in de Wet GBA. De GBA-gegevensverstrekking behoort naar ons oordeel te worden beperkt tot overheden, semi-overheden en instanties die belast zijn met de uitvoering van overheidsregelgeving. Daartoe behoren de kerken niet. Daaraan doet niet af dat de kerken in

de maatschappij een belangrijke positie bekleden. Evenmin doet daaraan af het aantal mensen dat al dan niet geregistreerd is, of het er nu 4 miljoen zijn of niet. De ook door D66 voorgestane scheiding van kerk en Staat maakt terughoudendheid op dit punt alleen maar noodzakelijk. De historie wordt aangeroepen om het tegendeel te ondersteunen. Die historie hebben ook wij onderkend, maar wij menen wel dat de daarop gegronde bevoorrechte positie niet tot in lengte van dagen moet worden doorgezet. Erkenning van de historie heeft ons geleid tot het mede ondersteunen van de beschikbaarstelling van 15,5 mln. voor de opbouw van eigen kerkelijke registraties.

Terecht is besloten tot het niet opnemen van de kerkelijke gezindten in de GBA. Naar onze mening komt het er nu langs een omweg van het SILA-signaal toch weer in. Anders dan de minister ben ik van mening dat er wel degelijk sprake is van enige herleidbaarheid tot een bepaalde geloofsovertuiging. Dat betekent dat ik blijf bij het amendement dat door de heer Wiebenga en mij is ingediend. Ik wil ook van mijn kant de hoop uitspreken dat de PvdA niet voortgaat op de weg van de laatste weken, met steeds meer water bij de wijn doen. Het wordt dan haast een ondrinkbaar drankje. Ik hoop dat de PvdA alsnog de rug recht en de consequente lijn van het verleden, die ook uit de verschillende gedrukte moties naar voren komt, zal voortzetten en in ieder geval daarover nog wil nadenken.

Een volgend punt betreft de verstrekking van gegevens aan derden bij gemeentelijke verordening. Dit punt wordt in het amendement op stuk nr. 29 geregeld. Gezien het karakter van de wet past het naar onze mening, ook als men de beleidsvrijheid van de gemeenten hoog in het vaandel heeft staan, toch om aan de gemeenten enige grenzen te stellen bij de verstrekking van gegevens aan derden. Een verstrekking vanuit zuiver commerciële belangen achten wij uit den boze. Wat ons betreft is dat ook in strijd met de bedoeling van de wet die mede tot uitdrukking komt in de considerans. In het interruptiedebatje in eerste termijn bleek dat de formulering van mijn amendement waarschijnlijk iets meer

beperkingen inhield dan ik bedoelde. In overleg met collega Van den Berg is dan ook naar een betere formulering gezocht. Naar mijn oordeel en naar zijn oordeel is die ook gevonden. Die formulering sluit aan bij vergelijkbare formuleringen in de Gemeentewet. Verstrekking aan derden moet op zichzelf in ruime mate mogelijk zijn, maar alleen als dit in het algemeen belang aangezien moet worden geacht. Dat is de inhoud van het amendement. Ik hoop en verwacht dat de collega's en de minister de redelijkheid van een dergelijke beperking van de gemeentelijke verordeningsovervoegdheid zullen inzien. Ook de heer Krajenbrink drong naar ik meen in eerste termijn ook al op een dergelijke beperking aan. Mijn fractie zou er op zichzelf geen bezwaar tegen hebben om "krachtens gemeentelijke verordening" te vervangen door "bij gemeentelijke verordening", zoals de heer Willems heeft voorgesteld.

Ik kom thans bij het amendement op stuk nr. 22 over de verstrekking van gegevens aan intergemeentelijke samenwerkingsverbanden. Ik ben nog niet geheel overtuigd door de minister, als zij zegt dat zij tegen die verstrekking aan intergemeentelijke samenwerkingsverbanden is, omdat de regionaliseringstendens waar wij nu mee te maken hebben – hoever die dan ook gaat – zich daartegen zou verzetten. Voorzitter! Ik denk dat dat er met de haren bij gesleept is. Als wij over regionalisering spreken dan bedoelen wij het oprichten en inrichten van regionale besturen als aparte bestuurslagen met een eigen bestuur, ongelijk aan de gemeente. Als wij over intergemeentelijke samenwerking spreken dan bedoelen wij verlengd lokaal bestuur. In het begrip verlenging van lokaal bestuur ligt logischerwijze besloten dat wat de gemeenten kunnen, namelijk gegevens verstrekken aan de eigen diensten in de gemeenten zelf, op zichzelf ook mogelijk moet zijn in intergemeentelijke samenwerkingsverbanden. De minister noemde het praktische bezwaar dat niet alle gemeenten hetzelfde technische equipment hebben. Zij heeft daar gelijk in. Het amendement zegt ook niet dat de gemeenten die gegevens moeten verstrekken maar dat zij het moeten kunnen verstrekken. De mogelijkheid moet worden geboden en als het mogelijk is moet er niet

iedere keer weer een autorisatie nodig zijn. Ik handhaaf dit amendement dan ook graag.

Vervolgens heb ik twee amendementen op het gebied van de kostencompensatie ingediend. Het amendement op stuk nr. 18 gaat over de kostencompensatie bij aanpassing van het Logisch ontwerp op aandrang van het Rijk. Die kostencompensatie komt tot nu toe voor rekening van de gemeente. De minister geeft toe dat het niet meer dan logisch is dat kosten worden vergoed maar hij vraagt zich af waarom dit in de wet geregeld zou moeten worden. De minister weet net zo goed als ik dat kostenvergoedingen altijd ongelooflijke problemen opleveren zodra ze aan de orde zijn. Om die reden alleen al, meent zowel het bestuursakkoord als ook de nieuwe Gemeentewet dat dit geregeld moet worden. In artikel 120 van die wet staat, dat kostenvergoedingen bij AMvB geregeld moeten worden. De grondslagen waarop je zo'n kostenvergoeding wilt regelen, moeten in een AMvB hun beslag krijgen, opdat zowel de gemeente van tevoren weten waar ze aan toe zijn als het Rijk. Het is naar mijn gevoel dan ook niet meer dan logisch dat bij AMvB wordt geregeld op welke grondslagen de kostenverrekening bij aanpassing van het Logisch ontwerp zal plaatsvinden. Ieder keer zal aan de hand van die grondslagen, als er weer een aanpassing van het Logisch ontwerp plaatsvindt, moeten worden gewerkt. Dat is niet meer dan duidelijkheid in de wetgeving. Daar waar wij alles in deze wet minutieus regelen, is het niet meer dan logisch dat juist bij dergelijke kostenvergoedingen een algemene regeling wordt getroffen en dat er niet ad-hoc-beleid gevoerd wordt, zoals mevrouw Achtienribbe in haar voorstel, dat overigens nog geen motie is, lijkt voor te stellen.

Voorzitter! Het amendement op stuk nr. 17 betreft de vergoeding van kosten bij een verstrekking van gegevens anders dan via het netwerk. De minister ziet ook daar de redelijkheid van in maar vraagt zich af of dat allemaal precies geregeld moet worden. Ik meen dat dit wel moet, al was het alleen al omdat verstrekkingen via het netwerk kosteloos zijn. Als de wet niets regelt, mag je aannemen dat het met die andere verstrekkingen niet

anders zal gaan. Zeker nu de verstrekkingen via het netwerk kosteloos zijn en er andere wijzen van indirecte bekostiging gevonden zijn, zul je een verstrekking anders dan via het netwerk natuurlijk moeten regelen. Dat moet langs een algemene lijn gebeuren en je zult moeten regelen welk aandeel voor de afnemer is en welk aandeel voor de gemeente. Ook dit amendement handhaaf ik na datgene wat de minister heeft gezegd.

Mijn fractie heeft waardering voor het wetsontwerp en zal ermee instemmen, maar hoopt dat de amendementen die wij hebben ingediend, het wetsontwerp nog iets beter maken dan het al is. Ik hoop dat ik hiervoor de steun van andere fracties krijg.

De heer **Van den Berg** (SGP):
Mevrouw de voorzitter! Ik dank de bewindslieden hartelijk voor de uitvoerige beantwoording. Deze stelt mij artoe in staat, in tweede termijn kort te zijn.

Ik heb in eerste termijn gezegd dat het tempo erin moet blijven. De minister heeft ons wellicht nog niet geheel gerustgesteld, maar wel aangegeven dat haar doelstelling is dat in het najaar van 1994 het project gereed is en in ieder geval de wet in werking is. Hiermee zijn wij het eens. Wij hebben in eerste termijn bepleit, ervoor te zorgen dat de inwerkingtreding van de wet niet behoef te wachten op de traagste schakel. Ik heb toch goed begrepen dat de minister het hiermee eens is, want zij zei dat de wet ook als niet alle gemeenten klaar zijn, wordt ingevoerd. Wij steunen deze lijn, want er moet duidelijkheid komen.

Ik dank de minister voor de uiteenzetting over de kosten. Als ik haar woorden goed versta, zijn de berichten wat minder onrustbarend dan aanvankelijk in de pers naar voren kwam. Het blijft wel een punt van zorg. Of wij hierover nu een nader onderzoek nodig hebben, zoals de heer Wiebenga bepleit, betwijfel ik, maar ik hoor er graag het oordeel van de minister over. Ik constateer dat de ijsbergen die de heer Wiebenga in eerste termijn als grote risico's voor de Titanic zag opdoemen, niet geheel als sneeuw voor de zon zijn gesmolten, maar

desalniettemin duidelijk in omvang zijn afgenomen. Toch blijven ijsbergen onder water altijd gevaarlijk. Het blijft dus een punt van zorg.

Wel is een goede verdeling van de kosten nodig. Hiermee kom ik concreet op een paar punten die mevrouw Scheltema noemde. De amendementen op de stukken nrs. 18 en 19 blijven ons, ondanks de reactie van de minister van Binnenlandse Zaken, sympathiek. Wij vinden de daarin aangegeven richting niet onredelijk; ik meen dat ook de minister het met die woorden heeft gezegd. Wij vinden het ook verstandig om het in de wet te verankeren. De wet regelt, terecht, zeer gedetailleerd een aantal situaties rondom de GBA, ook de bestuurlijke verhoudingen en verantwoordelijkheden. Dan is mijn reactie dat het verstandig is, in dit geval ook de financiële implicaties, zoals in geval van latere wijzigingen in het ontwerp en transporten van gegevens, uitputtend in de wet te regelen.

Ik koppel hieraan een concrete vraag over de derde nota van wijziging. Ik heb gevraagd of aan het inbrengen van het Sofi-nummer kosten zijn verbonden. Ik neem aan van wel. Hoe is dit uitgewerkt? Worden die kosten aan de gemeenten vergoed? Dit is mij nog niet helemaal duidelijk.

Sprekend over de derde nota van wijziging heb ik begrepen dat wij niet automatisch naar een integratie van Sofi-nummer en A-nummer gaan. De Kamer zal zeker in de gelegenheid worden gesteld, er nader over te spreken. Ik heb nog gevraagd of de beleidsintentie van de regering op de uiteindelijke integratie gericht blijft. Of is hierbij ook ineens wat gas teruggenomen? Ik hoor er graag een toezegging over. Mijns inziens is het de verstandigste koers. Ik heb er begrip voor dat het op dit moment niet kan. De overwegingen die op dit punt in de derde nota van wijziging genoemd worden, ontmoeten bij mijn fractie zeker instemming. De integratie moet echter wel het beleidsdoel blijven. Dat hoor ik nog graag.

Hiermee kom ik bij de kwaliteit van het gegevensbestand en de bruikbaarheid in het kader van de fraudebestrijding, waarover eerder al uitvoerig is gesproken. Ik constateer

dat de kwaliteit van de gegevens een punt van zorg blijft. De minister onderschreef deze stelling. Zij kan ook geen 100% juistheid garanderen. Dat vraagt ook niemand. Bovendien is dat niet primair de verantwoordelijkheid van de minister, maar van de gemeenten. Ik heb in eerste termijn wel gevraagd wat de rijksoverheid eraan doet om de kwaliteit op een zo hoog mogelijk niveau te krijgen. Daar ontbreekt toch nog wel wat aan. De minister zei dat het systeem zelf al meer garanties biedt voor juistheid en kwaliteit van de informatie dan het vorige systeem. Ik denk echter dat er meer mogelijk moet zijn. Ik heb een concreet voorbeeld genoemd, waarop ik geen reactie heb gehad: sluit het nieuwe systeem uit dat schijngeboorten worden aangegeven? Welke waarborgen zijn er dat dergelijke situaties niet meer voorkomen?

Voorzitter! Ik kom bij een aantal meer bestuurlijke punten uit het ontwerp. Mevrouw Scheltema sprak over de verhouding tussen gemeenten en gemeenschappelijke regelingen. Ondanks de forse bestrijding van de minister blijf ik staan achter het amendement op stuk nr. 22. Ik vond die bestrijding niet helemaal juist, ook waar het de bestuurlijke verhoudingen betreft. Dit heeft in feite met regiovorming etcetera niets te maken. Mevrouw Scheltema en ik hebben aangegeven dat het gaat om typisch gemeentelijke taken, die in het kader van een gemeenschappelijke regeling worden uitgeoefend. Maar daarmee blijft het in beginsel een gemeentelijke taak. De minister zal de term "verlengd lokaal bestuur" kennen. In die situatie vindt mijn fractie het onredelijk dat de administratie vanuit een geheel ander gezichtspunt moet worden beschouwd, met alle consequenties vandien. Het leidt tot omslachtigheid, meer procedures en hogere kosten. Er mag geen verschil zijn tussen taken die de gemeenten zelf in eigen beheer uitvoeren en taken die gemeenten, uiteraard met eigen goedvinden, gezamenlijk laten uitvoeren. Ik vraag de minister, vanuit deze optiek naar dit amendement te kijken.

In reactie op mijn vraag over de bewerkster zei de minister: de heer Van den Berg vraagt naar de bekende weg. Gelukkig voegde zij eraan toe dat ik dat niet altijd pleeg

te doen. Dat troostte mij wel een beetje. Natuurlijk heb ik gelezen wat op dit punt in de stukken staat. Ik ben het echter niet eens met wat daar staat. Daarom kwam ik erop terug. Als gemeenten in intergemeentelijk verband typisch gemeentelijke taken verrichten, vindt mijn fractie het niet juist dat ineens van een niet-gemeentelijke bewerkster moet worden gesproken, met alle consequenties vandien. Wil de minister hierop nader ingaan?

Wij wachten de reactie van de regering op het amendement op stuk nr. 29 met belangstelling af. Het gaat ons er vooral om dat uit een oogpunt van een goede bescherming van gegevens, de ruimte voor de gemeenten om gegevens door te geven niet onbeperkt kan zijn en aan een norm moet zijn gebonden. Mevrouw Scheltema zocht de norm eerst in de publieke taak, hetgeen mij niet juist lijkt. Wij hebben hierover goed overleg kunnen voeren. De norm zal toch moeten zijn, het dienen van het algemeen belang en dus zeker niet commerciële of andere private belangen. Dit lijkt mij een heldere grondslag. Voor de formulering hebben wij aansluiting gezocht bij de terminologie in de Gemeentewet op het punt van het hanteren van privaatrechtelijke constructies voor het dienen van publieke taken. Daarin staat de constructie: bijzonder aangewezen moet worden geacht. Deze formulering zou de minister moeten aanspreken.

Voorzitter! Over de SILA wil ik niet veel zeggen. Ik heb mijn mening in eerste instantie aangegeven. Alle interessante debatten uit het verleden hoeven wij nu niet meer te herhalen. De bepaling die nu in de wet staat, moet als een duidelijk sluitstuk gezien worden. Er is in dezen ook sprake van een historische ontwikkeling. Wat de discussie over kerk en Staat betreft, heeft mijn fractie een duidelijk eigen opvatting. Tegen de fracties die op dit punt een amendement hebben ingediend, zou ik willen zeggen dat men dit ook moet zien in het licht van de historische ontwikkeling. Ik heb altijd gezegd dat de kerken niet om het schrappen van dit gegeven uit de bevolkingsadministratie gevraagd hebben. Zij moeten daar ook niet de dupe van worden. Dat de overheid diensten moet blijven verlenen voor

het op peil houden van die administratie, vind ik niet meer dan redelijk, nog afgezien van alle andere argumenten die daarbij gegeven kunnen worden.

Voorzitter! Als laatste punt wil ik ingaan op een zaak die ik in eerste termijn niet heb aangesneden, namelijk de rechtsbescherming in het kader van deze wet. Mijn fractie heeft in de schriftelijke voorbereiding, een- en andermaal aandacht gevraagd voor de vraag waarom in het kader van deze wet niet gekozen is voor een voorziening in de administratiefrechtelijke sfeer. Het antwoord van de regering daarop was dat men gekozen heeft voor een analogie met de rechtsbescherming in de Wet persoonsregistraties. Mijn fractie heeft daar op zich wel begrip voor, maar is toch nog niet volledig overtuigd. Ik zou het op prijs stellen als de regering daar iets over zegt. Wij spreken hier met name toch over de verhouding van de burger tot de overheid. Dat is in de Wet persoonsregistraties niet altijd het geval. Die relatie is hier altijd aan de orde. Mijn fractie vindt het een juiste weg om dan ook voor een voorziening in de administratiefrechtelijke sfeer te kiezen. De minister van Justitie is uit andere hoofde zeer betrokken bij de ontwikkelingen in de organisatie van onze rechtsbescherming. Ik zou hem, vanuit die optiek, willen vragen of een voorziening in de administratiefrechtelijke sfeer hier niet meer voor de hand gelegen zou hebben. Kortom, voorzitter, wij hebben hierover geen duidelijk uitgesproken mening want anders hadden wij kunnen amenderen. Wij hebben begrip voor de argumentatie van de regering maar wij vinden vanuit de invalshoek die ik noemde: burger en overheid met een publiekrechtelijke verantwoordelijkheid, een voorziening in die sfeer in principe de meest aangewezen. Wij praten immers over de gemeenten in hun publiekrechtelijke hoedanigheid en niet over gemeenten die in privaatrechtelijk verband activiteiten verrichten. Nogmaals, wij willen ons graag laten overtuigen.

In deze termijn heb ik nog enige vragen gesteld. Enkele amendementen zullen onzes inziens tot verbetering van de wet kunnen leiden. Wij zullen een aantal van de ingediende amendementen steunen.

Nogmaals, voorzitter, wij gaan van harte met dit voorstel akkoord.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voorzitter! Allereerst dank ik de bewindslieden voor hun reactie in eerste termijn. Ik wil nog een paar opmerkingen maken.

Het probleem "adressen" is vrij uitvoerig besproken. Dat doet mij deugd. Het kabinet heeft oog getoond voor het feit dat er, wat dit punt betreft, nogal wat problemen zijn. Ik zeg nadrukkelijk dat de mensen die hiermee in de gemeenten moeten werken daar ook problemen mee hebben. Communicatie is goed, voorzitter! Donderdags vergaderen wij niet zo vaak meer omdat wij af en toe ook het land in moeten gaan. Wij hebben dan bijvoorbeeld contact met ambtenaren in de gemeenten die hiermee moeten werken. Zo ziet u maar weer, voorzitter, dat dit "het land ingaan" toch enige vruchten heeft afgeworpen. Deze discussie hier, is één van de resultaten.

Wij zijn erkentelijk voor de manier waarop het kabinet gereageerd heeft. Dat geldt ook voor de nota van wijziging die wij ontvangen hebben over de kwestie van het briefadres. Met name mijn fractie noemde dit punt. De huidige formulering van een en ander kan een verbetering zijn. Misschien kan het zelfs een instrument zijn om enigszins het hoofd te kunnen bieden aan de problemen met de zogenaamde spookbewoners, zij het dat het, wat de spookbewoners betreft, vermoedelijk niet altijd gaat om mensen met een briefadres, maar ook om mensen met een woonadres. Dat zou ik mij althans kunnen voorstellen.

Voorzitter! Ik ben nog niet helemaal tevreden over de mogelijkheid voor niet-EG-inwoners om vrij gemakkelijk te kunnen volstaan met een briefadres, wanneer zij langer dan de toeristische periode in Nederland willen verblijven. Ik heb in eerste termijn gevraagd of het nu echt nodig is om mensen die hier langer willen verblijven dan de toeristische periode van drie maanden een briefadres toe te staan. Ik heb er begrip voor dat de minister zegt: wij moeten geen ongerechtvaardigd onderscheid aanbrengen, wij kunnen geen materiële woonplicht opleggen.

Wellicht is dat zo, maar ik wil toch vragen welk belang er nu eigenlijk mee is gediend als wij de normale eis van passende huisvesting voor nieuwkomers zo gemakkelijk zouden kunnen laten vervangen door een briefadres. Ik herinner even aan de discussies die wij voeren, ook in dit huis, over gezinshereniging en gezinsvorming, waarbij de eis van passende huisvesting, dus een woonadres, terecht een belangrijke rol speelt. Misschien is het een goede gedachte om juist ook in deze situaties de hoofdbewoner in persoon te laten verschijnen. Ik zou mij dat heel goed kunnen voorstellen.

Wat de definitie van het begrip "adres" betreft, gaat de minister ervan uit dat de in de verschillende wettelijke regelingen gehanteerde termen niet echt nog problemen zullen opleveren als de GBA maar eenmaal functioneert. Ik blijf daar wat sceptisch over, maar ik hoop uiteraard dat de minister gelijk heeft. Ik wil haar ook graag voorhands het voordeel van de twijfel geven.

De GBA is als zodanig – dat is terecht is opgemerkt – geen instrument om fraude op te sporen, maar ze kan daar wel een belangrijke bijdrage aan leveren. Dan is primair van belang dat de geregistreerde gegevens zo juist mogelijk zijn. Ik zeg bewust "zo juist mogelijk", want ze zullen waarschijnlijk nooit helemaal 100% up to date zijn. Dat moeten wij ons realiseren; wij lopen altijd iets achter. Ik wil er toch nog eens op wijzen dat er nogal wat problemen uit kunnen voortvloeien, als die gegevens niet correct zijn, ook op het punt van de strafvorderlijke en rechtsvorderlijke problemen, waar de minister al even op duidde. Als de burger nalatig is in het correct aanleveren van zijn gegevens, dan kunnen er ook op die terreinen moeilijkheden ontstaan. Ik wil met name aan de minister van Justitie vragen hoe hij bijvoorbeeld in de aanpassingswet op dit punt eventuele maatregelen denkt te kunnen nemen. Zoals ik gisteren in een voorbeeld duidelijk heb gemaakt, geeft dat vrij ernstige problemen.

De gegevens moeten zo juist mogelijk zijn. Dat is primair – ik vind dat de Kamer dat hier heel duidelijk moet zeggen – een verantwoordelijkheid van de burger. De burger is degene die primair de gegevens

moet verstrekken en die ook op zijn verantwoordelijkheid mag worden aangesproken. Daarnaast moet er natuurlijk sprake zijn van een zorgvuldige vaststelling, ik mag wel zeggen verificatie van gegevens door de ambtenaar. In een van de laatste nota's van wijziging komt de formule voor dat de identiteit op een deugdelijke wijze moet worden vastgesteld. Ik denk dat dit een goede stap is. Ik heb in dat verband nog eens de term "lijdelijkheid" genoemd. De lijdelijkheid wordt hiermee naar ik hoop toch in belangrijke mate opgeheven, zoals wij dat ook van plan zijn te doen bij de aanpak van de schijnhuwelijken en wat dies meer zij. Dat zou wel eens kunnen betekenen dat er toch ook steekproefsgewijs enige controle moet worden uitgeoefend op de juistheid van de gegevens. Ik kan hier niet beoordelen hoe dat technisch gesproken in het vat moet worden gegoten, maar ik denk dat het noodzakelijk is. Ten slotte is ook de goede communicatie tussen de diensten van grote betekenis. De terugmeldplicht is hier van grote waarde.

Voorzitter! De motie die ondergetekende en de heer Wiebenga ooit eens hebben ingediend met betrekking tot de relatie tussen de verblijfstitel en de GBA begint, hoewel wat later dan wij hadden gehoopt, nu wat vorm te krijgen. De goede dingen blijken dus uiteindelijk door te komen.

De invoering van de GBA zelf zal toch nog enige tijd op zich laten wachten. Wij hebben nu de datum van 1 september 1994 gehoord. Ik moet aannemen dat dit een streefdatum is. Hoe dan ook, het is vrij duidelijk dat wij de datum niet te lang meer kunnen uitstellen, al was het alleen maar om het goede draagvlak te houden bij de gemeenten. Tot dat tijdstip is een aantal zaken nog onduidelijk. Dat geldt met name de mogelijkheden die de ambtenaren op het punt van de verblijfstitel hebben. Wellicht zijn er ter zake zelfs ongelijkheden tussen de gemeentehuizen. Dat lijkt mij niet gewenst. Ik denk dan ook aan het creëren van een voorlopige regeling die op dit punt helderheid geeft tot de invoering van de wet. Dat zou een wijziging van het Besluit bevolkingsboekhouding, met name artikel 3, kunnen zijn. Ik dien hierover dan ook de volgende motie in.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat de diverse gemeenten thans een verschillend beleid voeren ten aanzien van het opnemen van vreemdelingen in het bevolkingsregister;

overwegende, dat in het voorstel voor de Wet gemeentelijke basisadministratie een regeling wordt getroffen die aan deze situatie een eind beoogt te maken;

overwegende, dat een wettelijke regeling voor de GBA vermoedelijk pas in de loop van 1994 in werking zal treden;

van mening, dat het tot het tijdstip van inwerkingtreding van deze wet aanbeveling verdient om een voorziening te treffen die aan de huidige situatie in een eerder stadium een eind maakt;

verzoekt de regering te bevorderen dat op zo kort mogelijke termijn artikel 3 van het Besluit Bevolkingsboekhouding wordt gewijzigd, in de zin dat vreemdelingen hun verblijfs-titel moeten overleggen bij inschrijving,

en gaat over tot de orde van de dag.

De **voorzitter**: Deze motie is voorgesteld door de leden Krajenbrink en Achttienribbe-Buijs. Zij krijgt nr. 32 (21123).

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voorzitter! Ik maak nog een enkele opmerking over de SILA, de Stichting interkerkelijke ledenadministratie. Wij hebben hierbij mijns inziens ook te maken met een element van hoffelijkheid en correctheid. Hoewel je de cijfers waarvan wij gisteren hebben vernomen, naar gelang je eigen positie kunt interpreteren, zijn ze toch wel indrukwekkend. Wij moeten ons realiseren dat veel mensen er erg veel energie aan hebben besteed. Er zijn ook veel investeringen gedaan in de verwachting dat de rijksoverheid zich aan de

gemaakte afspraken zou houden. Het is toch wel een klap in het gezicht van zeer veel mensen als je daar bij amendement een streep doorhaalt. Ik wil dit toch nog als gedachte meegeven aan de fracties van D66 en de VVD.

De heer **Wiebenga** (VVD): Wij moeten toch wel vaststellen dat er binnen de kerken velen zijn die het juist erg onwenselijk vinden dat die bestendige band gehandhaafd wordt. Kortom, die klap in het gezicht moet wel gerelativeerd worden. Ik denk dat ieder kerklid de discussie en de diepte van de discussie over dit vraagstuk heel goed kan wegen. Dat past ook in dit al eeuwen calvinistische land. Derhalve vind ik de kwalificatie "klap in het gezicht", hoe de stemming ook uitvalt, een onjuiste.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Wij zijn volksvertegenwoordigers en ik geef slechts gevoelens door die bij velen leven. Ik vind ook dat ik die taak heb. Overigens, u zegt dat er velen zijn die vinden dat het niet moet; wellicht zijn die er in uw fractie en in de fractie van D66, maar het zouden ook mensen in het land kunnen zijn.

De heer **Wiebenga** (VVD): Ik heb het met name over velen in de kerken.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Die mensen hebben gelegenheid om dat kenbaar te maken. Die voorziening is getroffen. Nu gaat het er echter om of de overheid service kan bieden aan kerken die hierbij betrokken zijn, overigens zonder dat dit schade toebrengt. Het zijn nogal wat kerken trouwens. Misschien zullen zich in de loop der jaren nog nieuwe aansluiten, niet alleen kerkelijke genootschappen, maar ook genootschappen op geestelijke grondslag. Bijvoorbeeld het Leger des Heils is op de gedachte gekomen om daar serieus over na te denken, omdat het wellicht heel nuttig zou kunnen zijn voor zijn activiteiten. Kortom, het gaat hierbij om veel instanties die van bijzonder belang zijn in onze samenleving. Ook de heer Wiebenga heeft dat benadrukt. Tegen deze achtergrond vraag ik mij af waar wij mee bezig zijn als wij daar nu, na alles wat wij er jarenlang al in geïnvesteerd hebben, een streep

door halen. Ik vind dat de Kamer dat psychologisch gezien niet meer kan maken.

De heer **Wiebenga** (VVD): Voorzitter! Ik wilde met name reageren op de kwalificatie "klap in het gezicht".

De heer **Krajenbrink** (CDA): Zo wordt het ervaren!

De heer **Wiebenga** (VVD): Ik blijf erbij dat u die kwalificatie ten onrechte bezigt, ook al wordt het misschien door sommigen zo ervaren.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Het is meer dan een tik op de neus.

De heer **Wiebenga** (VVD): Niet alleen een individueel kerklid moet de mogelijkheid hebben om het SILA-signaal af te wijzen. Het gaat mij erom dat er in het collectief denken in de kerken wel degelijk een heel belangrijke stroming is, met name uit de richting waar de heer Krajenbrink zelf vandaan komt – ik noem Abraham Kuiper; verder dan dat kun je niet gaan – die meent dat de kerken organisatorisch of op andere terreinen niet meer afhankelijk moeten zijn van de overheid. U weet ook dat die stroming in de kerken – wat minder in mijn eigen kerk – heel serieus genomen wordt. Laten wij het dus niet hebben over "klappen in het gezicht". Leest u dan nog eens Abraham Kuiper, A.R. Staatkunde deel I, hoofdstuk XII Par. 32 getiteld "Der Calvinisten Tucht".

De heer **Krajenbrink** (CDA): Ik wijs erop dat de heer Kuiper zich nooit over de SILA-kwestie heeft uitgelaten. Hij had natuurlijk wel zo zijn opvattingen. In mijn kerk vinden vergelijkbare discussies plaats als in de kerk van de heer Wiebenga, ofschoon wij ook nog ergens samen op weg zijn, zoals bekend. Dat is maar goed ook. Wat mij betreft mag dat pad nog verbreed worden. Overigens weet de heer Wiebenga dat zijn kerk nadrukkelijk een voorstander is van het kerkelijk signaal. Laat daar geen misverstand over bestaan. De mijne heeft zich inmiddels voor 80% hierbij aangesloten.

De **voorzitter**: Ik wijs de heren Krajenbrink en Wiebenga erop dat

Krajenbrink

het voor degenen die deze discussie later in de Handelingen zullen lezen onduidelijk is wat er bedoeld wordt met "mijn kerk" of "jouw kerk". Het lijkt mij verstandig om deze kerken bij de naam te noemen.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Daar heeft u volstrekt gelijk in. Wij schamen ons er niet voor om die kerken bij de naam te noemen. Het is ook niet zo dat wij niet willen dat deze namen niet in de Handelingen mogen staan.

De **voorzitter**: Dat was ook niet de achtergrond van mijn opmerking.

De heer **Krajenbrink** (CDA): De kerk van de heer Wiebenga is de Nederlandse Hervormde Kerk en de mijne is de Gereformeerd Synodale Kerk. Het is goed als gezegd wordt dat er kerken zijn en stromingen binnen kerken die anders denken over de vraag of het wel zo verstandig is om die aanduiding te handhaven. Dat is juist, maar ik spreek hier niet als vertegenwoordiger van een kerk. Ik spreek als vertegenwoordiger van een politieke partij en namens het Nederlandse volk en ik stel vast dat het Nederlandse volk grote behoefte heeft aan hetgeen in het voorliggende wetsontwerp is gesteld. De redenen daarvoor zijn in de stukken een- en andermaal naar voren gekomen. Daar hoef ik nu niet uitvoerig op in te gaan. Welnu, ik meen dat wij in alle ernst kunnen stellen dat dit een wezenlijke zaak is voor de desbetreffende kerken, met name voor de volkskerken. Voor de kleine kerken – de zogenoemde attestatiekerken – is dit een minder groot probleem. De kerk waar de heer Wiebenga toe behoort en bijvoorbeeld ook de mijne beginnen zo langzamerhand volkskerken te worden in die zin dat zij lidmaatschappen hebben van allerlei intensiteiten. Wij kunnen er niet meer van uitgaan dat iedereen op dezelfde, zeer betrokken wijze deelneemt aan de activiteiten van zijn kerkgemeenschap. De behoeften zijn ook verschillend. De heer Van den Berg heeft daar, vanuit zijn achtergrond, ook nog eens nadrukkelijk op gewezen. Naar mijn mening is dat juist en moeten wij het ook willen honoreren.

Dit alles is mede een aanleiding

om eens heel goed te luisteren naar wat juist door deze groepen tegen ons gezegd wordt. Als overheid hebben wij vervolgens te maken met het feit dat wij niet simpelweg kunnen zeggen dat iedereen maar zijn eigen boontjes moet doppen omdat er sprake is van een scheiding tussen kerk en Staat. Neen, wij zijn er op grond van de Grondwet mede verantwoordelijk voor dat ook kerken hun taak kunnen waarmaken. Daar valt dit wat mij betreft onder.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Ik wil niet treden in deze discussie met min of meer theologische ondergrond.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Dit heeft met theologie niets te maken; dit is een bijna badinerende opmerking. Wij moeten precies weten waar wij over praten. Ik moet zeggen dat ik sowieso wat moeite heb met de wijze waarop D66 denkt over het optreden van kerken en dergelijke en dit vooral een beetje wil terugdringen binnen de muren van die kerk. Daarmee moet voorzichtig omgesprongen worden. Dit heeft dus niets te maken met theologie.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Dat laat ik in het midden. Bovendien wilde ik iets heel anders aan de orde stellen en dat betreft iets wat impliciet in de stellingname van de heer Krajenbrink besloten ligt. Hij zei namelijk dat zich misschien nog meer genootschappen aansluiten en noemde het Leger des Heils.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Die overweegt het, heb ik begrepen.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Ja, dat klopt.

Uit de manier waarop hij daarop inging, maak ik op dat hij van mening is dat allerlei instanties die zich maatschappelijk nuttig maken, op den duur voor gegevensverstrekking in aanmerking komen. Dan kan ik me bedenken dat dit voor bijvoorbeeld Amnesty International, Novib en heel andere organisaties ook zal gelden. Is dat de bedoeling van de heer Krajenbrink? Is hij van mening dat de bevolkingsadministratie een veel ruimere reikwijdte moet krijgen dan nu bedoeld is?

De heer **Krajenbrink** (CDA): In eerste termijn heb ik hier al iets over gezegd: ik ben er niet op voorhand tegen dat er sprake zou zijn van een bredere aanwending. Artikel 78 spreekt daar ook over. Nu spreken wij in het bijzonder over kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag. Dat is een aparte categorie en die zal bij algemene maatregel van bestuur opgevoerd worden. Mevrouw Achttienribbe heeft er met nadruk op gewezen dat er bewust gekozen is voor bijzondere derden. Wat mij betreft gaat het niet om een gesloten systeem. Het is bespreekbaar, zij het dat het naar ik meen bij algemene maatregel van bestuur geregeld moet worden. Ik zeg echter niet dat dit het nu is en dat er niets meer bij kan komen, ook niet buiten de categorie kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag. Ik zal daarvan op dit moment echter geen uitputtend lijstje geven.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Daarmee ben ik het eens. Ook ik zeg niet dat het hiermee nu af, uit en over is.

Van de heer Krajenbrink wil ik echter heel graag het volgende weten. Hij zegt dat hij het eigenlijk zinvol vindt dat de bevolkingsadministratie een veel ruimere reikwijdte krijgt dan nu. Heb ik dat goed begrepen? Of mag slechts een enkele derde wel, maar moet de zaak nog concreet bekeken worden?

De heer **Krajenbrink** (CDA): Onze zorgen over zaken als privacy en dergelijke delen wij, maar tegelijkertijd heb ik er op zichzelf geen bezwaar tegen als de overheid faciliteiten zou kunnen bieden aan instanties, zonder dat daarmee schade wordt toegebracht aan enig staatsrechtelijk principe. Ik vind wel dat wij dat dan heel zorgvuldig moeten bekijken. Dat vinden wij allebei. Ik sluit geen deuren en zou de zaak redelijk open willen houden. De overheid heeft immers een dienende functie, ook op dit punt.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): En ook de zorg voor de bescherming van de privacy.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Uiteraard. Juist op dit punt heeft de

overheid een belangrijke verantwoordelijkheid.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Maar hoe meer afnemers er worden toegestaan, hoe meer de verspreiding van gegevens – die toch een zekere privacygevoeligheid hebben – aan de orde komt en hoe meer problemen er kunnen ontstaan.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Dat hangt nu net van het systeem af. Mevrouw Scheltema en ik zijn er allebei van overtuigd dat de moderne techniek natuurlijk allerlei griezelige dingen met zich brengt waar wij geen scherp zicht op hebben. Daarom moeten wij buitengewoon zorgvuldig zijn en daarom is er, ook in het systeem van de GBA, het nodige ingebouwd dat juist bedoeld is ter bescherming van de privacy. Over het antwoord op de vraag of dat voldoende is, kun je natuurlijk van mening verschillen. Dat kan echter niet betekenen, dat je dan maar toch de deuren sluit en uit een soort angstoverweging niemand meer durft toe te laten op dat net. Het gaat wel over een zorgvuldige vormgeving daarvan. Genoeg hierover.

Voorzitter! Wij hebben bij de minister aangedrongen op behoud van deskundigheid op het departement van Binnenlandse Zaken, juist om de aangegeven taken en verantwoordelijkheden die ook genoemd worden in de stukken, te kunnen uitvoeren en te kunnen dragen. De minister verzekert ons dat dit zo zal zijn. Ik wil dat graag geloven. Ik vind het wat vreemd dat nog steeds weinig vaststaat over de manier waarop dit op het departement in het vat gegoten zal worden. Ik mag er echter van uitgaan, dat de minister haar woorden van gisteren op dit punt voluit zal nakomen. Dat is ook van belang voor de Kamer, willen wij de minister effectief en zinnig kunnen aanspreken op dit thema.

De wet treedt, naar wij hopen, rond 1 september 1994 in werking. De minister zegt daarbij dat dit ook gebeurt, als nog niet alle gemeenten zijn aangesloten. Kan dat eigenlijk in dit systeem? Of is het een soort excommunicatie – ik gebruik eens een wat meer katholieke term – van die gemeenten? Die vallen dan immers toch buiten de boot en daar

valt dan niet meer echt mee te communiceren door gemeenten die inmiddels de persoonskaarten niet meer bijhouden. Voorspelt de minister dat het waarschijnlijk wel eens op die situatie kan uitlopen en dat een aantal erbuiten valt? Of is het een dreigement of een stimulans? Hoe moet ik dat zien? Naar ik meen, zijn wij het erover eens, dat het hoe dan ook voorkomen moet worden dat het gebeurt. Wat denkt de minister daaraan nog te doen? Wij schuiven nu al op van 1 januari 1994 naar 1 september 1994. Voor mij is het in feite duidelijk, dat de zaak dan echt bekeken moet zijn en dat dan ook de aansluitingen rond moeten zijn.

Over het kostenaspect zal ik kort zijn. Het is volstrekt duidelijk, dat de gemeenten moeten weten waar zij aan toe zijn. Ik meen dat mevrouw Achtienribbe goede dingen heeft gezegd over de kostenverdeling. Ik heb begrepen, dat zij overweegt op dit punt een motie in te dienen. Voor zover ik die motie heb gelezen, heeft zij zeker mijn sympathie.

Ik heb net al even met mevrouw Scheltema gesproken over het privacy-element. Dat blijft met recht een belangrijke dimensie van dit wetsontwerp. Dat is het vanaf het begin geweest. Het heeft de nodige ontwikkelingen doorlopen. Dat heeft ook iets te maken met de lange duur van behandeling en de lange loop van het project. Het is echter een belangrijke dimensie. In dat verband is ook de rechtsbescherming van grote betekenis. De heer Van den Berg heeft daar ook reeds over gesproken. Ik wil daar nog het volgende over vragen. De Wet GBA voorziet in de rechtsbescherming van de burger, voor zover ik althans nu kan lezen, door twee verschillende rechtsgangen: de burgerlijke rechter en de AROB-rechter. De heer Van den Berg sprak vooral over de AROB-rechter. Als ik het goed lees, zit het als volgt in elkaar. Tegen de beslissingen van het gemeentebestuur inzake het recht op afschrift, het correctierecht en het recht op kennisneming van verstrekkingen staat de rechtsgang naar de burgerlijke rechter open. Tegen een beslissing van het gemeentebestuur omtrent de verstrekking van gegevens aan een derde die deze gegevens nodig heeft ter uitvoering van een wettelijk voorschrift, terwijl

de geregistreerde heeft aangegeven dat zijn gegevens niet verstrekt mogen worden, staat beroep open bij de AROB-rechter. Misschien zie ik het niet goed, maar op dit moment zijn dit mijn conclusies. Kan de minister aangeven waarom er gekozen is voor deze twee verschillende rechtsgangen? Ik herinner hierbij even aan de discussie die wij inzake het vreemdelingenrecht voeren over de vraag of de burgerlijke rechter daar toch niet beter uit kan en of een en ander niet in een administratieve procedure moet worden afgehandeld. Ik blijf het een wat vreemde weg vinden. Ik heb net als de heer Van den Berg een zekere neiging om te kiezen voor de administratieve rechtsgang, maar daarop hoor ik nog graag het commentaar van de minister.

Voorzitter! Het kan niet genoeg gezegd worden dat de gemeentelijke basisadministratie een gigantisch project is. Het blijkt – tot verrassing van sommigen – een succes te worden. De CDA-fractie heeft van het begin af aan positief gestaan ten opzichte van dit project. Dat geldt ook voor het wetsvoorstel dat nu voorligt. Wij zien echt alle aanleiding om een en ander te steunen en blijvend steun te verlenen, mede gezien het brede draagvlak dat hier aan de orde is.

Ik wil de waardering van mijn fractie uitspreken voor al degenen die zich daar reeds zo lang voor inzetten. Dat gebeurt op vele fronten, niet alleen op rijksniveau maar ook op gemeentelijk niveau en bij tal van organisaties. We hebben nauwelijks weet van de vele mensen die daar bijna dagelijks mee bezig zijn. Ik zei in het begin van mijn eerste termijn al dat het voor het grote publiek wel een beetje dorkoperij lijkt. Het gaat over cijfertjes en gegevens die op een goede manier op een rij gezet moeten worden. Wij moeten ons realiseren dat dit project van niet te onderschatten betekenis is voor de Nederlandse samenleving.

De heer **Leerling** (RPF): Mevrouw de voorzitter! Ik dank de ministers van Binnenlandse Zaken en van Justitie voor de uitvoerige beantwoording op de inbreng van de Kamer in eerste termijn. Op een aantal punten is zeker verdere duide-

lijkheid gekomen. Ik heb daarvoor waardering. Ik heb de regering overigens in mijn bijdrage nog een aantal vragen voorgelegd waarop niet is gereageerd dan wel geen antwoord is gegeven. Wellicht kan dit alsnog gebeuren. Ik zal een aantal in tweede termijn nog even de revue laten passeren.

Het is mij nog niet geheel duidelijk waarom de regering de modernisering van de bevolkingsadministratie als een principiële wijziging in het beleid ziet. Wat is nu dat principiële karakter van die overstap van de papieren aanpak naar de geautomatiseerde administratie? Het is in de schriftelijke voorbereiding als een principiële wijziging gekarakteriseerd. Als het gaat om de aspecten van meer principiële aard, dan spelen in de huidige bevolkingsadministratie toch ook dezelfde vragen? Een voorbeeld daarvan is de rol die de gemeente heeft met betrekking tot de bevolkingsadministratie. Ik denk bijvoorbeeld aan de privacy en het beheer. Ik hoor graag een reactie op dat principiële verschil tussen die twee verschillende methoden.

Mevrouw de voorzitter! De minister van Binnenlandse Zaken knikte toen ik in eerste termijn vroeg of Nederland in Europa een leidende rol speelt op het punt van de geautomatiseerde bevolkingsadministratie. In haar beantwoording is zij daar niet verder meer op ingegaan. Kan zij vandaag misschien toch nog iets zeggen over die internationale dimensie? Zullen de ervaringen die wij met dit project opdoen, wellicht ook van dienst kunnen zijn voor andere, ons omringende landen? Zo ja, is er al op enigerlei wijze belangstelling getoond voor datgene wat wij in Nederland op dit punt doen en aan ervaring opdoen?

Een grootschalig project zoals de GBA kent de nodige risico's. Dat heeft de minister ook heel nadrukkelijk gezegd. Er zijn niet alleen risico's in de budgettaire sfeer maar ook op het punt van de bescherming van de privacy. De regering is zich daar terdege van bewust. Dat is heel belangrijk. De RPF-fractie meent dat het een goede zaak is als alle gemeenten zo snel mogelijk worden aangesloten op het GBA-netwerk, zodat er wat dat betreft ook eenheid in beleid is. Uiteraard mag een en ander niet ten koste gaan van de zorgvuldigheid waarmee dat

geschiedt. Een gemeente die niet aan de strenge criteria voldoet dan wel kan voldoen, mag eenvoudigweg nog niet worden aangesloten. Hebben de bewindslieden de indruk dat veel gemeenten die nu nog overblijven, moeite zullen hebben om binnen afzienbare tijd, bijvoorbeeld anderhalf jaar, aan die gestelde criteria te kunnen voldoen en zich zodoende aan te sluiten op het GBA-netwerk?

Het zal wel nooit mogelijk worden, de bevolkingsadministratie zodanig in te richten dat het systeem ook waterdicht is beveiligd. Terecht heeft de minister daarover een opmerking gemaakt. Dat was trouwens niet het geval met het nog vigerende kaartensysteem en het zal ook niet het geval zijn met de geautomatiseerde bestanden. Zijn de bewindslieden van oordeel dat de persoonsgegevens in het GBA-stelsel beter zijn beveiligd dan in het huidige systeem van de persoonskaarten? In eerste termijn heb ik gevraagd of de persoonskaarten ooit een gewild object van diefstal of ontvreemding zijn geweest. Kan die vraag worden beantwoord? Met andere woorden: waren zij inderdaad een begerd object, zodat een betere bescherming ook inderdaad noodzakelijk was. Ik laat het hele aspect van de efficiency van het GBA-systeem maar even buiten beschouwing.

Naar aanleiding van berichten uit gemeenten zelf heb ik nog een andere vraag. Wij weten dat er tegenwoordig handige computer-freaks zijn, die via het GBA-netwerk misschien inzage kunnen krijgen in de bestanden van de gemeente, terwijl dat bij het systeem van de personenkaart niet zo gemakkelijk zou gaan. Dan zouden zij echt letterlijk moeten inbreken. Kan de minister van Binnenlandse Zaken hier nog iets over zeggen?

Met betrekking tot het beheer van het GBA-stelsel heb ik gevraagd of wij op dit terrein een competentiestrijd tussen het Rijk en de gemeenten, zeg maar de VNG, tegemoet kunnen zien. Hoe zal volgens de regering het beheer in de toekomst worden geregeld? Daarover bestaat volgens mij nog onduidelijkheid en ik heb daar in eerste termijn aandacht voor gevraagd, ook gelet op daarop betrekking hebbende artikelen en brieven. Kan de minister van Binnen-

landse Zaken daar alsnog iets over zeggen?

Ik ben blij dat de regering voornamelijk afziet van, althans niet overgaat tot, integratie van het A-nummer en het Sofi-nummer. Dit lijkt echter vooral te worden ingegeven door problemen van praktische en pragmatische aard. Integratie van beide nummers dan wel vervanging van het ene door het andere nummer wordt voor de toekomst dan ook niet uitgesloten. Ik heb in eerste termijn duidelijk proberen te maken dat ik daar voorspanden geen voorstander van ben. Wij kunnen ons namelijk afvragen in hoeverre de privacy nog in voldoende mate wordt gewaarborgd als alles onder één nummer is geregistreerd. De regering heeft mij er nog niet van overtuigd dat op dit punt geen ongewenste ontwikkelingen zouden kunnen plaatsvinden, nog afgezien van de budgettaire problemen die integratie of vervanging met zich brengt en waarover de minister heel nadrukkelijk heeft gesproken. Kortom, wegen de voordelen werkelijk zwaarder dan de nadelen? Ik ben er overigens erkentelijk voor dat de minister heeft toegegeven dat als dat proces ooit in werking wordt gesteld, de Kamer daarvan uiteraard op de hoogte moet worden gebracht, opdat wij over dit punt nader van gedachten kunnen wisselen.

Ik heb er kennis van genomen dat bij een huwelijk de partner alleen op verzoek op de elektronische personenlijst wordt opgenomen. Uit de woorden van de minister heb ik begrepen dat bij een huwelijk de keuze aan de vrouw is of zij wel of niet op de betreffende lijst zal worden vermeld als "getrouwd zijn met". Ik heb in eerste termijn al gezegd dat ik dat op zichzelf een minder juiste ontwikkeling vind. Het gaat daarbij om een vrij principiële zaak. Het huwelijk wordt nu eenmaal ten overstaan van de ambtenaar van de burgerlijke stand gesloten. Dat is een openbare gebeurtenis waarbij de overheid partij is. Na het sluiten van het huwelijk is er een tweeënheid ontstaan die in beginsel niet te ontbinden is. Het moet volgens ons dan ook logisch zijn dat de burgerlijke overheid op de lijst van persoonsgegevens de gegevens van de man of de vrouw aanhoudt met wie men wettig is getrouwd en dat

Leerling

dit ook op de lijst wordt vermeld. Dat kan geen vrijblijvende zaak zijn en dat kan niet worden overgelaten aan de keuze van – in dit geval – de vrouw. Heeft de man dan in het geheel geen inbreng? Ik bepleit dan ook dat als regel op de persoonslijst wordt vermeld met wie men is gehuwd. Slechts bij hoge uitzondering en als er dringend om wordt gevraagd, kan daarvan worden afgeweken.

Tot slot kom ik op een onderwerp dat ik in eerste termijn niet heb genoemd en dat mij pas in de loop van de eerste termijn door een gemeente in Het Gooi werd aange-reikt. Het betreft het ontbreken van een conversieplicht voor het gegeven dat iemand van de lijst afgevoerd is geweest om een andere reden dan geregistreerd vertrek naar het buitenland. Ik denk aan de aantekening "niet bekend van waar". Dat is de term die dan wordt gebruikt. Momenteel wordt die aantekening nog gemaakt op de persoonskaart. Onder het regime van de GBA blijft dat gegeven slechts opgetekend op deze kaart, omdat het niet op de persoonslijst behoeft te worden opgenomen. Er bestaat immers geen conversieplicht. Let wel, ik spreek over de "oude" gevallen. Nieuwe gevallen van vertrek naar het buitenland worden opgenomen in het vestigingsregister. De gemeenten kunnen wat de oude gevallen betreft tot in lengte der jaren terugvallen op de persoonskaarten. Dat stelt het GBA-projectbureau eind 1992. De regering is het met mij eens dat dit niet de bedoeling kan zijn van het werken met een geautomatiseerd bestand. Wij willen meer efficiency. Bovendien kan rechtsongelijkheid ontstaan ten opzichte van hen die hun vertrek wel aan de gemeente melden. Daarom krijg ik graag van de minister een reactie op dit punt. Tot hoelang zijn gemeenten voorts verplicht het kostenvergende tweesporenbeleid te volgen door naast het geautomatiseerde bestand ook een kaartsysteem te hanteren? Dat kost veel tijd en geld.

Ik ga akkoord met het voorliggende wetsvoorstel. Het is een verbetering. Ik stel het op prijs als op mijn vragen in tweede termijn wordt ingegaan. Ik zal de amendementen nader bestuderen. Het is echter duidelijk dat ik het

amendement-Scheltema-de Nie/Wiebenga over de SILA-problematiek niet kan steunen. Wij hebben te maken met een compromis dat een aantal jaren geleden gesloten is om ook recht te doen aan degenen die bezwaar hadden tegen de aantekening. Men moet kunnen leven met het compromis, te meer daar volstrekt overeenkomstig de afspraak de afgelopen jaren is gehandeld. Iedereen is in de gelegenheid geweest wel of geen toestemming voor de aantekening op de persoonslijst te geven.

De heer **Wiebenga** (VVD): Ik benadruk dat de gelegenheid tot het maken van bezwaar voor de opbouwfase gold. Ons amendement gaat over de permanente fase.

De heer **Leerling** (RPF): Dat is duidelijk. Dit punt over SILA is in het verleden aan de orde geweest en toen is deze regeling ontstaan. Overeenkomstig het besluit dat hier genomen is, is zij keurig uitgevoerd.

Ik wil de bewindslieden en allen die hierbij betrokken zijn, zowel op rijks- als op gemeenteniveau, sterkte en succes wensen bij het voltooien van dit grote project. Ik hoop dat dit leidt tot meer efficiency en een betere dienstverlening aan de burger.

Mevrouw **Achttienribbe-Buijs** (PvdA): Voorzitter! Ook ik dank de bewindslieden voor hun antwoord, zij het dat dit onder tijdsdruk wat haastig moest geschieden. Daarom moet ik op een aantal puntjes terugkomen.

De vaststelling van de Wet GBA is van groot belang voor het functioneren van de overheid. De kwaliteit van de gemeentelijke basisadministratiegegevens is essentieel en kan de moeder genoemd worden van een goede vervulling van overheidstaken. De burger heeft hier een specifieke verantwoordelijkheid. Men heeft er alle belang bij dat zijn of haar gegevens op een juiste manier worden geregistreerd. De sanctie voor de burger, daar waar het gaat om juiste en tijdige opgave van persoonsgegevens, bestaat hieruit dat deze burger op enig moment in zijn of haar eigen belang getroffen kan worden. Of zijn er nog andere sancties?

Verder is het in ieders belang dat fraude, misbruik en oneigenlijk gebruik van voorzieningen door het instrument van de GBA in de toekomst zoveel mogelijk worden bestreden. Al eerder zei ik dat de PvdA hier een grote voorstander van is.

Om misverstanden te voorkomen, maar eigenlijk ten overvloede, hecht ik eraan hier te benadrukken dat de privacybescherming van de burger hierbij een voorwaarde is en moet blijven. Dan komt het punt in beeld waar ik mij bepaald zorgen om maak. Het gaat om het reglement dat gemeenten verplicht moeten maken bij het registreren van persoonsgegevens en aangehaakte gegevens. De minister van Justitie heeft mij met zijn antwoord niet echt gerustgesteld. De Wet persoonsregistraties is op 1 juli 1989 van kracht geworden. Een halfjaar later verliep de overgangstermijn voor de meldings- en registratieplicht van nieuwe registraties. Voor de melding van bestaande registraties trok de wetgever nog een halfjaar extra uit. Per 1 juli 1990 had de zaak dus rond moeten zijn. Naar ik heb begrepen zou het begrip "verplichte zelfregulering", als het gaat om de taak die gemeenten hebben, tot misverstanden hebben kunnen leiden. Maar registraties moeten gemeld worden; punt, uit. Daarop is geen enkele uitzondering. Nu heeft de minister van Justitie toegezegd, hierover binnenkort aan de Kamer te rapporteren. Ik dank hem hiervoor. Wat ik echter nu al wil weten, is of hij enig idee heeft hoeveel registratiemeldingen de Registratiekamer nog te wachten staan en of de Registratiekamer in staat is, hierop een voldoende en adequaat toezicht te houden.

Een andere zaak in dit verband is de manier waarop de mensen, de ambtenaren en de verantwoordelijke bestuurders, die met het systeem moeten werken, omgaan met de diverse reglementen. Dat kunnen er bepaald veel zijn. In eerste termijn heb ik al naar de mening van de minister van Binnenlandse Zaken gevraagd. Kan zij er straks toch op ingaan? Dit is natuurlijk toch ook bepalend voor de werking van de GBA. Goed kunnen werken met het systeem en in het systeem levert iets op. Er niet goed mee kunnen werken,

er niet goed mee kunnen omgaan bij het hanteren van privacygevoelige gegevens zou een zeer slechte zaak zijn. De minister van Justitie heeft inderdaad in eerste termijn precies aangegeven hoe een en ander zou moeten werken, maar of het zo is, hoor ik graag nader van de minister.

Ik ben verder wel blij met de ontwikkelde voorlichtingsfolder voor de burger. Dat stemt mij gelukkig. Ik neem aan dat deze folder voldoet aan hetgeen al eerder door de Kamer is opgemerkt over een actieve voorlichting van de burgers over het nieuwe systeem dat in werking treedt.

Met betrekking tot het Sofi-nummer als algemeen identificerend nummer in de gezondheidszorg ga ik ervan uit dat dit punt beleidsmatig, dus beleidsinhoudelijk, nog verder met de Kamer besproken zal worden na het uitbrengen van het advies van de Registratiekamer.

Ik kom nog even terug op de aanduiding "Z" voor zigeuners in uiteenlopende registraties. Mag ik ervan uitgaan dat een dergelijke registratie nooit in de GBA zal voorkomen? Kan de minister van Justitie mij vertellen wat hij bedoelt met bijzondere omstandigheden op basis van het Besluit gevoelige gegevens? Dan gaat het om die aanduiding "Z".

Ik deel de mening van de minister van Binnenlandse Zaken dat gemeenten nu toch een eigen verantwoordelijkheid moeten nemen. Verder ga ik ervan uit dat de planning die de minister hier uiteengezet heeft, namelijk september 1994, gebaseerd is op een aantal zekerheden. Gezien uitspraken die in de laatste jaren zijn gedaan over planning die niet gehaald zijn, mag ik er nu van uitgaan dat ook hier leergeld betaald is. En nu wij toch spreken over leergeld, het proces van wetgeving en het proces van ontwikkeling wordt nu onderzocht. Over de voortgang van dit onderzoek wordt de Kamer ingelicht. Ik vind het heel plezierig dat de minister dat heeft toegezegd. Nu heb ik in eerste termijn gesproken over een onderzoek naar de opgedane ervaringen in het GBA-project, dat van nut kan zijn voor het toekomstige informatiseringsbeleid van de rijksoverheid. Bedoelt de minister hier hetzelfde als de toezegging die zij in eerste termijn gedaan heeft? Ik

vraag mij dat af. Ik noemde als mogelijk instrument de Algemene Rekenkamer en ik sprak tevens over de uitgaven die het Rijk voor de GBA heeft gedaan. Ik kom zo terug op de handreiking die de heer Wiebenga in de richting van de PvdA heeft gedaan.

Ik ontving eergisteren een brief waarin stond dat in opdracht van een aantal instanties, waartoe ook het ministerie van Binnenlandse Zaken en de VNG behoren, een onderzoeksteam bestaande uit medewerkers van de stichting Het expertisecentrum, IBM, de Technische universiteit Eindhoven en de Katholieke universiteit Brabant, een opzet voor een onderzoek heeft gemaakt. De begeleidingscommissie wordt daarbij ook genoemd, maar ik zal dat nu overslaan. Ik zal de brief nog overhandigen. In de brief staat dat de centrale vraagstelling van het onderzoek is welke concrete managementlessen voor de toekomst tot nu toe uit het GBA-project kunnen worden getrokken voor de verschillende betrokken partijen, opdrachtgevers, projectleiding, gebruikers, opdrachtnemers, leveranciers van IT-producten en diensten. Men schrijft dat de eerste fase van het onderzoek is afgerond, waarbij het accent heeft gelegen op een inventarisatie van de belangrijkste momenten in de ontwikkeling van het project en van de mogelijke relevante factoren die van invloed zijn op het slagen dan wel falen van een dergelijk complex automatiseringsproces. De eerste onderzoeksresultaten zijn in drie rapporten vastgelegd, die ik erbij gekregen heb, maar nog niet heb kunnen lezen. Verder schrijft men mij dat op dit moment met de verschillende opdrachtgevers overleg gevoerd wordt over een vervolg. In de onderzoeksopzet is namelijk voorzien in een gefaseerde uitvoering.

De heer **Wiebenga** (VVD): Van wie is de brief en wie zijn de opdrachtgevers?

Mevrouw **Achttienribbe-Buijs** (PvdA): De brief is ondertekend door prof. Frissen en drs. Straten. Prof. Frissen zit in de begeleidingscommissie. Volledigheidshalve noem ik ook de namen van de andere leden: prof. Bemelmans, prof. Roos, H. Seeser en prof. Tas.

Ik constateer dat er een onderzoek plaatsvindt in de zin die ik in eerste instantie heb aangegeven, namelijk om lessen te trekken uit het leergeld dat betaald is en dit voor de toekomst te gebruiken. De heer Wiebenga heeft in de toelichting op zijn motie aangegeven dat een en ander kan sporen. Ik ben net naar de heer Wiebenga toegestapt en heb gezegd dat er te weinig toekomst in zijn motie zit. Misschien zet ik het negatief neer, maar ik proef er meer een afrekening met het verleden uit dan het trekken van lessen voor de toekomst. Wij kunnen ongetwijfeld tot elkaar komen; misschien kan er een overweging bij. Ik ben ertoe bereid, de tekst gezamenlijk in die zin aan te passen. Het zou nog mooier zijn als de minister, zich baserend op de mededeling die ik gekregen heb en gehoord de wens van de Kamer om lessen te trekken met het oog op toekomstige automatiseringsprocessen, binnenkort een brief aan de Kamer stuurt waarin wordt aangegeven hoe wij er verder mee aan de gang kunnen.

De heer **Wiebenga** (VVD): Natuurlijk, ieder onderzoek dat de Kamer aan de regering vraagt, moet mede het oog hebben op lessen voor de toekomst. Dit lijkt mij heel duidelijk. Zowel mijn fractie als mevrouw Achttienribbe namens haar fractie heeft echter in eerste termijn gezegd dat er meer aan de hand is dan toekomstmuziek. Ik wil hier duidelijk zeggen dat het geenszins om een afrekening gaat. Daar is de toestand helemaal niet naar. Er zijn zorgen, bij de een wat meer dan bij de ander, misschien bij mijn fractie het meest en bij andere fracties helemaal niet. Deze zorgen geven ons in dat er nader onderzoek moet worden gedaan. Mevrouw Achttienribbe zei in eerste termijn dat ook haar fractie nader onderzoek op prijs stelt van de uitgaven van het Rijk voor de GBA. Wij hebben er het rapport van TNO in opdracht van de VNG over gehad. Het kostenelement moet er dus in ieder geval bij betrokken worden. Dit kan leiden tot een afrekening, het afleggen van politieke verantwoording door de ministers. Dat spreekt vanzelf.

Mevrouw **Achttienribbe-Buijs** (PvdA): Wij moeten de zaken even

Achttienribbe-Buijs

scheiden. Wij hebben in eerste termijn gediscussieerd over het vaststellen van de begroting ieder jaar. In die zin hoef ik de regering er dus niet op af te rekenen. Als aanleiding voor mijn vraag in eerste termijn om een onderzoek heb ik het onderzoek van TNO genoemd. De minister heeft naar mijn smaak voldoende antwoord gegeven op vragen en opmerkingen van de Partij van de Arbeid hierover. Ik wil wel even verder denken. Ik heb bewust het automatiseringsproject van de rijksoverheid genoemd en dit in het licht van de kerntakendiscussie geplaatst. Ik heb de relatie aangebracht met de coördinerende bevoegdheden die de minister van Binnenlandse Zaken daar toch zal moeten behouden. De discussie is weliswaar nog niet afgerond maar ik meen dat het verstandig is om, voortbordurend op het expertise-behoud waarop ook de heer Krajenbrink heeft gewezen, de zaken in elkaar te schuiven. Datgene wat ik in eerste termijn heb uitgesproken, spoort naar mijn idee ook met datgene wat hier is opgemerkt. Ik kan wel over een aantal zaken met de heer Wiebenga van mening verschillen, maar ik moet hem het krediet geven dat door de kritische opstelling van de Kamer in het verleden maar ook door het samenspel tussen Kamer en regering, het project zoals het er nu uitziet op een goede manier voortgezet kan worden. In wil de minister dan ook verzoeken om op de opmerkingen en op de vragen die gesteld zijn door de PvdA en ook door de VVD en op de brief die ik ontvangen heb, in te gaan. Ik wil die brief graag bij de stukken voegen, zodat het de Kamer en ook de minister duidelijk is waarover ik praat. Op basis daarvan kan de minister de Kamer binnenkort – ik hoor dat graag in tweede termijn – een brief doen toekomen waaruit blijkt dat recht gedaan wordt aan datgene wat in deze Kamer voor de toekomst is uitgesproken. Ik zal de motie van de heer Wiebenga niet kunnen steunen omdat die onvoldoende leergeld voor de toekomst bevat, maar wij kunnen daar samen nog over praten.

De voorzitter: Na enig overleg, wil ik nog opmerken dat het niet gebruikelijk is dat een brief als deze als een noot aan de Handelingen wordt

toegevoegd. Het is iets anders wanneer u alternatieven van de eigen fractie heeft maar dit is correspondentie. U kunt de essentie van de brief voorlezen; u heeft er al iets over gezegd. U kunt naar de brief verwijzen, want ik denk dat de leden die brief ook hebben of u kunt de brief ronddelen. Maar ik denk niet dat de brief in de Handelingen moet worden opgenomen.

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): Dat hoeft voor mij niet.

De voorzitter: Dan wordt de brief gewoon rondgedeeld.

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): Dank u wel voorzitter!

Ik kom nu bij de kosten van de uitbreiding van het Logisch ontwerp. Wellicht vanwege tijdsdruk heeft de minister uitgesproken dat mijn voorstel een motie is. Ik heb geen motie ingediend, mevrouw de voorzitter. De minister sprak wel uit dat zij de opstelling van de Partij van de Arbeid als een steuntje in de rug wil beschouwen. Ik wil die steun nu definitief geven door alsnog een motie in te dienen.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat:

- het noodzakelijk zal blijken om het logisch ontwerp GBA periodiek aan te passen;
- aan deze wijziging meerdere motieven van meerdere belanghebbenden ten grondslag kunnen liggen;
- logisch-ontwerpwijzigingen bij ministeriële regeling worden vastgesteld op grond waarvan gemeenten verplicht zullen zijn, de gemeentelijke GBA-toepassingsystemen te wijzigen;

verzoekt de regering vóór de wijziging van het logisch ontwerp, op voorstel van de GBA-participanten (Rijk, gemeente en afnemers), te voorzien in de financiering van de kosten daarvan voor de gemeenten, met als uitgangspunt een evenwichtige en billijke verdeling over de participanten, en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door de leden Achttienribbe-Buijs en Krajenbrink.

Zij krijgt nr. 33 (21123).

Mevrouw Scheltema-de Nie (D66): Mevrouw de voorzitter! Ik heb nu kennis genomen van de motie en ik vraag mij af wat precies de redenen zijn van de fracties van de PvdA en het CDA om datgene wat zij wenselijk achten en wat naar mijn gevoel sterk overeenstemt met wat in mijn amendement op stuk nr. 18 is verwoord, niet gewoon in de wetgeving willen vastleggen. Waarom wordt nu bij de behandeling van een wetgeving in een motie gezegd dat dit eigenlijk zo moet gebeuren en niet in een amendement zodat het in de wet kan worden vastgelegd? Ik begrijp dat niet. Uiteindelijk zijn wij het erover eens dat er een kostenvergoedingsregeling moet worden getroffen voor de gevallen waarin er aansporingen van het Rijk zijn om de verplichtingen te veranderen. De basis waarop dat wordt gedaan, moet voor alle participanten duidelijk zijn. Dat moet in de wet worden vastgelegd. Waarom doet mevrouw Achttienribbe dat niet? Waarom dient zij een motie in en ondersteunt zij niet mijn amendement?

Mevrouw Achttienribbe-Buijs (PvdA): Mevrouw de voorzitter! Ik zou het een slechte zaak vinden als aanvaarding van het amendement van mevrouw Scheltema ertoe leidt dat alleen de positie van de gemeenten is veilig gesteld. Dat heb ik ook al aangegeven in eerste termijn. Het nog in te stellen beheersorgaan, dat gaat over de toekomstige kostenverdeling, kan lijden onder de vastgestelde positie die de gemeenten dan innemen. Er moet in dat beheersorgaan overleg plaatsvinden. De uitgangspunten om tot een goed overleg te komen, de positie van de gemeenten en de positie van de andere betrokkenen wil ik liever neerleggen in een motie of in een amendement met een andere strekking dan in het amendement van mevrouw Scheltema. Het amendement van mevrouw Scheltema zou een frictie in het overleg kunnen aanbrengen. Het zou een ingebakken conflict

kunnen hebben voor de belanghebbende participanten. Ik verneem graag de opvatting van de minister hierover. Het beheersorgaan moet nog worden ingesteld. Een voorstel daartoe, bijvoorbeeld met betrekking tot de werkwijze van het beheersorgaan, krijgen wij nog voorgelegd. Ik heb in een motie willen vastleggen hoe de drie participanten in dat beheersorgaan met elkaar dienen om te gaan. Daarbij heb ik vooropgesteld dat wel degelijk gekeken moet worden naar uitbreiding van het Logisch ontwerp, als de rijksoverheid op enig moment beleidsbeslissingen neemt die dwingen tot een uitbreiding van het Logisch ontwerp. Ik heb in eerste termijn al gezegd dat niet de gemeenten moeten boeten voor hetgeen de rijksoverheid oplegt. Het is ook mogelijk dat maatregelen die aan de gemeenten worden opgelegd en die kosten vergen, aan de batenkant wat opleveren. Ik wil voorkomen dat gemeenten achteroverleunen in het beheersorgaan, omdat hun positie door het amendement van mevrouw Scheltema in financieel opzicht is veilig gesteld. Het is niet te voorzien of iets al dan niet baten oplevert. Het is echter een slechte zaak om het overleg en de uitkomsten daarvan al te beïnvloeden. Daarom steun ik het amendement van mevrouw Scheltema niet, maar dien ik wel zelf een motie in.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Voorzitter! Het lijkt mij goed dat ik twee misverstanden wegneem die ik heb gehoord in de argumentatie van mevrouw Achttienribbe. Het amendement houdt natuurlijk niet in dat er geen overleg moet zijn met het beheersorgaan. Natuurlijk moet er overleg zijn met alle betrokken participanten voordat de uitkomsten in een algemene maatregel van bestuur kunnen worden neergelegd. Dat spreekt haast vanzelf. Ik ben met mevrouw Achttienribbe van mening dat het overleg terdege moet plaatsvinden. Voordat het heeft plaatsgevonden, kan hier niet tot een goede algemene maatregel van bestuur worden gekomen. Dat misverstand moet uit de weg geruimd worden. Bovendien wordt in het amendement niet gesproken van de vergoeding van de kosten van de gemeenten. Neen, er wordt gesproken van een vergoeding. Er kan wel degelijk

sprake zijn van een maatstaf, waarbij een deel ten laste van de gemeente blijft en een ander deel ten laste van het Rijk wordt gebracht. Het amendement heeft de mogelijkheid in het leven geroepen om zekerheid te bieden: voor de gemeenten, het Rijk en alle andere partijen. Het gaat daarbij om de grondslagen waarop eventuele kostenverrekeningen zullen plaatsvinden. Beide door u genoemde argumenten sluiten dit amendement niet uit. In dit amendement wordt uiteindelijk het resultaat geregeld. Na overleg moet er een algemene maatregel van bestuur komen waarin grondslagen worden vastgelegd voor een vergoeding van kosten.

Mevrouw **Achttienribbe-Buijs** (PvdA): Mevrouw de voorzitter! Ik heb goed naar mevrouw Scheltema geluisterd. Nadat de minister hierop ook ingegaan is, zal ik haar mededelen wat de opstelling van mij en de medeondertekenaar van deze motie uiteindelijk zal worden.

Over de gegevensverstrekking aan derden, het amendement op stuk nr. 29, wil ik het volgende opmerken. De minister moet daarop nog reageren. Ik heb in eerste termijn uitgesproken dat ik dit amendement zal steunen. Dat ligt overigens geheel in de lijn van onze opstelling uitgesproken bij de invoerings-AMvB.

Wat de mogelijkheid om WGR-gebieden als binnengemeentelijke afnemers te beschouwen betreft, ben ik tevreden met het antwoord van de minister.

Voorzitter! Ik heb de minister gevraagd, nader in te gaan op de transportkosten, het amendement op stuk nr. 22. Dit punt werd overigens ook in de brief van de VNG genoemd. Ik proef uit de reactie van de minister dat zij het eens is met de opstelling van de VNG. Als dat het geval is, moet dit in de wet worden vastgelegd.

De Partij van de Arbeid zal deze wet ondersteunen. Wij zijn blij dat deze wet, zij het op termijn, van kracht wordt. Dat heb ik in eerste termijn ook al uitgesproken.

Ik heb namens de PvdA in een discussie met de heer Wiebenga de SILA uitputtend behandeld. Daar wil ik het maar bij laten, voorzitter!

De **voorzitter**: De heren Schutte en Willems hebben mij meegedeeld, af te zien van een tweede termijn.

De vergadering wordt van 12.10 uur tot 12.20 uur geschorst.

Minister **Dales**: Mevrouw de voorzitter! De RPF-fractie meent dat er nu een principiële wijziging is ingezet met de introductie van de GBA. Dat is in zekere zin het geval. Er wordt een basisregistratie ingevoerd, die overigens wel een veel grotere doelmatigheid biedt en die in ieder geval tot een veel grotere privacybescherming leidt, maar die toch niet principieel anders is. Is er een principieel verschil tussen een kaart en een elektronisch verzonden bericht? Daar kunnen wij natuurlijk lang over twisten, maar andere opmerkingen over het principe heb ik niet te maken.

Ik kom bij de vraag die ons door de heer Wiebenga en mevrouw Scheltema na aan het hart is gelegd: waarom geen nader onderzoek, bijvoorbeeld een extern onderzoek. Aangezien er weer over gesproken is, zal ik toch nog eens zeggen waarom ik aanneming van de motie heb en ook blij ontraden. Mijn voorganger Van Dijk heeft dit element persoonlijk en zorgvuldig aan mij heeft overgedragen. Ik deelde zijn zorg op het moment dat hij het aan mij overdroeg. Maar wij zijn even verder. De tweede expertise is gegeven. Er is thans geen reden voor iets dergelijks: technisch niet, qua draagvlak niet – dat was toen ook nog een element – en qua planning niet. Ik kom op de planning nog uitvoerig terug, zoals is gevraagd. Ook wat de rijksuitgaven betreft, zijn er geen redenen voor. Er zijn wel grote risico's verbonden aan zo'n nieuwe grote onderzoeksronde. Het leidt tot vertraging en dat kunnen wij net helemaal niet hebben. De uitvoering valt dan stil en daardoor ontstaan weer hogere kosten voor de gemeenten. Vertraging, dubbele boekhouding; ik heb het u allemaal uitgelegd. Ik wil opnieuw zeggen dat wij dit niet willen doen. Het verschil met mijn voorganger de heer Van Dijk wordt terecht geconstateerd door de heer Wiebenga, want er is een groot verschil. Als ik er toen was geweest, had ik waarschijnlijk ook die tweede expertise laten doen. Er is tussen ons

geen verschil in voorzichtigheid, maar er is een groot verschil in de feitelijke situatie.

Wij hebben natuurlijk manieren genoeg om de Kamer te informeren. Daartoe ben ik zeer bereid. Ik heb ook in eerste termijn, zoals mevrouw Achtienribbe herhaalde – daar kan geen twijfel over bestaan – duidelijk toegezegd: wij willen de Kamer voortgangsrapportages zenden over de verdere invoering. U kunt er altijd een debat over vragen. Ik ben er ook gaarne toe bereid. Ik wil ook graag – dat heb ik in eerste instantie niet zo duidelijk gezegd; dat had ik wel kunnen doen, want ik was er toen ook toe bereid – een onderzoek inzake managementaspecten bij grotere systemen betrekken bij verder onderzoek, zoals mevrouw Achtienribbe vroeg. Dat lijkt mij een goede zaak.

Mevrouw Achtienribbe-Buijs (PvdA): Voorzitter! Dat betekent dat de minister op mijn verzoek ingaat en binnenkort met een brief daarover naar de Kamer komt.

Minister Dales: Dat betekent het precies.

Ik kom te spreken over de vervuiling van de bevolkingsadministratie, maar niet naar aanleiding van de gebeurtenissen in de Bijlmer en ook niet naar aanleiding van de hang die ik gelukkig niet in de Kamer, maar wel publiekelijk verder heb bespeurd, dat wij toch altijd precies moesten weten waar alle burgers waren. Welnu, die gedachte is zo afgrijselijk; dat wil ik onder geen enkel beding. Ons is wel bekend dat er tot dusver geen voldoende bevredigende – dat is nog niet eens 100%, zoals u terecht van mij hebt willen aanvaarden – orde en betrouwbaarheid van de bevolkingsadministratie bestond. Ik ga zeker ook niet in op naar mijn oordeel echt gekke uitspraken in een rampsituatie dat er ergens 100 mensen in een pand zaten en dan nog wel in de Bijlmer met al die kleine flats. Dat moeten wij verre van ons schuiven. Daar hebben wij het inderdaad niet over. Wij moeten ervoor zorgen dat de kwaliteit beduidend toeneemt. Dat zal het geval zijn door onder andere invoering van de terugmeldplicht. Als iets foutiefs in het systeem sluipt, is dat weer zeer snel te herstellen. Bovendien hebben wij belang bij een

deugdelijke identiteitsvaststelling en bij een goede domicilie bepaling in een aantal wetten. Verder zal door de zorgplicht van de gemeenten de kwaliteit sterk verbeteren. Ik ben ter zake dus positief gestemd.

De heer Krajenbrink heeft de suggestie gedaan van een steekproefsgewijze controle. Dat is een goede suggestie. De automatisering biedt daarvoor juist een prima mogelijkheid. Door periodiek het GBA-bestand geautomatiseerd te controleren op volledigheid, consistentie en onderlinge samenhang kunnen inderdaad de gemeenten de kwaliteit van hun bestand in de gaten houden. De omvang en de wijze waarop de controle wordt uitgeoefend, acht ik de verantwoordelijkheid van de gemeentebesturen zelf.

De fractie van de SGP heeft gevraagd of schijngelovende nog mogelijk zijn in de GBA. Er wordt daarop nu ook al gecontroleerd en dat zal zeker zo blijven in de GBA. Aan de hand van de geboorte-akte meldt de ambtenaar van de burgerlijke stand elke geboorte-aangifte aan de entadministratie. Dat is al nodig vanwege de hielprik. Wanneer een niet bestaand kind wel is ingeschreven, komen wij daar toch heel snel achter. De entadministratie moet binnen bepaalde tijd na de geboorte controle uitvoeren. Als er geen geborene wordt aangetroffen, zal terstond een onderzoek volgen naar de juistheid van de aangifte.

De heer Leerling heeft een vraag gesteld over de mogelijkheid dat onbevoegden toegang krijgen tot de GBA. Volledig uitsluiten kan ik dat niet, niemand kan dat. Het stelsel van de besloten gebruikersgroep biedt maximale beveiliging. De beveiligingsvoorschriften in het Logisch ontwerp en de maatregelen die gemeenten aanvullend treffen, bieden een optimale beveiliging voor de bestanden, zelfs naar de huidige stand van kennis gemeten. Het kan dus nooit slechter worden.

Wat betreft de haalbaarheid van de nieuwe planning hecht ik er aan het volgende op te merken. De concept-planning is opgesteld door het projectbureau en is daarna voorgelegd aan de gemeenten via de zogenaamde toetredingsgroepen, met de vraag of de genoemde data haalbaar zijn en zo niet, welke data dat wel zijn. Op basis van de

antwoorden en de wensen van de gemeenten is de planning bijgesteld. Daarna is aan de leveranciers van de systemen gevraagd of zij voldoende capaciteit beschikbaar hebben om de planning mede te realiseren, teneinde teleurstellingen te voorkomen. Vervolgens is bezien of de benodigde capaciteit en middelen van het projectbureau op de gewenste momenten beschikbaar zouden zijn. Ten slotte is de nieuwe toetredingsplanning, waarin alle factoren zijn meegewogen, ter vaststelling opnieuw voorgelegd aan de gemeenten in de toetredingsgroepen. Dit is naar mijn vaste overtuiging een zeer zorgvuldig proces geweest. Volgens deze planning zullen de laatste gemeenten in september 1994 aansluiten.

Voorzitter! Inderdaad, in het voorjaar van 1994 zijn vier verkiezingen gepland. Dat was ook ons niet ontgaan. Daarmee is in de planning volledig rekening gehouden. In die periode sluiten minder gemeenten per maand aan, want dat kan niet allemaal tegelijk met "full speed". De planning wordt hierdoor echter niet gewijzigd. De verkiezingen vormden zelfs een van de redenen om te kiezen voor september 1994 en niet voor een eerder tijdstip. Overigens hebben verschillende gemeenten gevraagd om voor de verkiezingen aan te mogen sluiten. Ook daarvoor biedt de planning ruimte en is de benodigde capaciteit te mobiliseren. Met de afnemers zijn eveneens planningsafspraken gemaakt en vastgelegd. De laatste afnemer, voor de inwerkingtreding van de Wet GBA, is gepland in juli 1994. Ook wat dat betreft is er dus geen probleem.

De planning is in zorgvuldig overleg met alle partijen tot stand gekomen. Het is dus ook niet mijn planning. Ja, uiteindelijk ben ik er wel verantwoordelijk voor, maar het is een planning die tot stand gekomen is na overleg met alle partners. Ik heb alleen gezegd dat er nadelige invloed uit zou kunnen gaan van werkelijk onverwachte gebeurtenissen. De overheid moet dat wel zeggen om zich niet al te kwetsbaar op te stellen. Ik kan echter stellen dat alles gedaan is wat gedaan moest worden. Het uiteindelijke resultaat ziet er dan ook gezond uit. Binnenlandse Zaken doet wat zij kan

en als iedereen de verantwoordelijkheid neemt zoals is afgesproken, dan gebeurt alles zoals gepland. Dat is bij afspraken tussen overheden zeker gebruikelijk.

Vervolgens is er gevraagd of het houden van steekproeven bij 500 gemeenten nog haalbaar is. Dat is gemakkelijk haalbaar. De planning is dat de steekproeven worden afgerond in het eerste kwartaal van 1994.

Dan is gesteld dat de correcties een jaar in beslag zullen nemen. Correctieprogramma's zijn al ontwikkeld en beschikbaar. Correcties kunnen en worden dus nu grotendeels geautomatiseerd aangebracht. Daarom worden zij nu veel sneller aangebracht dan tot nu toe het geval was.

Gevraagd is of de inwerkingtreding van de wet per 1994 als een dreigement gezien moet worden. Nee, dat is niet het geval. Ik kan er niets aan doen als iemand dat als zodanig wil opvatten. Het is geen dreigement. Wel is het een stimulans. Daarnaast is het ook een noodzaak. De gemeenten hoeven namelijk niet langer meer een dubbele administratie aan te houden. Het is dus geen dreigement; het heeft eerder het karakter van een verlossing. Het kost minder tijd etc. Waarom vind ik het belangrijk dat deze stimulans ingebouwd is. Gisteren heb ik al aangegeven dat de zeer zorgvuldige en heel gematigde wijze van optreden ten opzichte van de gemeenten, naar onze indruk een aantal gemeenten niet direct heeft gestimuleerd om het uiterste te doen. Wij willen dat elke gemeente haar aandeel bijdraagt. Degenen die zich te weinig zouden haasten, zullen daar een prikkel in vinden. Mochten bepaalde gemeenten niet op tijd klaar zijn, dan moeten zij de lasten daarvan dragen. Voor hen moeten dan namelijk aparte technische voorzieningen worden getroffen om GBA-conform te kunnen werken.

Inzake de toetredingsplanning zal ik de Kamer een en ander meedelen. Deze planning is beschikbaar als beheersinstrument en wordt periodiek bijgesteld, waarbij het gaat om verschuivingen binnen de planning. Als die verschuivingen in goede vrede mogelijk zijn, dan is dat geen probleem.

Een groot gedeelte van de afnemers zal inderdaad na de inwer-

kingtreding van de Wet GBA worden aangesloten. Slechts de huidige afnemers die dit recht hebben, worden vóór september 1994 aangesloten. Daarna kan er nog van alles, als de GBA dan maar goed werkt. Als de wet in werking is getreden, is de invoering van de gemeenten gerealiseerd, terwijl de aansluiting van de resterende afnemers zal geschieden in de jaren 1995 en 1996.

Er werd gevraagd of de GBA beter geregeld is dan het huidige systeem. Een geautomatiseerd systeem stelt heel andere eisen op het gebied van beveiliging dan een handmatig systeem. Dat is duidelijk. Het is mijn vaste overtuiging dat de GBA tot een hoger beveiligingsniveau leidt dan voorheen het geval was.

De minister van Justitie zal reageren op vragen over Sofi- en A-nummer. Ik zal wel ingaan op vragen over de kosten van toevoeging van het Sofi-nummer aan de GBA. Daar zijn meerdere belanghebbenden bij: het Rijk uit hoofde van beleid op het gebied van fraude-beheersing; talloze afnemers, zeker op het terrein van de sociale zekerheid, die bij de uitvoering voordeel hebben; gemeenten, zowel uit hoofde van de bijstand als in het kader van de gemeentelijke identiteitskaart, waarvoor het Sofi-nummer wordt opgenomen. Ik stel dus vast dat hierover verder gesproken moet worden met de GBA-partners, zoals dat in de lijn ligt en ik al eerder heb meegedeeld. Ik zie hierin overigens een nadere onderstreping van mijn bezwaren tegen het amendement op stuk nr. 18, maar overigens ook een pleidooi zoals is neergelegd in de motie van mevrouw Achtienribbe en de heer Krajenbrink. Het amendement haalt de verantwoordelijkheid weg bij de partners en bij de toekomstige beheersorganen en het haalt de flexibiliteit eruit.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): In het interruptiedebatje met mevrouw Achtienribbe heb ik al gezegd dat het amendement zoals het is geformuleerd een misverstand oproept. In de eerste plaats zou het overleg met alle betrokkenen niet nodig zijn en in de tweede plaats zou het op een volledige vergoeding aan de gemeenten neerkomen. Dat is geenszins de bedoeling. Naar mijn

mening is het goed als in overleg met de indieners nog eens even wordt bekeken of datgene wat wij met zijn allen bedoelen, beter in het amendement verwoord kan worden.

Minister **Dales**: Ik heb dat horen zeggen en ik kan natuurlijk niet geheel en al zwijgen. Ik reageer op hetgeen thans voorligt en meer is mij niet mogelijk. Ik ken ook de termijn waarop een amendement ingediend kan worden en als dat gebeurt, zal ik alsnog reageren op het nieuwe, dan ingebrachte stuk.

De heer **Wiebenga** (VVD): Het is wel duidelijk dat de minister het amendement ontraadt. Geldt dat ook voor de motie over hetzelfde onderwerp?

Minister **Dales**: Ja, op dezelfde gronden.

De heer **Wiebenga** (VVD): Heel interessant.

Mevrouw **Achtienribbe-Buijs** (PvdA): Voorzitter! Ik begrijp iets niet. De minister beschouwde in eerste termijn, weliswaar onder tijdsdruk, mijn niet ingediende motie – het ging om een voorstel – als een steuntje in de rug, maar nu zegt zij het tegenovergestelde. Wat moet ik hieruit nu begrijpen?

Minister **Dales**: Voorzitter! Mijn motivering is – en als daaromtrent een misverstand bestaat, dan lossen wij dat ook nog wel op – dat ik met een motie noch een amendement waarmee de verantwoordelijkheid van de partners en bovendien de volle verantwoordelijkheid van het toekomstige beheersorgaan wordt weggehaald of geminiseerd, niet kan leven omdat dit de flexibiliteit eruit haalt. Het is altijd mogelijk dat er een misverstand bestaat, maar als de motie van mevrouw Achtienribbe deze elementen en andere kwalijke niet heeft, heb ik er geen problemen mee. Ik herinner mij inderdaad, dat ik een motie heb gekwalificeerd als beleidsondersteunend. Dat herinner ik mij zeer wel.

Mevrouw **Achtienribbe-Buijs** (PvdA): Voor al degenen die dat hier hebben uitgesproken, ligt de bodem in het feit dat gemeenten niet onbedoeld slachtoffer moeten

Dales

worden of, zoals ik het zei, "moeten boeten" voor opgelegd beleid van het Rijk. In tegenstelling tot het amendement – ik heb net een aantal argumenten weergegeven waarom ik dat, zoals het er nu ligt, niet kan steunen – voorziet de motie van de Partij van de Arbeid en het CDA erin, dat alle participanten wordt recht gedaan. In die motie wordt vooral gekeken naar de positie van de gemeenten. Ik had van de minister begrepen, dat zij dat een heel goede zaak vond.

Minister Dales: De motie waarin dat wordt gesteld, voldoet precies aan hetgeen wij wensen ten aanzien van de partnerdiscussie en het beheersorgaan. In die zin is die motie dus in feite overbodig. Daar lijden wij niet onder.

De heer Wiebenga (VVD): De minister zweeft nu tussen een kwalificatie van de motie in de zin van "ik kan daar niet mee leven" en – dat zegt zij een paar minuten later – "overbodig".

Minister Dales: Nu moeten wij er geen potje van gaan maken. Ik heb helder aangegeven met welke inhoudelijke wensen ik niet zal kunnen leven. Die komen in de motie van mevrouw Achttienribbe – dat heb ik al lang gezien, er heeft zich een misverstand voorgedaan – in het geheel niet voor. In de onderhavige motie zitten die te wraken elementen niet, dus daartegen is geen bezwaar. Ik voegde daaraan toe, dat het precies spoort met de voornemens die ik een- en andermaal hier heb uiteengezet en dat de motie in die zin dus overbodig is. Wij zijn het erover eens dat zulks niet met de wapens valt te bestrijden.

De heer Krajenbrink (CDA): Wij zijn natuurlijk allemaal dualist genoeg om te weten dat, ook als het niet geheel zou sporen, er toch reden kan zijn om een motie in te dienen zoals mevrouw Achttienribbe dat heeft gedaan. Het is altijd prettig als het kabinet zich daarin wat kan herkennen. Maar je pleegt moties in te dienen als je denkt dat een kleine of grotere bijsturing noodzakelijk is. Ik heb de indruk, dat wij haar voorlopig nog maar even laten staan.

Minister Dales: Ik heb geen enkele

neiging, het recht om moties in te dienen, daarover ook te stemmen en wat de regering zegt in te perken, maar het is helemaal niet aan de orde. Er was een zeer klein misverstand en dat is al weer weg.

Voorzitter! Er is opnieuw gesproken – ik doel op het amendement op stuk nr. 22 – over de verstrekingen aan intergemeentelijke samenwerkingsverbanden. Daarop is gisteren een antwoord gegeven. Ook als men van mening is dat regionalisatie daar met de haren bij gesleept zou zijn, quod non – dat laat ik dan maar hangen, daar hoeft ik nu niet over te discussiëren – blijf ik erbij dat wij deze motie om allerlei technische redenen inderdaad niet gaarne zien, of, beter gezegd, liever niet zien.

Men heeft de wens, de kosten van de aanpassing van het Logisch ontwerp in de wet te regelen. Volgens mevrouw Scheltema zou dat anders problemen opleveren. Wij hebben en houden de voorkeur om de kosten en de kostenverdeling vast te stellen in overleg met de partners. Daar wil ik niet tussen komen. De grondslagen voor die kostenverdeling zijn al in het GBA-platform besproken en vastgesteld met instemming van alle partners, ook van Binnenlandse Zaken. Ik vind dit nu, in heel andere zin dan ik daarnet "overbodig" zei, werkelijk overbodige en dus uitdrukkelijk ongewenste regelgeving. Ik ben ik weet niet hoe lang al aan het strijden voor het uitdunnen van de voorschriften, te beginnen met degenen die nergens op slaan.

Mevrouw Scheltema-de Nie (D66): Voorzitter! Dit is wat te makkelijk. De minister zegt dat een aantal onderdelen van de motie redelijk een steuntje in de rug zijn – en die gaan, laten wij heel reëel zijn, in dezelfde richting – terwijl zij nu zegt dat mijn amendement overbodige regelgeving inhoudt. Als er overeenstemming is over de uitgangspunten, dan let niets de minister om die uitgangspunten in een AMvB neer te leggen, opdat er duidelijkheid is voor alle betrokkenen en ook voor de Kamer.

Minister Dales: Voorzitter! Ik doe nu al twee dagen, zij het gelukkig niet de hele dag, pogingen om uit te leggen dat dit allemaal reeds geregeld en overeengekomen is. Ik

weet ook wel dat niets mij let, maar ik wil zelf ook nog gaarne enige prudentie in acht nemen. Het gaat er niet om dat ik per se iets wil doen wat nog net door de bocht kan. Ik wil dit niet doen, omdat wij dit reeds gedaan hebben op de meest passende wijze. Die wijze is ook voorzien in het hele proces. Ik volsta dus met de aanvaarding van het amendement met klem te ontraden.

De heer Wiebenga (VVD): Voorzitter! Ik wil toch even opkomen voor ons medelid mevrouw Scheltema. De minister kan natuurlijk zeggen dat zij het niet eens met zo'n amendement, maar laat zij nu niet zeggen dat het een amendement is dat nergens op slaat.

Minister Dales: Voorzitter! Ik heb ook in het geheel niet gezegd dat het amendement nergens op slaat. Dat is niet bij mij opgekomen en is ook niet door mij uitgesproken.

De heer Wiebenga (VVD): Ik ben blij om dat te horen, want het kwam wel zo over. Wij zijn het dan samen eens dat het amendement wel ergens op slaat.

Minister Dales: Amendementen slaan per definitie altijd ergens op.

Er ligt ook een amendement van mevrouw Scheltema op stuk nr. 19. Dat gaat over de kosten van de alternatieve media. Ik heb eigenlijk niets toe te voegen aan mijn opmerkingen daarover in eerste termijn. Dat vreet alleen maar tijd. Het is niet inzichtelijk. Wat mevrouw Scheltema zei, was ook volstrekt niet logisch. De verstreking op een bepaalde manier is kosteloos en nu zou die dus volgens een andere manier ook kosteloos zijn. Dat hebben wij nog nooit beleefd. Dat is in geen enkele winkel, bij geen enkele andere firma het geval. Als je dat een beetje mooier, een beetje handiger of een beetje sneller wilt hebben, dan is het gebruikelijk dat het wat meer kost. Dat regelen zij onderling. Ook hiervoor wil ik geen extra regel maken. Het is een inbreuk op de wettelijke systematiek. De gemeenten en de afnemers moeten dat echt zelf regelen. Ik ondersteun dat dus niet.

Mevrouw Scheltema-de Nie (D66): Ik zie toch een soort afnemend

Dales

inzicht bij de minister. Gisteren had u er nog niet zoveel moeite mee, *ik alleen vond u de toelichting een beetje rammelen.*

Minister **Dales**: Heeft u het over mij of over de minister van Justitie?

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): U staat achter het spreekgestoelte. Ik interrumppeer degene die spreekt. Dat bent u dus. Gisteren stond u wel enigszins gevoelig tegenover dit amendement. U zei: het rammelt, want in de toelichting wordt over iets anders gesproken dan in het amendement zelf. Dat zijn uw woorden van gisteren. U verwees naar het gebruik van "transportkosten" in de toelichting. Ik dacht toen dat de minister hier vandaag wel even op terug zou komen, en wilde dan aangeven dat "transportkosten" hetzelfde is als "de kosten die met verstrekking gepaard gaan". Je hanteert alleen verschillende formuleringen omdat je juist niet altijd dezelfde woorden wilt gebruiken. Er is natuurlijk wel hetzelfde bedoeld.

Nu, mevrouw de voorzitter, zegt de minister echter dat het helemaal onzin is, inclusief de in tweede termijn gegeven toelichting. Dat begrijp ik niet. In de Wet GBA wordt geregeld dat de systematische verstrekking van gegevens kosteloos is. In dezelfde wet wordt in artikel 74 geregeld dat er in bijzondere gevallen wel eens een bijzonder soort verstrekking plaatsvindt. Als je bij systematische verstrekking van gegevens de kosten regelt, zul je dat bij de bijzondere verstrekking iedere keer ook weer moeten regelen. Ik ben het volledig met de minister eens dat men dat niet precies kan doen. Daarom moet er een algemene maatregel van bestuur worden getroffen waarin wordt aangegeven op welke wijze dat zal gebeuren. Dat lijkt mij niet meer dan logisch. Ik begrijp de bezwaren van de minister eigenlijk ook niet.

Minister **Dales**: Het gaat om het punt van andere transportkosten en dat staat niet in de toelichting. Overigens is die toelichting, zoals het hoort, wel degelijk in overeenstemming met het amendement zelf. Het gaat echter om de vergoeding van kosten die samenhangen met de verstrekking van gegevens op de

wijze die wordt bedoeld in artikel 74b. Dat staat ook in de toelichting: *de transportkosten anders dan via het netwerk.*

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Precies!

Minister **Dales**: Wij hebben het niet meer over de kosten "via het netwerk". Hoe komt mevrouw Scheltema erbij dat als men daarvan wil afwijken, het niet vanzelfsprekend zou zijn dat over de kosten daarvan wordt onderhandeld? Waarom zou dat nog een keer nader in de wet komen?

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Omdat het niet in de wet staat. In de wet moet toch ook worden geregeld dat er kan worden afgeweken. Als je aan de ene kant regelt dat je van de verstrekking via het netwerk kunt afwijken, zul je aan de andere kant ook moeten regelen hoe het in dat geval met de kosten wordt geregeld. Nu worden voor de verstrekking via het netwerk de kosten wel geregeld en voor de verstrekking die niet via het netwerk plaatsvindt, worden de kosten niet geregeld. Dat is uitermate merkwaardig.

Minister **Dales**: Het is in de maatschappij en op de markt heel gewoon. Ik blijf bij mijn oordeel, ook nadat wij daar even nader aandacht aan hebben besteed.

De **voorzitter**: Het lijkt mij goed, de beraadslaging nu te schorsen, omdat wij worden onderbroken door een muzikaal intermezzo in de hal. De plenaire vergadering en een concert in de hal kunnen niet samengaan. Het is helaas midden in de beraadslaging, maar dat kan niet anders. Na de interpellatie over DAF zal dit debat vanmiddag worden voortgezet.

De algemene beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 13.08 uur tot 14.00 uur geschorst.

Voorzitter: Deetman

□

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst die op de tafel van de griffier ter inzage ligt.

Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn binnengekomen, neem ik aan, dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Regeling van werkzaamheden

De **voorzitter**: Het Presidium heeft op verzoek van de vaste Commissie voor justitie met eenparigheid van stemmen besloten de termijn voor het vaststellen van het eindverslag op het wetsvoorstel Invoeringswet Boek 4 en titel 3 van Boek 7 NBW (17141) te verlengen tot 1 mei 1993.

Ik stel voor, aan de orde te stellen in de vergaderingen van 2 en 3 maart:

- het wetsvoorstel Uitbreiding van de Wet bodembescherming met een regeling inzake de sanering van de bodem (21556);

de gezamenlijke behandeling van:

- het wetsvoorstel Wet op de verbruiksbelasting op milieu-grondslag (22849);
- het wetsvoorstel Aanpassing van een aantal wetten aan de Wet op de verbruiksbelastingen op milieu-grondslag (Aanpassingswet Wet op de verbruiksbelastingen op milieu-grondslag) (22851);

- de heropening met betrekking tot het wetsvoorstel Aanvulling van de Boeken 3, 6 en 8 nieuw BW met regels betreffende de aansprakelijkheid voor gevaarlijke stoffen en verontreiniging van lucht, water of bodem (21202).

Voorts stel ik voor, van de agenda voor volgende week af te voeren het wetsvoorstel Wegenverkeerswet 1992 (22030). Dit op verzoek van de vaste Commissie voor verkeer en waterstaat, die bij nader inzien van oordeel is dat eerst de behandeling van het wetsvoorstel Wijziging van de motorrijtuigenbelasting (22238) dient plaats te vinden.

Tot slot stel ik voor, de behandeling van het verslag van het mondeling overleg over de filmkeuring te verplaatsen naar een moment na het krosreces. Mij is zoëven gebleken

voorzitter

dat de minister van WVC gedurende enkele weken niet in Nederland zal toeven, zodat nader overleg over een geschikt moment moet plaatsvinden.

Overeenkomstig de voorstellen van de voorzitter wordt besloten.

De **voorzitter**: Het woord is aan de heer De Korte.

De heer **De Korte** (VVD): Voorzitter! Vanmorgen opende de Volkskrant met een interview met minister Kok over het financieringstekort in de komende jaren. Ik merk constateren dat de minister van Financiën hier een hoogst ongebruikelijke positie inneemt. Als minister van Financiën kondigt hij nu reeds aan dat hij zijn richtsnoer, het tijdpad van het financieringstekort, wil loslaten. Hij roept met name de coalitiepartners op, hem daarbij te steunen.

Dit doet mij min of meer denken aan een stuurman die op volle zee bij zwaar weer zijn kompas overboord gooit. Dat is meestal niet verstandig. Het is de vraag of de andere leden van de bemanning het daarmee ten volle eens zijn. Ik merk hierbij op dat de oerdegelijkheid van de minister van Financiën op het spel kan staan.

Ik heb twee verzoeken, waarvan één aan u. Ik vraag u bij de regeling van werkzaamheden van volgende week ruimte te maken voor een mogelijke interpellatie.

Het tweede verzoek is tot de regering gericht. Wij verzoeken haar om een brief. Ik acht het wenselijk dat de regering haar positie duidelijk maakt ten opzichte van wat de minister van Financiën heeft gezegd. Het gaat daarbij met name om de vraag of het hier een kabinets-standpunt betreft.

Welk richtsnoer hanteert de minister van Financiën, nu hij het tijdpad van het financieringstekort dat in het regeerakkoord is afgesproken overboord heeft gezet? Verder zou ik willen weten welke nieuwe economische ontwikkelingen in negatieve zin het kabinet – in elk geval de minister van Financiën – tot deze zeer ongebruikelijke stap hebben gebracht.

Ten slotte vraag ik om een antwoord voor het weekend, waarbij in elk geval ook de fractievoorzitters vóór het verstrijken van het weekend van dat antwoord worden voorzien.

De heer **Tommel** (D66): Mijnheer de voorzitter! Mijn fractie heeft met interesse kennis genomen van de uitspraken van de minister van Financiën. Zij waren misschien wat laat als reactie op hetgeen mijn fractievoorzitter het vorige jaar bij de algemene politieke en financiële beschouwingen naar voren heeft gebracht, maar het is in elk geval een reactie. Wij sluiten ons van harte aan bij het verzoek om een brief om opheldering. Daarbij is de vraag vooral of het om een kabinets-standpunt gaat of een partij-standpunt. Wij willen graag duidelijkheid over de implicaties van dit standpunt. Het moment waarop het naar buiten kwam, verraste ons ook een beetje. Wij sluiten ons dus graag aan bij het verzoek om een brief met uitvoerige motivatie.

De **voorzitter**: Ik stel voor, dat wij nu kennis nemen van de vooraankondiging dat er dinsdag mogelijk een verzoek om een interpellatie komt. Daarover zal dan moeten worden besloten, inclusief het tijdstip.

Ik stel verder voor, dat het stenogram van dit deel van de vergadering wordt doorgeleid naar het kabinet. Indien er voor het weekend – en ik laat in het midden wanneer het weekend precies begint – een antwoord van het kabinet komt, zal er binnen het redelijke zorg voor worden gedragen dat de fractievoorzitters dat antwoord krijgen.

Aldus wordt besloten.

De **voorzitter**: Thans is aan de orde het interpellatieverzoek dat gisteren door mevrouw Beckers-de Bruijn is gedaan. Gisteren is daarover al uitvoerig gesproken. Ten slotte is gevraagd om de beslissing tot dit moment uit te stellen. Ik neem aan, dat naar aanleiding van dit verzoek niemand meer het woord wenst te voeren, omdat gisteren alle argumenten al zijn gewisseld in deze Kamer.

De heer **Vos** (PvdA): Gisteren aan het eind stelde u de Kamer voor dat wij definitief zouden beslissen...

De **voorzitter**: Ja, dat wij vanmiddag zouden beslissen.

De heer **Vos** (PvdA): Inmiddels is er een brief van de minister gekomen,

waarin de procedure wordt aangegeven. Ons is in het vooruitzicht gesteld een brief, die ons waarschijnlijk dit weekend of onmiddellijk erna zal bereiken, over de inhoudelijke kant van de zaak. Als deze beide brieven tot onderwerp van een discussie met de minister worden, gaat het over de zaak zelf. Dat is de reden dat mijn fractie van mening is dat wij op dit moment de interpellatie niet hoeven te voeren, maar moeten afwachten tot deze correspondentie de Kamer bereikt.

De heer **Van Iersel** (CDA): Voorzitter! Ik wil er nog op wijzen dat wij zonder twijfel binnen drie of vier dagen in de commissie een discussie zullen voeren over de gehele zaak. Ik denk dat de kwestie verreweg het best is gediend met een zakelijke afwerking. Als wij hier om de twee dagen debatten voeren over het optreden van bewindslieden links en het innemen van standpunten rechts, zijn wij toch verkeerd bezig.

De heer **Tommel** (D66): Mijnheer de voorzitter! Het uitgangspunt van onze bedenkingen tegen de interpellatie was vooral de vraag of je in deze fase van de onderhandelingen met de interpellatie een goed doel dient en de vraag of een zekere terughoudendheid van de Kamer niet gewenst zou zijn. In die zin zijn wij een beetje verrast dat allerlei woordvoerders die ook vonden dat wij terughoudend moesten zijn, wat verder weg van dit huis ineens wel bereid zijn om buitengewoon vergaande uitspraken te doen en wel op te treden naar buiten toe. Als dat buiten het gebouw gebeurt, moet er ook ruimte zijn om binnen het gebouw over dit punt te spreken.

Wat ons betreft zou de vertrouwelijke brief die wij zojuist van de minister hebben gekregen, niet ter discussie staan. Wij zullen ons om die reden echter niet verzetten tegen de interpellatie, alhoewel wij op dit moment niet zo'n behoefte hebben om zelf te interpellieren.

Mevrouw **Beckers-de Bruijn** (Groen Links): Mijnheer de voorzitter! Ik heb gisteren al gezegd dat de brief die zou komen, waarschijnlijk vertrouwelijk zou zijn en zou leiden tot een vertrouwelijk overleg. Ik heb gezegd dat wij daar

voorzitter

uiteraard geen bezwaar tegen hebben. Het is dus vanzelfsprekend dat die brief vanmiddag niet aan de orde is, als er vanmiddag een interpellatie komt. Ik heb gisteren dat verzoek overigens uitdrukkelijk namens collega Rosenmöller gedaan.

De **voorzitter**: Ik neem aan dat aan de wisseling van argumenten over het verzoek om interpellatievragen te mogen stellen, geen vervolg behoeft te worden gegeven, want al deze argumenten zijn gisteren ook gewisseld. Derhalve is nu de vraag aan de orde of aan mevrouw Beckers of de heer Rosenmöller wordt toegestaan, de bewindslieden wie het aangaat, te interpelleren.

De heer **Vos** (PvdA): Voorzitter! Van ons hoeft er niet over gestemd te worden. Wij zullen ons niet verzetten tegen een dergelijke interpellatie, maar hebben alleen aangegeven dat wij deze op dit moment onzinnig vinden.

De heer **Van Iersel** (CDA): Wij verzetten ons evenmin, voorzitter.

De **voorzitter**: Ik stel vast, dat hiermee het gevoel van de gehele Kamer is vertolkt. Het verzoek om een interpellatie wordt dus niet afgewezen, maar toegewezen.

Ik stel voor, de interpellatie onmiddellijk na de stemming over een benoeming wordt gehouden, met spreektijden van telkens vijf minuten.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is:

- de benoeming van een plaatsvervangend griffier (23014).

De **voorzitter**: Ik benoem tot stemopnemers de leden Doelman-Pel, tevens voorzitter, Bijleveld-Schouten, Kalsbeek-Jasperse en Rempt-Halmmans de Jongh en verzoek hun, met hun werk te beginnen.

Bij de stemming, waaraan 79 leden hebben deelgenomen, terwijl 120 leden de presentielijst hebben getekend, verkrijgen mevrouw mr. M. Pe 78 stemmen en de heer Apostolou 1 stem.

De **voorzitter**: Ik stel vast, dat mevrouw Pe de volstrekte meerderheid van de uitgebrachte stemmen heeft behaald en daarmee is benoemd. Ik wens haar van harte geluk met deze benoeming.

Ik dank de commissie van stemopnemers voor het belangrijke werk, zoëven verricht.

Ik stel voor, de brief van het Presidium voor kennisgeving aan te nemen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de **interpellatie-Rosenmöller**, gericht tot de ministers van Economische Zaken en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, over **DAF**.

Tot het houden van deze interpellatie is verlof verleend in de vergadering van heden.

(De vragen zijn opgenomen aan het eind van deze weekeditie.)²

□

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Mijnheer de voorzitter! De ontwikkelingen bij DAF zijn in de afgelopen weken snel gegaan. Aanvankelijk was er hoop op een reddingsplan maar vorige week dinsdag zat er niets anders op dan het aanvragen van surséance van betaling. In het besloten mondeling overleg van dinsdag heb ik gezegd, het eens te zijn met het besluit van de minister om niet verder in te gaan op de eisen van voornamelijk de Engelse banken. Zonder duidelijk plan is het risico te groot dat het geld verdwijnt in een bodemloze put en dat het slechts verliesfinanciering zou zijn.

Nog voor het afgelopen weekend komen de bewindvoerders met een eerste ruwe schets. Nog veel blijft vaag maar één ding is volstrekt duidelijk: minstens de helft van het personeel komt zomaar op straat te staan. Een sociaal plan kan men wel vergeten. Zo komt binnen twee weken DAF, een van de kroonjuwelen van de Nederlandse industrie, bijna onderaan de glijplank met groene zeep terecht. De minister doet een aantal uitspraken waar zo langzamerhand geen touw meer aan

vast te knopen is.

Toen DAF in surséance ging zei de minister nog dat Engeland de zwaarste klappen zou krijgen en dat ook in Nederland en België pijn zou worden geleden maar dat het in verhouding toch wel wat mee zou vallen. Drie dagen later is de minister er als de kippen bij om het plan van de bewindvoerders om minstens 3000 man te ontslaan, te steunen. Maar misschien toch geschrokken van alle heftige reacties, probeert hij afgelopen dinsdag in de Eerste Kamer het beeld weer wat te corrigeren. Het plan van de bewindvoerders heeft niet zijn directe voorkeur. Hij zegt: het is een oplossing die ik op zichzelf zeer betreur.

Dat zijn drie verschillende uitspraken en misschien kan de echte minister van Economische Zaken opstaan. Enige opheldering in alle openbaarheid is wat ons betreft geboden. Zeker als wij horen dat de minister dinsdag in de Eerste Kamer nieuwe onduidelijkheid schept. Immers, wie is er nu mee gediend om daar op dat moment te zeggen: ik denk dat DAF over een jaar of vijf of zo zich zal moeten voegen in een alliantie? Is dat soms het gewenste steuntje in de rug voor de bewindvoerders die zoeken naar geldschietters? Of voor de werknemers die mogen blijven en die weten dat er nu niemand is die met DAF in zee wil en dat dit waarschijnlijk nog wel even zal duren?

Mijnheer de voorzitter! De vraag of overheidssteun aan DAF moet worden gegeven, is niet eenvoudig. Als duidelijk wordt dat de nieuwe club perspectief heeft en een goed produkt maakt, is er onder andere vanuit werkgelegenheidsoogpunt veel voor te zeggen als ook institutionele beleggers en banken over de brug komen. Het wordt al wat ingewikkelder als je het verbindt met het beleid van het kabinet om de bestaande produktie een meer duurzaam karakter te geven. En de milieudoelstellingen gelden niet alleen voor de minister van Milieubeheer maar ook voor deze minister en de andere ministers. Erkent de minister van Economische Zaken deze spanning die ik probeer weer te geven? Houdt zo'n vraagstuk hem bezig of zegt hij dat hij het zo druk heeft met onder andere DAF dat hij

Minister Andriessen van Economische Zaken in gesprek met minister De Vries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

daar op dit moment even geen boodschap aan heeft?

Voorzitter! Ik rond af. We moeten ervoor vrezen dat een paar duizend mensen ontslagen worden bij DAF in een regio waar de problemen zich opstapelen. Veel mensen met langdurige dienstverbanden, veel mensen met nauwelijks enig perspectief op een andere baan omdat het sowieso lang duurt alvorens de regionale arbeidsmarkt zo'n klap kan opvangen. En hoe langer je langs de kant staat, hoe moeilijker het wordt om weer een plekje op die arbeidsmarkt te veroveren. Vandaar, voorzitter, dat ik in dit geval een beroep wil doen op het kabinet om zich maximaal in te spannen, het leed voor de betrokkenen iets te verzachten. Dat zou kunnen door bij te dragen aan de totstandkoming van het sociaal plan voor hen die eventueel ontslagen worden.

□

Minister **Andriessen**: Mijnheer de voorzitter! De lijn in dit dossier is altijd geweest de clustergedachte. Ik zal er niet te diep op ingaan. Een cluster is een kernbedrijf met daaromheen toeleverende bedrijven. Er is technologie, beroepsonderwijs en dergelijke. In een cluster ligt het

accent natuurlijk altijd op het kernbedrijf. Wat is het kernbedrijf van DAF? Dat is de productie van trucks. Waarom heb ik in eerste instantie gezegd dat de relatief zwaarste klap in Engeland zou vallen? In Engeland worden, met één uitzondering, geen trucks gebouwd. Daar worden bestelwagens gebouwd. Ik heb nooit gezegd dat er geen klappen zouden vallen. Ik heb gezegd dat de relatief zwaarste klap in Engeland zal vallen, omdat de bedrijven daar buiten het kernbedrijf vallen.

De heer Rosenmöller stelde een vraag over het komende plan. Wat gaat er nu gebeuren? Ik heb natuurlijk wel een zeker idee. Zonder het direct allemaal op papier te zetten, kun je natuurlijk ook wel een zeker idee hebben van dat businessplan. Het plan moet worden gemaakt door DAF en de aandeelhouders. Die zetten zo'n plan – de balans, de verwachtingen, de omzet, het aantal mensen enzovoorts – in elkaar. Ik heb begrepen dat het plan zal worden afgestemd op het kernbedrijf. Maar zoals gezegd, is het businessplan er op het ogenblik nog niet.

Mijnheer de voorzitter! De heer Rosenmöller suggereert dat ik almaar wendingen in mijn betoog heb. Ik heb geen enkele wending in

mijn betoog. Ik heb rond Kerstmis gezegd: DAF is van het grootste belang. Ik heb in januari, om DAF te redden, geld bij elkaar gesprokkeld. Dat moet men niet te letterlijk nemen: ik heb geld bij elkaar gekregen, namelijk de befaamde 200 mln. Ik heb daarna steeds geprobeerd mee te werken aan een reddingsplan. Het geld spoot werkelijk uit DAF. Er was een ernstige verliesgevende situatie. Dat plan had in zekere mate mijn voorkeur, hoewel ik zag dat er veel nadelen aan vastzaten. Een nadeel was dat er erg veel onderhandeld moest worden met mensen die allemaal zekerheden hadden. Toch ging mijn voorkeur daarnaar uit. Ik heb altijd gezegd dat de markt moest meedoen. Met "de markt" bedoel ik banken en dergelijke. De markt heeft echter zodanige voorwaarden gesteld bij plan 1 dat ik zei: dat is niet goed, want er moet te lang aan verliesfinanciering worden gedaan. Dan ga je over op plan 2, dat het ook is geworden. Daarover is men het eens geworden met de markt. Dat plan 2 houdt een surséance in, wat ik verschrikkelijk vind. Er zaten aan alle plannen enorme reorganisaties vast. Maar een surséance komt natuurlijk extra hard aan. Een andere oplossing was er waarschijnlijk niet geweest. Ik ken geen plan 3 of plan 4. Het enige alternatief was plan 2. Dat was wat de markt wilde. Ik voeg eraan toe dat ik het plan niet betreur. Dat is geheel uit de context gehaald. Ik betreur sommige gevolgen van het plan. Het plan zelf is op dit ogenblik de enige methode om het kernbedrijf van DAF te redden.

Bij de begrotingsbehandeling in de Eerste Kamer heb ik een beschouwing gehouden die sommige leden van de Eerste Kamer nogal abstract vonden. Ik heb gezegd dat er, gegeven de schaalgrootte van de Nederlandse industrie, waarschijnlijk in de komende vijf tot tien jaar meer allianties zullen komen. In die context is ook DAF genoemd. Een alliantie betekent samenwerking en staat in het geheel de gedachte van een nieuwe DAF niet in de weg. Samenwerken is, in samenhang met de schaalgrootte, een zaak waarmee het hele Nederlandse bedrijfsleven rekening zou moeten houden. Deze uitspraak is uit de context gehaald en op drift geraakt. Ik heb dat beeld niet opgeroepen, maar een enkele

krant heeft dat gedaan. De heer Rosenmöller vraagt vervolgens wat mijn criteria zijn bij het beoordelen van overheidssteun. Ik zal de criteria nog eens noemen. Het moet bij voorkeur gaan om een cluster. Wellicht daarbuiten, dat sluit ik niet helemaal uit. Dan is de bewijsvoering wel wat moeilijker. Er moet goed zicht zijn op een gezond en continu bedrijf. Het gaat niet om een sociaal plan, om het redden van zoveel mogelijk werkgelegenheid. Er moet een redelijk aanneembare zekerheid zijn dat een bedrijf kan worden voortgezet. De aanvulling die de heer Vos gaf, was heel aardig: het moet zo compleet mogelijk zijn. Dat geldt voor het kernbedrijf van DAF. Er is een afzetnetwerk, een dealersnetwerk. Er is ontwikkeling. Dat is zo'n geheel. Ik wil dat graag doen met de banken en het bedrijfsleven en dergelijke. Ik wil niet eigenwijs tegen de markt ingaan, ook al wordt er gekozen voor iets anders dan hetgeen mijn voorkeur heeft.

De heer Rosenmöller zei dat hij iets in dat plan mist. Het milieu staat niet op die lijst. Natuurlijk is het milieu van belang maar je kunt niet altijd alles en alles optellen. Dat ik ook in deze zaak het grote belang van het milieu inzie, blijkt uit het feit dat ik erg hard gewerkt heb en vrij veel geld heb gegeven aan de ontwikkeling van een milieuvriendelijke motor bij DAF. Daar was men nog steeds mee bezig.

Voorts vroeg de heer Rosenmöller wat mijn beweegredenen voor dit geheel zijn. Mijn enige beweegredenen, vanaf Kerstmis tot dit moment, is geweest, alle betrokkenen te motiveren voor een nieuwe DAF. Dat is dus mijn enige beweegreden. Daarom ben ik al vroeg begonnen met mijn vertrouwen uit te spreken want ik zag het misgaan. Daarom had de overheid hier ook geld voor over. Het is helemaal geen kwestie van onderhandelen. In die sfeer ligt dit helemaal niet. Voordat de heer Rosenmöller nu weer naar NRC Handelsblad stapt – ik onderstreep dit – het is geen onderhandelen, voorzitter! Wij hebben dit plan op tafel gelegd en gezegd dat dit een nucleus van zwaan-kleef-aan moet zijn. Ik heb daarover niet onderhandeld. Ik spreek nog steeds het vertrouwen uit dat het ons zal lukken als wij het zo doen. Als de overheid dat niet had gedaan, als zij niet met

dat aanbod was gekomen, dan zou ik moeten vrezen dat er werkelijk helemaal niets van DAF zal overblijven.

Minister **De Vries**: Voorzitter! Een van de interpellatievragen was aan mij gericht. Gevraagd werd of ik mogelijkheden zie, de sociale gevolgen van het massa-ontslag enigszins te verzachten door bij te dragen aan de totstandkoming van een sociaal plan.

Bij een sociaal plan gaat het altijd om twee aspecten, namelijk in de eerste plaats om het inkomensaspect en in de tweede plaats om het begeleidingsaspect.

Wat het inkomensaspect betreft, moet de vraag mijns inziens als volgt begrepen worden: of ik ruimte zie om bij te dragen aan de financiering van bovenwettelijke afvloeiingsregelingen. Als dat de strekking van de vraag is, voorzitter, dan moet ik daarop antwoorden dat ik die ruimte niet zie. Ik zou hier ook een element van onbillijkheid in zien ten opzichte van al degenen die op een minder spectaculaire manier hun baan verliezen, maar waarvoor het in de persoonlijke sfeer wel even hard aankomt als voor deze werknemers.

Het tweede aspect betreft de begeleiding. Waar op zo'n grote schaal mensen hun baan verliezen, moet ook op grote schaal hulp geboden worden en moet alles worden gemobiliseerd in de sfeer van wat mogelijk is om de betrokkenen optimaal te begeleiden, met name, zo mogelijk, weer naar een nieuwe baan. Bezien moet dus worden wat de mogelijkheden zijn tot herplaatsing.

Bij die begeleiding is een aantal partijen betrokken. In de eerste plaats het RBA dat, zo nodig, zich daarbij kan laten ondersteunen door het CBA (het Centraal bestuur van de arbeidsvoorzieningsorganisatie), daarnaast het GAK, de bedrijfsvereniging, de sociale dienst en uiteraard, niet in de laatste plaats, ook de vakbonden.

Het regionaal bestuur van de arbeidsvoorzieningsorganisatie is vanuit de arbeidsvoorziening de eerstbetrokkene. Ik heb begrepen dat er vanmiddag overleg gevoerd zal worden tussen het RBA, het regionaal bestuur en het centraal

bestuur in Den Haag over eventueel benodigde bijstand.

Daarnaast, voorzitter, heb ik begrepen dat er in samenwerking tussen het GAK, de gemeenten, de gemeentelijke sociale dienst en de vakbonden een gezamenlijke aanpak tot stand wordt gebracht. Een project dat begeleid zal worden door de burgemeester van Eindhoven, de heer Welschen en de heer Hofstede, voorzitter van het RBA in zuidoost-Brabant. Vanochtend is er op het DAF-terrein een informatie- en adviespunt ingericht. Dat punt richt zich op het verwerken van ontslag-aanvragen. In samenwerking met de regionale economische dienst Eindhoven wordt voorlichting verstrekt en begeleiding geboden aan DAF-medewerkers die zich zelfstandig willen vestigen. Vanaf maandag gaan de herplaatsingsactiviteiten van start met als doel, zo weinig mogelijk ex-DAF-medewerkers te laten instromen in de bakken van de arbeidsbureaus. De eigen vacaturebank van DAF zal dan gecombineerd worden met een jobpunt van het arbeidsbureau. Daarnaast wordt momenteel de markt reeds intensief benaderd om extra vacatures zo mogelijk zichtbaar te maken. Daarbij spelen ook een rol mailings van de kamer van koophandel en werkgeversorganisaties, die benut worden om een zo groot mogelijk deel van de latente vacatures zichtbaar te maken. Ook via advertenties in dagbladen wordt geprobeerd zoveel mogelijk vacatures boven water te krijgen.

Een eerste indruk is dat relatief belangrijke aantallen ex-DAF-medewerkers straks toch geplaatst kunnen worden. Er zijn nu al enkele honderden vacatures en er is goede hoop dat er meer beschikbaar zullen komen. Daarmee wil ik niet de illusie wekken dat er straks voor alle oud-medewerkers van DAF een goede oplossing is. Ik heb wel duidelijk willen maken dat er in de regio met man en macht wordt gewerkt om te doen wat er gedaan kan worden om de kansen die er zijn optimaal te benutten.

De beraadslaging wordt geopend.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): Voorzitter! Dank aan beide

bewindslieden voor hun uitgebreide en serieuze beantwoording van de door mij gestelde vragen. De minister van Economische Zaken, die ik overigens dank zou willen zeggen voor het lezen van mijn artikel in NRC Handelsblad, zegt dat er geen wending zit in het standpunt dat hij de afgelopen dagen heeft ingenomen. Had u op het moment dat wij besloten mondeling overleg voerden over deze zaak, dinsdag een week geleden, zo ongeveer in uw hoofd dat er een aantal dagen later een plan zou komen van bewindvoerders dat zo'n 2500, 3000 ontslagen inhield? Er is toch niemand in die vergadering geweest – ik zal niet verder uit de school klappen – die uit uw bijdrage de indruk kan hebben gehad dat het ging om een zodanig massa-ontslag? Wat u in de Eerste Kamer heeft gezegd, kan toch niet anders zijn dan een correctie op datgene wat in eerste instantie misschien onbedoeld een heel positieve reactie is geweest op dat ontslagplan, dat in de regio, maar niet alleen daar, toch als een boemerang heeft ingewerkt.

De alliantie; natuurlijk, prima. Maar u deelt toch mijn opvatting dat, als je dat op dat moment zegt, het nooit een versterking kan zijn voor diegenen die op dit moment volop bezig zijn – dat bent u ook – om daar zoveel mogelijk werkgelegenheid te reddend?

Uit de criteria die u hier noemt, leid ik af dat het milieuvraagstuk u bezighoudt en dat u dat op een bepaalde manier concreet vorm heeft gegeven in de milieuvriendelijke motor bij DAF. Dit is niet het tijdstip om daar nader over door te spreken, maar ik zal dat bij gelegenheid zeker doen.

U heeft gezegd: het businessplan heb ik op dit moment nog niet. Ik zou u toch in procedurele zin willen vragen wanneer u dat denkt te krijgen. De deadline ligt op 27 februari. Het eindplaatje zal toch moeten zijn dat de bewindvoerders dan zelfs contracten kunnen voorleggen aan de rechter-commissaris. Wat is er niet allemaal nog nodig in de periode tussen nu en dat moment? Kunt u, niet in inhoudelijke zin – dat debat hebben wij op een geëigend moment – maar meer in procedurele zin, schetsen wat er de volgende week en de week daarop

nog zou moeten gebeuren? U zegt dat u niet eigenwijs tegen de markt in wil gaan. Aan welk plan had u dan uw eigen voorkeur gegeven?

Ten slotte kom ik bij de kwestie van het sociaal plan. Ik dank de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, omdat hij uitgebreid heeft gesproken over het begeleidingsaspect van datgene wat een onderdeel van het sociaal plan zou kunnen zijn. Ik ben daar positief over. Dat zullen de mensen in die regio, die dit via deze zaal vernemen, ook zijn. Schluss daarover.

Dan het inkomensaspect. De minister heeft gezegd dat de eerste indruk is dat veel medewerkers geplaatst zijn of zullen kunnen worden. Ik wil dat geloven, maar er zullen zeker honderden of wellicht wel een paar duizend mensen zijn die niet geplaatst kunnen worden. Aangezien nu voor het eerst zo'n massale slag aan de werkgelegenheid wordt toegebracht door één onderneming in één specifieke regio in een heel korte termijn, is het mijns inziens gerechtvaardigd om van het kabinet te vragen zich ook wat betreft het inkomensaspect maximaal in te spannen voor een sociaal plan, met name waar het de oudere werknemers betreft die, zoals de ervaring leert, geen enkele of nauwelijks kans hebben op de arbeidsmarkt. Zonder garanties te vragen, wil ik de Kamer een motie voorhouden.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

verzoekt de regering zich maximaal in te spannen voor het tot stand komen van een sociaal plan voor de DAF-medewerkers die mogelijk ontslagen worden,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door het lid Rosenmüller. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.
Zij krijgt nr. 2 (23017).

De heer Rosenmüller (Groen Links): Voorzitter!...

De heer Vos (PvdA): Doelt de heer Rosenmüller in zijn motie op de medewerkers in de meest ruime zin, dus ook op de medewerkers van de toeleveringsbedrijven?

De heer Rosenmüller (Groen Links): Ik heb het in eerste instantie over de mensen van DAF. De situatie van de toeleveranciers wijkt af van de situatie van de mensen die bij DAF zelf werkzaam zijn. Er is wat dat betreft een fundamenteel verschil. DAF heeft surséance van betaling aangevraagd en zal als een nieuwe DAF worden opgericht. Als de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid zegt dat in andere bedrijven mensen wel op de keien zijn gezet zonder sociaal plan, dan kun je natuurlijk de redenering erop na houden van "even slecht is ook gelijk". Echter, op het moment waarop het kabinet eenmalig bij wijze van uitzondering besluit om een bepaald bedrag aan DAF te fourneren, vind ik het rechtvaardig om het kabinet te vragen om voor de werknemers die de nieuwe DAF niet mee kunnen en mogen maken, ook iets, waarschijnlijk van tijdelijke aard, te doen aan inkomensondersteuning. Niets meer en niets minder.

De heer Vos (PvdA): Als er bij de toeleveranciers sprake is van surséance van betaling, dan wel faillissementen – dat zou goed kunnen, is ons gisterenmiddag meegedeeld – geldt dan die regeling van u dan weer wel voor hen?

De heer Rosenmüller (Groen Links): Ik weet niet of die regeling van mij is. Misschien wordt het ook nog wel uw regeling.

De heer Vos (PvdA): Voorlopig is die even van u. Het gaat er nu om dat de mensen weten of ze tot de door u beoogde groepering gaan behoren.

De heer Rosenmüller (Groen Links): Als het gaat om een sociaal plan waarbij ook iets in de sfeer van het inkomen gedaan wordt, heeft u een belangrijke stem in de Kamer om te bepalen of dat er komt. Op uw vraag of het sociaal plan ook geldt voor mensen van toeleveringsbedrijven, heb ik duidelijk gezegd dat dit plan voor DAF-werknemers geldt. Ik heb de motivatie gegeven. Die is gelegen in het feit dat het kabinet,

zonder precedentes te willen scheppen, eenmalig steun geeft aan de vorming van een nieuwe DAF. In die situatie vind ik het gerechtvaardigd om iets te doen voor degenen die dat niet meer mogen meemaken. Ik hoor sommigen dan al zeggen dat in het verleden in andere gevallen dergelijke steun niet is gegeven. Welnu, in het verleden hadden wij ook kabinetten van andere signatuur. Wellicht dat dit kabinet met zijn huidige signatuur en de coalitiepartijen er iets anders over denken. Wij zullen dat bij de stemming wel merken.

□

Minister Andriessen: Voorzitter! Ik zal naar aanleiding van het eerste punt dat de heer Rosenmüller naar voren bracht nog eens de situatie rondom DAF schetsen. Er was sprake van een zeer snelle teruggang in december die werkelijk niet te voorspellen was. Wij hebben elkaar toen moed ingesproken en alles op alles gezet om te proberen het kernbedrijf te redden. Wij moesten proberen het geld bij elkaar te krijgen. Vervolgens moesten wij praten over mogelijke reddingsplannen. Dat was de gang van zaken. In de besloten vergadering heb ik de Kamer meegedeeld dat plan 2 een hard plan was, veel harder dan plan 1. De heer Rosenmüller vroeg zich af of ik op de hoogte was van de aantallen arbeidsplaatsen die zouden moeten verdwijnen. Hier moet ik op antwoorden dat ik daarvan niet op de hoogte was. Ik kende het plan in grote lijnen en ik wist dat het een heel hard plan was. Ik was echter niet op de hoogte van de precieze aantallen. Op dit ogenblik trouwens ook niet. Daar kan ik ook niet van de hoogte zijn, omdat dit voortvloeit uit het businessplan waarop ik straks in zal gaan. In de loop van de week heb ik gehoord dat een en ander nog zou tegenvallen en dat het kernbedrijf nog beperkter zou zijn dan wij al dachten. Ik denk dat ik verstandig heb gehandeld door dat ineens naar buiten te brengen. Het slechte nieuws kon beter van mij komen dan van de bewindvoerders. Het kon ook beter in een zo vroeg mogelijk stadium verteld worden en niet aan het eind van de rit. Het plan steekt toch al zo moeilijk in elkaar. Dat heb

ik dus op eigen verantwoording gedaan.

Dan de kwestie van de criteria. De heer Rosenmüller en ik verschillen niet erg van mening over die criteria. Zo mogelijk wordt natuurlijk rekening gehouden met milieutechnologische aspecten. Het is op zichzelf al goed dat er sprake is van een cluster. In de meeste clusters die wij in Nederland kennen, speelt het aspect van de milieutechnologie al een rol.

De heer Rosenmüller heeft gevraagd naar het businessplan. Voor de goede orde, het wordt niet gemaakt door de bewindvoerders. Het wordt gemaakt door de onderneming, met hulp van adviseurs, met hulp ook van Economische Zaken en met hulp van de financiers, degenen die vermogen moeten verschaffen aan die toekomstige nieuwe onderneming. Daar hoort natuurlijk bij dat de omzet geschat moet worden. Men moet zich afvragen welke activa er naar het nieuwe bedrijf overgaan. Dat is weer een enorme taak voor de bewindvoerders. Zij moeten de activa uit de oude boedel kopen voor de nieuwe onderneming. Daarover zal wel onderhandeld worden. De eigenaren zullen namelijk altijd zeggen dat zij zoveel mogelijk willen hebben. Vervolgens gaat het om de vraag hoeveel vrachtwagens er geproduceerd zullen worden en hoe deze gefabriceerd zullen worden. Natuurlijk moet men zich dan afvragen hoeveel mensen daarvoor nodig zijn. Ik noem dit punt niet het laatst, omdat ik het onbelangrijk vind. Ik weet dat ik heel erg op mijn woorden moet letten, maar zo wordt zo'n plan in het algemeen opgemaakt. Het businessplan is nog niet af. Daarom weet ik niet om hoeveel mensen het zal gaan. Ik vond het alleen verstandig om direct te vertellen dat het plan zelfs nog harder is dan ik zelf al vermoedde.

Vervolgens moet gezien worden of het totale vermogen gefinancierd kan worden. Men kent mijn inzet: een kleine 200 mln. Er is steeds een verkeerd getal in de circulatie. Er ging 225 mln. bij de oude zaak verloren en er is een kleine 200 mln. over. Op zichzelf is dat een behoorlijk bedrag. Er moet nog overleg over gevoerd worden hoe dat bedrag besteed wordt. Ik meen dat ik hiermee heb voldaan aan het verzoek van de heer Rosenmüller om de procedure te schetsen.

□

Minister De Vries: Voorzitter! Ik wil reageren op de motie die de heer Rosenmüller heeft ingediend. Daarin wordt gesproken van het sociaal plan. Ik begrijp echter dat het met name gaat om de inkomenskant van het sociaal plan. De heer Rosenmüller heeft zijn waardering juist uitgesproken over mijn woorden over de begeleidingskant. Dus wat dat betreft hoeft hij geen motie in te dienen.

De heer **Rosenmüller** (Groen Links): Voorzitter! Ik heb in het verleden heel wat sociale plannen afgesloten en die gaan meestal over de inkomenskant en over de begeleidingskant. Daarom heb ik dit geïntegreerd opgenomen in de motie.

Minister De Vries: Ik begrijp hieruit dat de motie zo gelezen moet worden dat er een heel belangrijk accent ligt op de inkomenskant.

De heer **Rosenmüller** (Groen Links): Dat is niet helemaal waar. De maximale inspanning in de motie is gericht op zowel de inkomenskant als de begeleidingskant. Ik heb alleen kunnen concluderen dat de minister die maximale inspanning voor de begeleiding reeds betracht en daar ben ik positief over. Omdat echter een en ander over het algemeen in één plan onlosmakelijk met elkaar samenhangt, ben ik benieuwd naar de reactie van de minister als het gaat om de inkomenskant.

Minister De Vries: Als de heer Rosenmüller even positief zou zijn geweest over wat ik heb gezegd over de inkomenskant als over wat ik heb gezegd over de begeleidingskant, zou hij waarschijnlijk deze motie niet hebben ingediend. Ik constateer dat wij elkaar goed begrijpen.

Het lijkt mij goed, te reageren op het inkomensaspect van deze motie. Allereerst een opmerking over het vangnet dat de overheid vanuit de collectiviteit biedt voor het opvangen van de inkomensgevolgen van dit soort dramatische gebeurtenissen. Dit vangnet valt nu eenmaal samen met ons systeem van sociale verzekeringen en dat is het niveau waar mensen de collectiviteit op kunnen aanspreken. In dat vangnet wordt nu

reeds een extra element van bescherming geboden voor de oudere werknemers. Daar zit allereerst een langere opbouw in: naarmate men ouder is, krijgt men langer een WW-uitkering van 70%. Boven de 50 jaar valt men niet terug op de bijstand, maar op de IOAW en wanneer men boven de 55 jaar is, wordt men ook ontheven van de sollicitatieplicht. Er zitten dus extra beschermende elementen in voor oudere werknemers.

De vraag is nu of in een situatie als deze daar bovenop nog iets extra's geboden moet worden. Er zou gezegd kunnen worden dat het systeem, wanneer de nood waarvoor het bedoeld is, echt aan de man komt, voor sommigen niet goed genoeg blijkt te zijn. Voor anderen is dat wel zo, maar voor sommigen, zoals in dit geval, dus niet. Dan is er sprake van buitengewoon arbitraire keuzen. De heer Vos heeft dat heel welsprekend duidelijk gemaakt. Hij vroeg zich af wat nu precies de doelgroep is en of daaronder straks ook de werknemers vallen van toeleveranciers die in de problemen gekomen zijn. Moet de toeleverancier daarvoor failliet zijn gegaan of in surséance zijn gekomen? En als er alleen maar een beperkt aantal mensen ontslagen moet worden, geldt het dan niet of wel?

Voorzitter! Gelukkig heb ik dit soort massa-ontslagen in deze kabinetsperiode nog niet zo vaak meegemaakt, maar wel vaak genoeg om te weten dat datgene wat in het ene geval gedaan wordt, onmiddellijk een magneetwerking zal hebben in andere situaties. Dat geldt zelfs voor betrekkelijk kleine dingen die ik inmiddels heb gedaan, bijvoorbeeld voor het toekennen van werktijdverkortings aan een bedrijf als DAF. Er zijn nu anderen die op de stoep staan, die zich volstrekt vergelijkbaar vinden met die situatie en dezelfde faciliteit claimen.

De heer **Rosenmöller** (Groen Links): De heer Vos heeft mij niets duidelijk gemaakt, maar dat zal hij misschien nog wel doen. Hij heeft mij een enkele vraag gesteld.

De **voorzitter**: U kunt de heer Vos niet interpellieren, maar wel een vraag stellen aan de minister.

De heer **Rosenmöller** (Groen

Links): De magneetwerking waar de minister over sprak, moet toch ook werken voor de andere kant? Hij heeft zelf gezegd dat DAF een soort uitzonderingsbehandeling heeft gekregen in het kabinet en dat het voor de rest "neen" is voor de ondernemers; er zou een streep getrokken zijn. Ik hoor dan ook graag een reactie van de minister op het volgende. Het systeem dat de minister beschreven heeft, blijkt voor een aantal ouderen die uiteindelijk toch in de bijstand terecht komen, een systeem te zijn dat niet voldoet in een situatie waarin de arbeidsmarkt een enorme optater krijgt. Dat is de omstandigheid die ik voldoende gerechtvaardigd vind om de minister om een maximale inspanning te vragen. En als hij zegt dat het voor meer moet zijn dan alleen DAF, dan is daar zeker met mij over te spreken.

Minister **De Vries**: Mijnheer de voorzitter! Ik meen dat de heer Rosenmöller tot op zekere hoogte de beste bestrijder van zijn eigen opvatting is. Hij geeft immers zelf al aan dat, als ik op een punt een uitzondering maak voor DAF – zoals hij veronderstelt – dit meteen als een precedent functioneert voor een volgend verlangen. Zo zal ook het maken van een uitzondering op dit punt ten aanzien van bovenwettelijke uitkeringen voor DAF onmiddellijk werken als een precedent tegenover andere bedrijven waar ook kleinere of grotere aantallen mensen ontslagen moeten worden.

Daar komt nog een vervolgverhaal bij. Voorts wil ik nog twee aspecten noemen. In een periode van tegenvallende werkgelegenheidsontwikkeling en oplopende werkloosheid, zoals nu, moet worden verwacht dat de uitgaven voor de sociale zekerheid sowieso dit jaar al zeer fors oplopen. Gelet op de sombere cijfers die ik nu in de kranten lees over de werkgelegenheid en de werkloosheidsontwikkeling, kan dat makkelijk een paar miljard zijn. Dan rijst toch de vraag of je in deze situatie daar bovenop ruimte zou zien voor het verrichten van deze extra uitgave en of je jezelf, althans in ieder geval de fracties in dit huis die zichzelf bepaalde normen hebben gesteld ten aanzien van financieringstekort en collectieve-lastendruk, vrij stevig tegenkomt als je die

overschrijdingen straks krijgt. Hoe zou je daarop moeten reageren? Lukt die ogenschijnlijk sociale opstelling ten opzichte van deze categorie werkzoekenden straks niet een nog moeizamere discussie uit over de vraag hoe je met die overschrijding omgaat?

Ten slotte de vraag: wie betaalt het? Moeten het uit de rijksbegroting komen? Uit de fondsen zal het natuurlijk niet komen. Daar heeft men zijn eigen richtlijnen en kan men niet afwijken van de werknemersverzekering. Het zal dus moeten komen uit de rijksbegroting en ten aanzien daarvan voeren wij de discussie die ik zojuist schetste, nog volop. Ik heb geen centen op mijn begroting.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Precies vijftien minuten geleden is de stemmingsbel gegaan, zodat wij thans kunnen stemmen over de motie die door de heer Rosenmöller is ingediend. Ik constateer dat de Kamer er geen bezwaar tegen heeft, aanstonds over deze motie te stemmen.

In stemming komt de motie-Rosenmöller (23017, nr. 2).

De **voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fractie van Groen Links voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is verworpen.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Regels ter zake van de gemeentelijke basisadministratie van persoonsgegevens (Wet gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens) (21123)**, en van:

- de motie-Wiebenga/Scheltema-de Nie over technische risico's en kostenontwikkeling bij de GBA (21123, nr. 31);

- de motie-Krajenbrink-Achttienribbe-Buijs over het opnemen van vreemdelingen in het bevolkingsregister (21123, nr. 32);

- de motie-Achttienribbe-Buijs/Krajenbrink over het logisch ontwerp GBA (21123, nr. 33).

De algemene beraadslaging wordt hervat.

Minister **Dales**: Mijnheer de voorzitter! Ik was voor de lunchpauze al een heel eind gevorderd met de beantwoording inzake de Wet GBA. De heer Wiebenga heeft gevraagd of de verstreking aan de SILA wel in overeenstemming is met de considerans van het wetsvoorstel. Ik meen dat dat wel degelijk het geval is. De considerans spreekt van de bevordering van de informatievoorziening in het bijzonder bij de vervulling van de publiekrechtelijke taak. "In het bijzonder" geeft aan dat ook ruimer gebruik mogelijk is. Voorts spreekt de considerans van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Daar hebben wij al uitvoerig over gesproken.

De leden Scheltema-de Nie en Wiebenga hebben het gewijzigde amendement op stuk nr. 17 ingediend. Daarin wordt gevraagd om de verstreking aan de SILA te schrappen. Ik ben daar niet voor. Integendeel, ik ontraad de aanvaarding van het amendement. Ik verwijs hierbij ook naar mijn opmerkingen in eerste termijn.

Met het gewijzigde amendement op stuk nr. 29 van de leden Scheltema-de Nie en J.T. van den Berg wordt beoogd, de verstreking van gegevens op basis van een gemeentelijke verordening te beperken. Ik sta niet achter een dergelijke beperking. In het amendement wordt gesproken over "algemeen belang". Eerder heette het "publiek belang" of "publieke taak". Er is geen eenduidig begrip. Ik ontraad ook de aanvaarding van dit amendement.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voorzitter! Bij onze fractie leeft wel een zekere sympathie voor dat amendement. Ik heb het idee dat wel eens het misverstand bestaat dat de gemeente de hele lijst met gegevens aan allerlei commerciële instellingen zou mogen verschaffen. Dat is natuurlijk niet waar. Ik heb zelf in ieder geval het gevoel dat, als er gegevens verstrekt worden, dat een heel beperkt aantal gegevens zijn. Daarvoor bestaan zelfs bepaalde vaktermen. Het gaat dan om naam en adres, en niet veel meer dan dat. Ik kan mij voorstellen dat de minister

het wat zwaar vindt om dat nu te beperken, om de gemeenten niet meer de mogelijkheid daartoe te geven. Is dat inderdaad ongeveer de overweging?

Minister **Dales**: Dat is zeker het geval. Gisteren is er uitvoerig over gesproken. Dit is absoluut geen open kraan waar alles uit mag stromen. Er is ook duidelijk gezegd dat de gemeenten daarover beslissingen dienen te nemen, bij gemeenteverordening enzovoorts. Het is naar mijn mening dus voldoende en naar behoren gewaarborgd. Ik wil die beperking inderdaad niet nader aanbrengen.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Voorzitter! Ik geef zeker toe dat het om een beperkt aantal gegevens gaat. Wij spreken over de gemeentelijke basisadministratie. Aan het Rijk worden ook grenzen gesteld voor de gevallen waarin die informatie, hoe beperkt ook, aan derden mag worden verstrekt. Ik begrijp dan niet waarom wij, ook al willen wij de gemeenten meer ruimte geven, ook bij die gemeenten niet ergens een grens zullen moeten trekken en zeggen: tot zover hebben jullie de vrijheid, maar absoluut niet verder.

De **voorzitter**: Mag ik u vragen het kort te houden. Het is immers geen termijn. Ik heb het debat ook op afstand precies gevolgd. De interrupties zijn soms herhalingen van hetgeen in eerste en tweede termijn is gezegd. Interrupties worden toegestaan mits kort en bondig.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): De vraag is dus: is de minister het met mij eens dat de normstelling in ieder geval een zekere mate van algemeen belang eist bij de verstreking van gegevens aan derden?

Minister **Dales**: Ik zei al – en dat gaf mevrouw Scheltema toe – dat het niet om een open kraan ging, maar dat die zaak al duidelijk beperkt is. Voorts weet zij ook dat de gemeente daarover een in de gemeentelijke praktijk oorbare beslissing behoort te nemen. Dat kan niet zomaar. Ik wil het niet steeds in dezelfde woorden zeggen, maar men kan van de minister van Binnenlandse Zaken niet verwachten dat de verantwoorde-

lijkheid die de gemeente toekomt en die zij dragen kan, van de gemeente wordt afgenomen. Ik blijf bij mijn oordeel en ik ontraad het amendement.

De heer **Van den Berg** (SGP): De minister zegt dat er al een beperking in zit. Waar staat die beperking dan? Volgens mij is die beperking er nu niet. De gemeenten kunnen dat nu bij verordening zelf regelen.

Minister **Dales**: Ik wilde niet steeds dezelfde woorden gebruiken, maar dat bedoelde ik natuurlijk exact. Als een gemeente iets wil wat binnen de huidige bandbreedte zou kunnen, dient zij daarvoor een verordening op te stellen die door de gemeenteraad aanvaard dient te worden. Anders kan het helemaal niet. Ik vind dat een voldoende verantwoordelijkheid die gemeenten ook gewend zijn te nemen en die ik zeker niet van de gemeenten wil afnemen.

De heer **Van den Berg** (SGP): Dat is hoogstens een formele beperking en geen materiële, inhoudelijke beperking. Wij regelen hier in de wet zeer uitputtend en over de volle breedte de mogelijkheden van gegevensverstrekking. Dan kan de minister toch niet zeggen dat dit aspect ineens niet meer bij wet kan worden geregeld? Daar staan wij hier voor.

Minister **Dales**: Laten wij nu wel wezen: ik zeg niet dat dit niet kan. Je kunt in feite alles bij wet regelen. Ik zeg echter dat ik dit uiterst onwenselijk acht. Men kan dit niet verlangen van de minister die de verantwoordelijkheid van de gemeente juist heeft te ondersteunen en die ook in hoge mate doende is met decentralisatie en opwaarderen van die verantwoordelijkheden. Bovendien gaat het alleen om de verstreking van gegevens die je ook in elk telefoonboek kunt vinden. Wij moeten niet doen alsof de breedte zodanig is dat de meest vertrouwelijke en "kwetsbare" gegevens kunnen worden verstrekt. Dat kan volgens de wet al niet.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Waarvan akte!

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Nu is er toch sprake van een misver-

stand. Volgens het derde lid kunnen op basis van de wet wel meer gegevens worden verstrekt.

Minister **Dales**: Dat kan alleen als daarvoor een goed voorbereide en door de raad aanvaarde beslissing wordt genomen.

Mevrouw **Scheltema-de Nie** (D66): Dat is allemaal waar, maar de vraag is of je niet ergens een grens moet trekken. Mijn fractie vindt dat er een grens moet worden getrokken.

De **voorzitter**: U herhaalt nu uw standpunt. De interrupties moeten echt kort en bondig zijn, gelet op de duur van dit debat.

Minister **Dales**: Ik heb zeer goed begrepen wat de bedoeling van mevrouw Scheltema is. Ik heb daarop geantwoord dat ik dat niet wenselijk acht.

Ik ga over op het amendement op stuk nr. 22. Om het begrijpelijk samen te vatten: dat amendement heeft betrekking op de WGR als binnengemeentelijke afnemer. Ik heb daaraan in eerste termijn een hele claus gewijd. Mijn oordeel is niet veranderd: het blijft strijdig en in spanning verkerend met de doelstelling van de wet. Het is ook ondoelmatig om de redenen die ik heel uitvoerig uiteen heb gezet.

Ik heb er overigens nota van genomen dat mevrouw Scheltema heeft gezegd dat de regio er met de haren was bij gesleept. Dat is niet het geval. Bij de regio gaat het natuurlijk ook over verlengd lokaal bestuur. De regio is in ontwikkeling en is uiterst onpraktisch met betrekking tot de zeer verschillende automatiseringspraktijken die noodzakelijkerwijs op basis van aangeschafte programmatuur en apparatuur worden gevolgd.

Een nieuw element is de vraag van de heer Leerling over de notitie die luidt "gekomen onbekend vanwaar/vertrokken onbekend waarheen". Dit is inderdaad in een aantal gevallen een administratieve noodgreep. Beide criteria worden in de bevolkingsadministratie gehanteerd. Wanneer er een volslagen onbekendheid bestaat met betrekking tot de vraag waar iemand vandaan komt of waarheen iemand is vertrokken, wordt de betrokken persoon niet in de GBA

ingeschreven. Daardoor kan geen vervuiling ontstaan. Er wordt eerst een nader onderzoek naar de gegevens ingesteld en uitgevoerd. De GBA noemt dit "gegevens in onderzoek". De kwestie is nog niet de wereld uit, maar men gaat niet meer tot die wel begrijpelijke en gebillijkte, maar minder gelukkige uitvlucht over.

De heer **Leerling** (RPF): Ik begrijp dat de oude gevallen op de persoonskaart blijven staan. Bij de nieuwe gevallen wordt een ander register bijgehouden. Er kan dan toch enige vorm van rechtsongelijkheid ontstaan, tenzij men de persoonskaart eindelijk aanhoudt. Wordt dit probleem voldoende onderkend?

Minister **Dales**: Rechtsongelijkheid vind ik een moeilijke term. Er is een ongelijkheid van praktijk ter zake van verschillende mensen, maar dat is niet meteen rechtsongelijkheid. Ik kan de praktijk niet met terugwerkende kracht herstellen, zeker niet in dit lastige geval, omdat onderzoek daarnaar tijdrovend is en wellicht niet eens een echt resultaat oplevert. Ik kan dit niet uitsluiten. Ik heb al eerder gezegd dat wij niet bij machte zijn 100% te halen. Wel komen wij een groter eind in de goede richting.

De heer **Leerling** (RPF): Wil de minister dit punt toch nog eens nader bekijken? Ik heb inmiddels van meerdere gemeenten gehoord dat dit probleem zich voordoet.

Minister **Dales**: Dat is ook heel prikkelend, dat heb ik ook altijd gevonden. Ik wil zeker laten bekijken of het bewaren van deze persoonskaarten, waarbij het natuurlijk om een zeer gering aantal gaat, zin heeft.

Er is gevraagd naar de internationale dimensie van de GBA. De bevolkingsadministratie is inderdaad vrij uniek. Zoals wij het nu willen doen is het helemaal uniek. In internationaal kader bestaat bij vele andere landen behoefte aan persoonsregistratie. Ik laat u er niet onkundig van dat mij door de desbetreffende minister van Suriname in persoon verzocht is te bevorderen om zo iets daar ook op te zetten. Wij hebben natuurlijk niet de mankracht om dat even voor een ander land te

doen. Het lukt zeker niet als er daar al geen normale bevolkingsadministratie is, die, zoals de onze, weliswaar vol fouten zit, maar verder toch in orde is. Er bestaat dus feitelijke belangstelling voor en er zullen, omdat ons vragen over inhoud en aanpak van de GBA zijn gesteld, nog nadere gegevens uitgewisseld worden.

De heer Willems heeft een amendement ingediend dat ik niet kan ondersteunen. Het woord "verordening" wordt vervangen door "regeling". Een verordening die een betere democratische controle garandeert, omdat goedkeuring van de gemeenteraad vereist is, moet niet worden vervangen door een woord dat minder voordelen biedt. In het amendement van de heer Willems, waarin hij wel zijn zorg voor de democratische controle uitspreekt, is aan de orde dat een regeling alleen bij gemeentelijke verordening gemaakt kan worden. In die zin is het niet zinvol en niet juist. Het is een zaak van de gemeente om dit te ondersteunen. Ook in lijn met wat ik over de andere amendementen heb gezegd ontraad ik dus aanvaarding van dit amendement.

Over spontane melding van correcties is ook gesproken. Daarover is door de heer Willems een amendement ingediend op stuk nr. 25. De wet regelt dit voor de geregistreerden. Veel gebruikers ontvangen automatisch systematische correcties op basis van de GBA-systematiek. In andere gevallen gebeurt het op verzoek van de burgers. Ik heb daarover gisteren vrij uitvoerig gesproken. Dat dient de doelmatigheid en de privacybescherming. Een spontane melding zou een grote belasting voor de gemeenten betekenen. Ik ontraad derhalve aanvaarding van dit amendement.

Bij het amendement van de heer Willems op stuk nr. 26 is sprake van het belang van de veiligheid van de Staat. Over dit onderwerp heb ik ook uitvoerig gesproken. De heer Willems wil dit niet. Ik ontraad aanvaarding van zijn amendement. Ik meen dat het wel moet.

Er is nog een amendement van de heer Willems op stuk nr. 27 over de klachtenregeling bij de Registratiekamer. De collega van Justitie heeft steeds over de Registratiekamer gesproken. Ik laat dat aan hem over.

Met het amendement op stuk nr. 28 wil de heer Willems voor een aantal AMvB's de voorhangprocedure bereiken. Die voorhangprocedure past niet bij de voorgestelde onderwerpen. Ik zou dit dus ook willen ontraden. Daarmee ben ik aan het eind gekomen van wat ik nog in te brengen had.

□

Minister **Hirsch Ballin**: Mijnheer de voorzitter! Mevrouw Scheltema heeft nog enige opmerkingen gemaakt over het gebruik van het Sofi-nummer in verband met de identificatieplicht. Het beste moment om daarover verder te spreken, lijkt mij de behandeling van het wetsvoorstel over de identificatieplicht, inclusief de nota van wijziging, die juist betrekking heeft op een aantal beschermende regels in verband met het gebruik van het Sofi-nummer.

Mevrouw Scheltema heeft uitgebreid gesproken over de bewijslast, ook in eerste termijn. Ik heb daarop ook uitgebreid gereageerd. Ik wil nog de aandacht vestigen op artikel 66d van het wetsvoorstel, dat het gemeentebestuur verplicht om bij een voorgenomen ambtshalve correctie van opgenomen gegevens vooraf de geregistreerde in de gelegenheid te stellen om zo'n voornemen te weerspreken. Misschien mag ik daaraan meteen koppelen de kwesties waarover de heer Krajenbrink heeft gesproken, over de verplichting van de verschillende diensten van de overheid ten opzichte van elkaar om voor correctie zorg te dragen. Op basis van het wetsvoorstel – ik wijs op artikel 45 – kunnen ook verplichtingen worden opgelegd aan degene met wie gecommuniceerd wordt om correcties door te geven. Gemeenten kunnen dat op hun niveau ook doen bij gemeentelijke verordening.

De heer Van den Berg heeft het onderwerp van de schijngeboorten aan de orde gesteld. Er wordt inderdaad op verschillende manieren ook gebruik gemaakt van een valse status, of het nu gaat om geboorten, huwelijken of in- en uitschrijvingen. De heer Krajenbrink heeft daarover ook gesproken. Ik kan de heer Van den Berg meedelen dat wij met de problematiek van de schijngeboorten bezig zijn. Ik heb daarover in de UCV

van maandag jongstleden ook gesproken. Zodra wij tot een definitieve conclusie zijn gekomen, zal ik deze uiteraard graag laten weten.

Over de rechtsbescherming heeft zowel de heer Van den Berg als de heer Krajenbrink gesproken. Waarom is voor de burgerlijke rechter gekozen? Ik wil beginnen met de keuze enigszins te relativiseren, omdat nu ook sectoren bestuursrechtspraak bij de rechtbank zijn gevormd, hetgeen een doelmatige uitwisseling van kundigheden binnen de rechtbanken nieuwe stijl mogelijk maakt. Het is dus niet zozeer een kwestie van het bevoegde college als wel van de rechtsingang. Deze rechtsingang is gekozen omdat dezelfde geldt voor de Wet persoonsregistraties, die mede op de overheid betrekking heeft. Bovendien moeten correcties van gegevens uit de burgerlijke stand en twisten over het al dan niet bezitten van de Nederlandse nationaliteit ook met een burgerlijkrechtelijke rechtsingang worden beslist. Juist om wille van de eenheid van beslissing in dit soort zaken is in dit wetsvoorstel voor deze rechtsingang gekozen, ook al gaat het altijd om geschillen tussen burger en overheid; dat zij de heren Van den Berg en Krajenbrink volledig toegeven.

De heer Krajenbrink heeft terecht de aandacht gevestigd op het belang van juiste gegevens over het adres van personen, ook in verband met de fraudebestrijding, en overigens ook op het belang van gegevensuitwisseling in verband met de fraudebestrijding. Ik onderschrijf wat hij erover zei. Hij knoopte er een opmerking en vraag aan vast over het strafvorderlijk bot vangen, indien iemand niet heeft voldaan aan de op hem of haar rustende verplichting tot het doorgeven van het juiste adres of een verandering in het adres bij de GBA. Ik zeg de heer Krajenbrink graag toe dat wij voor dit probleem een adequate oplossing zullen neerleggen in de aanpassingswet, die nog moet komen en waarin wij de hoofdregel van artikel 86 in bijzondere wetten zoveel mogelijk toepassing zullen geven. Dit kan strafvorderlijk bijvoorbeeld betekenen dat nietigheid niet onontkoombaar is indien iemand zelf verzuimd heeft, het juiste adres of de correctie van het adres door te geven.

De heer Krajenbrink heeft samen met mevrouw Achttienribbe een motie ingediend over de controle op de verblijfsstatus van vreemdelingen. Wij staan positief tegenover deze motie. Ik teken er wel bij aan dat er een praktisch probleem is, zolang de automatische koppeling van vreemdelingenadministratie en bevolkingsadministratie niet beschikbaar is. Wij hebben ons naar aanleiding van de motie afgevraagd hoe wij dit zoveel mogelijk kunnen terugdringen. Waar wij nu aan denken, is tweërlei. Om te beginnen kunnen wij de gemeenten de verplichting opleggen, de verblijfsstatus te vermelden, zodra zij op de GBA zijn aangesloten en het technisch mogelijk is, vooruitlopend op de integrale invoering van de GBA. Ten tweede willen wij de gemeenten die in deze overgangsfase nog niet zijn aangesloten, de bevoegdheid geven, de verblijfsstatus te vermelden. Dit maakt het mogelijk, een einde te maken aan de inderdaad zeer onbevredigende situatie die de heer Krajenbrink en mevrouw Achttienribbe aanleiding tot de motie heeft gegeven, namelijk dat met een inschrijving in de bevolkingsadministratie een schijn van legaliteit wordt gewekt, terwijl er zelfs geen navraag is gedaan naar de verblijfsstatus van de betrokkene.

Voor de integratie van het A-nummer en het Sofi-nummer verwijs ik naar de toelichting op de nota van wijziging die hierop betrekking heeft. Hierin hebben wij heel precies aangegeven welke stappen nog moeten worden verzet voor het verwerken van het Sofi-nummer in de GBA. Nadat deze stappen zijn gezet, kan zo nodig de volgende stap gezet worden, vervanging van het A-nummer door het Sofi-nummer. Wij hebben aangegeven dat wij dit nog door een nader onderzoek naar de doelmatigheid en de financiële aspecten willen laten voorafgaan. Zoals ik in een ander verband samen met de staatssecretarissen van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en van Financiën al heb aangegeven, zien wij wel degelijk argumenten voor een Sofi-A-nummer, om een term te gebruiken die door mijn collega Ter Veld bedacht is. De integratie van A- en Sofi-nummer zullen wij in deze stappen en in deze fasering verder behandelen.

Mevrouw **Achttienribbe-Buijs** (PvdA): De nota van wijziging met betrekking tot Sofi- en A-nummer gaat toch voornamelijk over de ruimte die gemaakt wordt in de Wet GBA? De minister praat over gedachten die leven bij verschillende bewindspersonen hierover. Ik mag toch veronderstellen dat er beleidsinhoudelijk nog nader met de Kamer gesproken wordt?

Minister **Hirsch Ballin**: Daarom verwees ik ook naar de toelichting op die nota van wijziging waarin uitdrukkelijk wordt gezegd dat het nu gaat om de stappen die gezet moeten worden voor het opnemen van het Sofi-nummer in de basisadministratie. De mogelijkheid van integratie waarover wij met de bijzondere Commissie ISMO hebben gesproken moeten wij na een onderzoek naar de doelmatigheid en de financiële aspecten, bezien.

Mevrouw Achttienribbe heeft gezegd dat zij nog niet echt gerustgesteld was door wat ik zei over het toezicht op de gemeentecapaciteit van de Registratiekamer. Wij zien heel wel dat er meer taken op de Registratiekamer afkomen. Er zijn andere landen waar een bepaalde heffing gebruikelijk is, waaruit kosten van de Registratiekamer bij een uitbreidende taak kunnen worden bestreden. Ik heb op dit moment geen cijferstaten bij de hand waarmee ik de vragen van mevrouw Achttienribbe in detail zou kunnen beantwoorden. Ik wil dan ook voorstellen om dit te verwerken in de brief die ik in eerste termijn heb toegezegd.

Mevrouw Achttienribbe sprak ook nog over de gevoelige gegevens, zoals de aanduiding van zigeuners als zodanig. Binnenkort komt het Besluit gevoelige gegevens. Daarin vindt zij een naar ons oordeel afgewogen regeling voor het al dan niet toelaatbaar zijn van die registratie. Het komt mij voor, dat het beste een gedachtenwisseling over de vraag of dat voldoende waarborgen biedt of niet – naar ons oordeel dus wel – kan plaatsvinden aan de hand van dat Besluit gevoelige gegevens. Het is niet een gegeven dat op basis van het nu voorliggende wetsvoorstel opgenomen kan worden.

Voorzitter! Ten slotte kom ik bij het amendement van de heer Willems.

Het heeft tot doel om een klachtenregeling bij de Registratiekamer op te nemen in de Wet GBA. Wij zouden erop willen wijzen dat de Registratiekamer een bemiddelende rol heeft en dat de geëigende instanties voor de conflicten de rechter en uiteraard de commissie van advies voor zaken betreffende de burgerlijke staat en nationaliteit, zijn. Daarom zouden wij, overeenkomstig het eigen oordeel van de Registratiekamer, aanneming van dit amendement willen ontraden.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Ik stel voor, af te zien van artikelsgewijze behandeling.

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: De minister van Justitie heeft nog een brief toegezegd. Ik zou de woordvoerders willen vragen of het ontbreken van die brief vóór dinsdag, een beletsel zal zijn om dinsdag te stemmen.

Minister **Hirsch Ballin**: Voorzitter! De brief die ik in eerste termijn heb toegezegd, vergt nogal wat nader onderzoek.

De **voorzitter**: Dan is mijn vraag of het mogelijk is dinsdag te stemmen, relevant. Mij blijkt dat dit inderdaad het geval is. Ik stel voor, aanstaande dinsdag de stemmingen te doen plaatsvinden.

Daartoe wordt besloten.

De vergadering wordt van 15.25 uur tot 15.40 uur geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Algemene regels ter bescherming tegen discriminatie op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat (Algemene wet gelijke behandeling) (22014).**

(Zie vergadering van 10 februari 1993.)

De algemene beraadslaging wordt hervat.

Mevrouw **Groenman** (D66): Mijnheer de voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun antwoorden. Het is goed dat zij allen geantwoord hebben. Ik heb de antwoorden wel met gemengde gevoelens aangehoord, maar dat zal niemand verbazen. Eén enkel feit moet sowieso gememoreerd worden, namelijk dat de regeringsfracties zich angstvallig stil hebben gehouden. Verder is er op zijn minst het vermoeden van een ander enkel feit en wel dat het kabinet niet voortdurend met één mond spreekt. Maar daarover kom ik nog te spreken.

Ik begin met de iets minder gevoelige onderwerpen. Met de antwoorden van staatssecretaris Ter Veld over de pensioenen ben ik tevreden. Als zij zegt dat afzonderlijke sterftetafels op grond van biologische verschillen in levensverwachting voorlopig mogelijk zijn, denk ik dat zij daarin gelijk heeft. Er moet dan wel de nadruk op "voorlopig" worden gelegd. Er moeten periodieke evaluaties komen. De verzekeraars zouden in ieder geval op Europees gebied moeten bekijken in hoeverre zij tot overeenstemming kunnen komen over een oplossing op termijn. Het is duidelijk, zoals de staatssecretaris ook zei, dat verschillen in ziekte- dan wel arbeidsongeschiktheidsrisico's tussen mannen en vrouwen nooit mogen worden meegenomen, door welke verzekeraars dan ook, bij de premiestelling. Het is goed om dat hier vast te stellen.

Voorzitter! Ik kan mijn amendement op stuk nr. 28 intrekken. Dit amendement betreft de uitzondering die wordt gemaakt voor pensioenverzekeraars en pensioenfondsen om voorlopig een onderscheid te mogen maken naar burgerlijke staat. De staatssecretaris heeft gezegd dat die zaak bij de herziening van de Pensioen- en spaarfondsenwet aan de orde kan komen. Ik denk dat zij al een voorschotje heeft genomen. Er komen dan meer keuzemogelijkheden: wel of geen nabestaandenpensioenen voor ongehuwden en gehuwden. Het moet in ieder geval gaan om gelijkwaardige pensioenpakketten voor elke individuele

pensioendeelnemer. De alleenstaande moet niet worden achtergesteld. Over de richting zijn wij het volstrekt eens. Het amendement op stuk nr. 28 wil ik dan ook intrekken, voorzitter.

De **voorzitter**: Aangezien het amendement-Groenman (22014, nr. 28) is ingetrokken, maakt het geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

Mevrouw **Groenman** (D66): Voorzitter! Ik wil overigens wel afgesproken hebben dat wij op deze AWGB kunnen terugkomen naar aanleiding van de bespreking van de PSW.

Dan kom ik te spreken over de commissie gelijke behandeling. Ik heb een amendement ingediend met betrekking tot het schrappen van de procesbevoegdheid van de commissie. Ik vind de antwoorden van de regering niet helemaal bevredigend op dit punt. Het lijkt mij dat juist de adviserende en oordelende taak van de commissie wordt doorkruist, als de commissie ook zelf een procesbevoegdheid heeft. Partijen zullen dan geneigd zijn om materiaal achter te houden. De drempel wordt er in ieder geval hoger door. In combinatie met het schrappen van de procesbevoegdheid heb ik een ander amendement willen toevoegen, inhoudende dat de rechter alleen gemotiveerd kan afwijken van het oordeel van de commissie. Juist die combinatie leek mij ontzettend logisch. De minister van Justitie stelde dat de rechter altijd een motiveringsplicht heeft, die in artikel 121 van de Grondwet vastligt. Dat zal wel, maar dat is de gewone motiveringsplicht en zegt niets over de motivering ten aanzien van de oordelen van de commissie. De rechter moet bijvoorbeeld op de hoogte zijn van het oordeel van de commissie. Dat hangt weer van partijen af. Overigens volgt de rechter in 70% tot 80% van de gevallen het oordeel van de commissie niet. Dat zal de minister ook bekend zijn. Ik hecht dus erg aan beide amendementen.

Dan is er het amendement op stuk nr. 29, inzake het feitelijk handelen van de overheid. De Algemene wet gelijke behandeling beoogt artikel 1 van de Grondwet te expliciteren, niet

alleen ten aanzien van de verhouding tussen burgers onderling, maar ook waar het de overheid zelf betreft. Het handelen van de overheid als werkgever en als aanbieder van goederen en diensten is inderdaad in de artikelen 5 en 7 van deze wet neergelegd. Er is echter nog meer handelen van de overheid. De overheid geeft vergunningen en subsidies en doet beschikkingen. Ook dat eenzijdig handelen zal nooit tot ongerechtvaardigd onderscheid mogen leiden. Als de minister van Binnenlandse Zaken stelt, dat niet te overzien is waartoe zo'n bepaling in de AWGB zal leiden, lijkt dat op angst dat de overheid in alle gevallen datgene zal moeten doen waar de burger ook aan gehouden is. In mijn amendement sluit ik alle handelingen die niet uit formele wet- of regelgeving voortvloeien uit, dus ik zie het probleem eigenlijk helemaal niet. Ik kan mij voorstellen dat een gemeente zegt: wij geven mensen die ongehuwd samenwonen geen woonvergunning of wij zetten die altijd onderaan op de lijst. Deze voorbeelden geven juist aan dat dit eenzijdig handelen van de overheid ook niet aan welke vorm van onderscheid onderhevig kan en mag zijn. Dit moet mijns inziens in deze wet geregeld worden, omdat ik niet zie in welke wet dit anders geregeld zal kunnen worden.

Als de AWGB zich uitspreekt en artikel 1 van de Grondwet in die zin het economische en maatschappelijke leven expliciteert –met uitzondering van het verenigingsleven overigens – moet de bemoeienis zelf met dat economische en maatschappelijke leven ook sluitend geregeld worden. Omdat hier kennelijk toch een vraagstuk van algemeen wetgevingsbeleid aan de orde is, zou ik van de minister van Justitie graag een helder antwoord krijgen op de vraag waarom de besturende overheid, die door artikel 1 van de Grondwet al gehouden is aan het discriminatieverbod, door middel van deze algemene wet wel kan en moet worden gebonden aan meer uitgewerkte discriminatieverboden van de artikelen 5 en 7, maar het discriminatieverbod niet ziet uitgewerkt voor die meestal eenzijdige besluiten en andere handelingen.

Aan dit wetsvoorstel ligt toch juist de gedachte ten grondslag – en de minister heeft dat zelf een- en

andermaal prachtig verwoord – dat criteria als ras, godsdienst, geslacht enzovoort in ons rechtsverkeer niet gebruikt horen te worden, behalve in die gevallen waarin wij in deze wet een uitdrukkelijke uitzondering maken. Waarom kan dan niet elk overheidshandelen daaronder gebracht worden?

Voorzitter! Mijn amendement voorziet echt in een keurige uitzondering voor al die gevallen waarin het bestuursorgaan toch nog misschien ergens in verlegenheid komt. Terwijl alle bestaande algemeen verbindende voorschriften reeds op grond van artikel 4c buiten schot blijven, komt er nog eens een uitzondering bovenop voor alle gevallen waarin het onderscheid een noodzakelijk gevolg is van de toepassing van een wet. Als wij het voorstel op dit punt niet uitbreiden, wekken wij de indruk dat de overheid zichzelf toch niet met overtuiging wil binden aan algemene uitgangspunten die zij formuleert voor het rechtsverkeer tussen burgers onderling. Dat lijkt mij niet bevorderlijk voor het vertrouwen in ons openbaar bestuur.

Voorzitter! Dan de oudere wetgeving waarin hier en daar nog sprake is van ongerechtvaardigd onderscheid, artikel 4c. Inderdaad zijn er acties, zoals "anders geregeld" en "minderheid, minder recht?" Alle resultaten daarvan hebben nog niet tot voldoende aanpassing van de oudere wetgeving geleid. Reden dus om de wetgever aan een voorzichtige termijn te binden. Ik hecht dus sterk aan mijn amendement op stuk nr. 26, waarin slechts wordt gevraagd, bij het evaluatieverslag van deze wet aan te geven in welke gevallen onderscheid in de nog bestaande wetgeving dient te worden opgeheven.

Dan de discussie over de SGP. Die wordt al iets meer gevoelig. Voorop staat dat mijn fractie de SGP graag in ons midden zou willen houden. De discussie gaat echter over de vraag in hoeverre de overheid een taak heeft om te voorkomen dat zij straks de SGP wellicht moet ontbinden als de SGP in haar statuten onverhoopt het lidmaatschap van vrouwen zou verbieden. Overigens moet mij van het hart, dat als het om een partij zou gaan die onderscheid naar ras zou maken, de commotie veel groter zou zijn en de regering acuut op zou

springen om het verdrag tegen rassendiscriminatie na te leven. De minister van Justitie stelt, dat bij het stellen van algemene wettelijke regels ter zake – in het bijzonder ten opzichte van politieke partijen – terughoudendheid is geboden, omdat naast de vrijheid van vereniging en vergadering de vrijheid van meningsuiting en staatkundige rechten op het spel staan. Hij zegt dan verder dat vrouwen in ons land, ook wanneer een politieke partij – het gaat dus om de SGP – van oordeel mocht zijn dat zij niet of niet volledig in die partij kunnen functioneren, de vrijheid hebben om in andere politieke partijen actief te zijn. Daarmee is volgens de minister, hoe dan ook voldaan aan het vereiste van het verdrag tegen vrouwendiscriminatie dat de overheid het deelnemen aan niet-overheidsorganisaties en verenigingen op het gebied van het openbare en politieke leven van het land niet mag beletten.

Voorzitter! Ik heb gisteren in een interruptie al tegen de minister gezegd dat het er niet om gaat dat de overheid moet verzekeren dat vrouwen in het algemeen aan het politieke leven kunnen deelnemen. In de nota naar aanleiding van het eindverslag bij het wetsvoorstel inzake de goedkeuring van het VN-verdrag tegen vrouwendiscriminatie is uitdrukkelijk door de toenmalige ministers De Koning en Van den Broek gesteld dat niet voldaan wordt aan het verdrag als alleen bepaalde partijen vrouwen toelaten of vrouwen zelf een partij kunnen oprichten. Het gaat er echt om dat Nederland als partij bij het VN-verdrag vrouwen garandeert dat zij lid kunnen worden van welke bestaande partij dan ook. Een vrouw die zich verwant voelt met de SGP, hoeft zich dus niet naar bijvoorbeeld het CDA of het GPV te laten verwijzen. De Staat moet haar het recht verzekeren, lid te worden van een partij naar keuze. Hoe de Staat dit doet, is een beleidskwestie. De Staat hoeft namelijk niets anders te doen dan het treffen van alle passende maatregelen. Ik begrijp nu ook in dit debat weer dat een aanvulling van de Algemene wet gelijke behandeling thans nog steeds niet een passende maatregel zou zijn om wille van allerlei heel belangrijke, met de werking van andere grondrechten verband houdende overwegingen.

Mijn vraag aan de minister van Justitie is nu luid en duidelijk: wat gaat de regering doen als straks een in de Staten-Generaal vertegenwoordigde politieke partij vrouwen statutair gaat uitsluiten? Burgers kunnen op basis van artikel 1 van de Grondwet naar de rechter, zo houdt de minister ons voor. Hij suggereert zelfs dat artikel 7c van het vrouwenverdrag directe werking heeft en dat de burger zich in een rechtsgeding tegen een politieke partij op dat artikel zou kunnen beroepen. Dat kan de minister een burgeres toch niet aandoen? De bepaling richt zich uitdrukkelijk tot de overheid, niet tot politieke partijen.

De minister gaat vervolgens zeer snel voorbij aan de cruciale vraag wat de overheid, die tenslotte zelf een plicht heeft tot het nemen van maatregelen, ook zelf kan doen. Artikel 20 van Boek 2 verschaft het onder zijn politieke verantwoordelijkheid opererende openbaar ministerie het alleenrecht om bij de rechter te vorderen dat een rechtspersoon waarvan werkzaamheid of doel in strijd is met de openbare orde wordt ontbonden. Zolang de regering weigert deze algemene wet uit te breiden met een verbod om in statuten van niet-overheidsorganisaties en verenigingen op het gebied van het openbare en politieke leven onderscheid te maken op grond van geslacht en ras, heeft de overheid geen enkel ander middel tot haar beschikking om burgers tegen een dergelijke uitsluiting te beschermen dan het botte en ultieme middel van de vordering tot ontbinding van de rechtspersoon. Is dat de manier waarop de regering met die in ons staatsbestel zo gewaardeerde politieke partijen omgaat: uit hun buurt blijven tot het te laat is, ze dan plechtig hun rechtspersoonlijkheid ontnemen en hun goederen afvoeren naar de Dienst der domeinen? Dat kan toch het geval niet zijn? U wilt het duidelijk niet, maar straks zult u geen andere uitweg hebben.

Ik kom bij het opnemen van de grond "handicap" in de Algemene wet gelijke behandeling. Iedereen is het erover eens dat er naar handicap wordt gediscrimineerd in het maatschappelijk leven: op het werk, in restaurants, in de disco, enzovoorts. D66 heeft als eerste in de stukken gevraagd naar een

onderzoek. Dat zelfs werd in die stukken afgewezen. Gaandeweg werd mij duidelijk dat onderzoek niet eens nodig is. In wet- en regelgeving komen geen naar handicap discrimineerbare bepalingen voor, wel beschermende bepalingen. Wij hebben zelfs een beschermende wet, de Wet arbeid gehandicapte werknemers, die overigens niet wordt nageleefd. Praktijkvoorbeelden – dat zijn geen incidenten, zeg ik tegen de minister van WVC – maken onderzoek naar discriminatie in het maatschappelijk leven nu al overbodig. Handicap is beslist wel een bij voorbaat verdacht criterium. Wij maken wel een nieuwe WAO en verbieden een werkgever niet om te discrimineren naar handicap, want dat doet hij als hij een telefoniste in een rolstoel niet aanneemt als zij verder aan alle functie-eisen voldoet. Een werkgever wordt ook niets in de weg gelegd als hij iemand met een chronische ziekte buiten de deur houdt. Mijn fractie vindt echt dat dit niet zou mogen. Natuurlijk mogen er functie-eisen worden gesteld: aan een blinde piloot heeft niemand iets. Natuurlijk moeten algemeen verbindende voorschriften en regelgeving die dienen ter bescherming van de gehandicapten onverlet blijven, maar zelfs die zijn er niet zoveel voor deze categorie.

Tegen het probleem van de afbakening van het begrip "handicap" zullen wij blijven oplopen, want dit begrip zal nooit afdoende kunnen worden afgebakend, zoals dat ook met de onomkeerbare gevallen in de WAO het geval was. De huidige minister van Buitenlandse Zaken heeft gelijk, dat artikel 26 van het BuPo-verdrag de regering verplicht, de deelname van gehandicapten aan het openbare leven te garanderen en daartoe effectieve passende maatregelen te nemen. Ik denk dat een procedure op grond van dat artikel ook kans van slagen heeft. Ik wil de regering er overigens op attenderen dat de voorzitter van de Gehandicaptenraad bij de Algemene Vergadering van de VN in oktober 1992 een tekst heeft uitgesproken, gescreend door Buitenlandse Zaken, waarin hij op de plicht tot implementatie van artikel 26 van het BuPo-verdrag voor gehandicapten heeft gewezen. Als de regering aarzelt om het begrip "nationaliteit" op te nemen als discrimi-

minatiegrond, is dat in het licht van de discussie over de handicap buitengewoon eigenaardig. Handicap wordt niet opgenomen en over nationaliteit wordt nog geaarzeld terwijl ten aanzien van het begrip "nationaliteit" nooit een onderzoek is gedaan en ook daar juist veel wel gerechtvaardigd onderscheid voorkomt en beschermende maatregelen en wetgeving bestaan. Die zou je dan allemaal moeten uitzonderen. Hetzelfde geldt ook wel voor leeftijd, maar dus niet voor handicap. Mijn pleidooi is nog steeds om handicap in deze wet op te nemen.

Tot slot ga ik nog in op de positie van homoseksuele en lesbische leerkrachten en leerlingen op onderwijsinstellingen op een bijzondere grondslag. In mijn eerste termijn heb ik in formele zin aangegeven hoe D66 de verhouding tussen de grondrechten ziet. De vrijheid van onderwijs, de vrijheid om een beleid te voeren ten aanzien van het aanstellen en ontslaan van leerkrachten en het aannemen en wegsturen van leerlingen is niet onbepaald. Die vrijheid vindt haar grenzen in de algemeen voor de overheid en burgers geldende rechtsnorm. Vrijheid van onderwijs impliceert dat functie-eisen mogen worden gesteld en dat er gevraagd mag worden de grondslag van de school te respecteren dan wel te onderschrijven. Als dat gebeurd is, houdt de bemoeienis van een schoolbestuur op.

Heel verhelderend vond ik het dat minister Dales stelde, dat wat hetero's is toegestaan, homo's niet ontzegd kan worden. Minister Hirsch Ballin deed daar echter al wat aan af. Zo merkte hij op, dat als een school aan haar functioneren de overtuiging ten grondslag legt, dat het geen pas geeft om ongehuwd samen te wonen, bij zo'n eventuele twist een interessante vraag zal zijn of die eis ook gesteld wordt aan de heteroseksuele leraar. Ik wil de minister erop wijzen, dat een school wel kan vinden dat ongehuwd samenwonen geen pas geeft, maar dat onderscheid op grond van burgerlijke staat al verboden is op grond van de Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen. Zie de zaak van de Woudenbergse onderwijzeres waarin D66 gelijk kreeg van staatssecretaris Wallage. Los daarvan moet bedacht worden dat homo's niet eens kunnen

trouwen, zodat althans deze aardige, seksueel neutraal gerichte opstelling van de minister eigenlijk nergens op slaat. Samenwonen mag dus gewoon voor homo's en hetero's, en daar heeft een schoolbestuur niets mee te maken, ook niet als het schoolbestuur geobjectiveerd aantoonbaar dat er afbreuk wordt gedaan aan de grondslag.

Wat verder onder het enkele feit valt, bleef gisteren een bron van verwarring. Het is alleen taalkundig al raar. Een feit is een feit, is een feit en is dan niet meer voor interpretatieverschillen vatbaar, lijkt mij. Ik denk dat wij de discussie van gisteren niet meer behoeven over te doen, hoewel ook de minister van Onderwijs en Wetenschappen ook onduidelijk was. Hij onderkende een grijs gebied. En dat is nu juist precies het probleem. Hij stelt dat wanneer er omstandigheden kunnen zijn in de woon- en leefsituatie die de desbetreffende school als een uitdrukking ziet van iets wat conflicteert met haar grondslag, er een beroep gedaan mag worden op de uitzonderingsbepaling. Als dat het grijze gebied is, dan denk ik dat wij daarover buitengewoon veel ruzie kunnen maken. Dan heb ik het liever nu in deze wet vastgelegd.

Wat voor de ene bewindspersoon grijs is, is voor de andere zwart en voor nog weer een ander wit. Buitengewoon onbevredigend dus. En de regeringspartijen zaten erbij en keken ernaar. Niemand heeft mij echt duidelijk kunnen maken wat er voor ramp gebeurt als het enkele feit uit de wettekst zou verdwijnen. Ook de heer Krajenbrink gaf in zijn eerste termijn geen antwoord op mijn vraag wat precies de meerwaarde is van het begrip ten opzichte van het vorige voorstel, waarbij hij ook betrokken was. De regeringspartijen zaten er dus bij en keken ernaar. Ze zaten erbij alsof ze nog zaten na te mijmeren over de goede gesprekken die ze gevoerd hebben ten tijde van de regeringsformatie.

De redenering van het kabinet over mijn amendement dat ertoe strekt de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer toe te voegen, vond ik niet echt sterk. In het wetsvoorstel van het vorige kabinet was dat begrip wel opgenomen. De horizontale werking van artikel 10 van de Grondwet werkt meestal, maar dus niet altijd. Reden dus tot

opneming. Bovendien staat op bladzijde 6 van de memorie van toelichting dat ter wille van de rechtszekerheid alle relevante wegingsfactoren met betrekking tot het maken van onderscheid in de wet moeten zijn opgenomen. Ik vind de persoonlijke levenssfeer een relevante wegingsfactor. Naar mijn oordeel zou de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer in het wetsvoorstel moeten worden opgenomen, zeker in samenhang met de discussie over het enkele feit. Ik blijf bij mijn sterke vermoeden dat het CDA straks de praktijk krijgt en de PvdA de wet. Ook de bewindslieden geven daar alle aanleiding toe.

Het leek er gisteren op dat er vanuit het kabinet verschillende geluiden kwamen over het enkele feit. Er werd met verschillende monden gesproken. De minister van Binnenlandse Zaken heeft gisteren gezegd dat de laatst gesproken woorden gelden. Zij heeft gezegd, dat indien in de stukken nog een onvoldragen, niet gelukkig gekozen formulering zou staan die nu duidelijk verhelderd is, geldt wat nu is gezegd. Daarna spraken de minister van Justitie en de minister van Onderwijs en Wetenschappen andere taal. Om te voorkomen dat de commissie gelijke behandeling en de rechters straks nog niet weten van welke bewindspersoon de laatst gesproken woorden zijn, wil ik met mijn collega's Rempt en Lankhorst met één mond spreken en de volgende vraag aan het gehele kabinet voorleggen, waarop gewoon met ja of neen moet worden geantwoord. Als het enkele feit van de seksuele gerichtheid ziet op de gerichtheid van de persoon in seksuele gevoelens, liefdesgevoelens, liefdesuitingen en -relaties, betekent dat dan onverkort dat een homoseksuele of lesbische leerkracht of leerling binnen elke school voor zijn of haar aard mag uitkomen en buiten de school in zijn of haar persoonlijke levenssfeer in uitingen en gedragingen van zijn of haar gerichtheid blijf mag geven, ook als dat laatste naar de opvatting van het bevoegd gezag niet in lijn is met de grondslag en identiteit van de school? Voor mijn fractie is het antwoord op deze vraag cruciaal voor haar eindoordeel over dit wetsvoorstel.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Voorzitter! Ook ik dank de vele bewindslieden voor hun beantwoording in eerste termijn. Wij behandelen een buitengewoon belangrijk wetsontwerp. Het schetst de contouren waarbinnen de ene burger zich tegenover de andere burger moet onthouden van discriminatoir gedrag op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, hetero- of homoseksuele gerichtheid of burgerlijke staat. Met name op voor een ieder belangrijke terreinen als arbeid en alles wat daarbij komt, zoals openbaar aanbod van goederen en diensten, onderwijs, volkshuisvesting, welzijn, gezondheidszorg, cultuur en dergelijke, zal vrijwel altijd sprake zijn van het feit dat bijkomende omstandigheden de doorslag geven voor het wel of niet toewijzen van woonruimte bij het aannemen van personeel en dergelijke. Alleen de uitgesloten omstandigheden mogen daarbij niet aan bod komen.

Daarom is het verbazingwekkend dat de zogenoemde enkele-feitconstructie niet zou kunnen worden toegepast op de gronden "leeftijd" of "handicap". De woorden "enkele feit" zouden in de denktrant van het kabinet daarom beter passen onder artikel 1, lid b, van het wetsvoorstel. Daaraan zouden de gronden "handicap" en "leeftijd" dan ongestraft kunnen worden toegevoegd. Bij de grond "nationaliteit" ziet de VVD dezelfde moeilijkheden opdoemen als het kabinet.

Waarom maakt de VVD van de enkele-feitconstructie die het kabinet hanteert nu zo'n zwaar punt in dit debat. Dat komt doordat het kabinet tijdens de schriftelijke voorbereiding op grond van artikel 23 van de Grondwet aan het bevoegd gezag van een bijzondere school het recht verschaft om zich te bemoeien met de meest intieme persoonlijke levenssfeer van leerkrachten, leerlingen en studenten. Men mag zich kennelijk bezighouden met de vraag of het seksuele gedrag achter de huisdeur zich verdraagt met de seksuele moraal van de instelling. Zo deze zich daarmee niet verdraagt, mag men zich met deze wet in de hand tot de rechter wenden om na te gaan of daaraan de sanctie van een ontslag kan worden verbonden,

mede op grond van strikt persoonlijke gedragingen achter de huisdeur. Daarmee wordt aan dit bevoegd gezag een mogelijkheid geboden die andere werkgevers, die wellicht eveneens moeite hebben met bedoelde gedragingen, niet kunnen hanteren. Op deze wijze krijgt het bevoegd gezag van een bijzondere school sanctiemogelijkheden in handen, die in het kader van dit wetsvoorstel slechts voorbehouden zijn aan het kerkelijk gezag binnen de besloten kring van een kerkgenootschap. Een dergelijke enclave in ons rechtsbestel lijkt ons onaanvaardbaar.

Het is volgens de VVD eveneens in strijd met de bedoeling van de recent ingevoegde artikelen in het Wetboek van Strafrecht. Het kan toch niet zo zijn dat derden homoseksuelen niet mogen beledigen dan wel mishandelen, terwijl een bevoegd gezag van een bijzondere school deze mensen wel mag krenken en kwetsen om niet strafbaar of onoorbaar gedrag.

Voorzitter! Het was de oppositie die gisteren eensgezind heeft geprobeerd, duidelijkheid te verkrijgen over de enkele-feitconstructie. PvdA en CDA-woordvoerders zwegen in alle talen om de broze eenheid niet te doorbreken. Het leek er gisteren namelijk op dat er uit het kabinet verschillende geluiden kwamen over het enkele feit. Er werd met verschillende monden gesproken. De minister van Binnenlandse Zaken heeft gisteren gezegd dat de laatste gesproken woorden gelden. Zij heeft ook gezegd dat, indien in de stukken een nog onvoldragen, niet gelukkig gekozen formulering zou staan, die nu duidelijk verhelderd is en dat geldt wat nu gezegd is. Daarna spraken de ministers van Justitie en van Onderwijs en Wetenschappen andere taal. Om te voorkomen dat de commissie gelijke behandeling en de rechter straks nog niet weten van welke bewindspersoon de laatste gesproken woorden gelden, wil ik wel uit één mond spreken met mijn collega's Groenman en Lankhorst en de volgende vraag aan het gehele kabinet voorleggen, waarop gewoon met "ja" of "neen" moet worden geantwoord. Als het enkele feit van de seksuele gerichtheid ziet op de gerichtheid van een persoon in seksuele gevoelens, liefdesgevoelens, liefdesuitingen en relaties,

betekent dit dan onverkort dat een homoseksuele of lesbische leerkracht/leerling/student binnen elke school voor zijn of haar aard mag uitkomen en buiten de school in de persoonlijke levenssfeer in uitingen en gedragingen van zijn of haar gerichtheid blijk mag geven, ook als het laatste naar de opvatting van het bevoegd gezag niet in lijn is met de grondslag en identiteit van de school? Voor mijn fractie is het antwoord op deze vraag cruciaal voor onze eindopstelling tegenover dit wetsvoorstel.

De heer **Schutte** (GPV): Mijnheer de voorzitter! Ik dank de onderscheidene bewindslieden voor hun genuanceerde beantwoording, waarbij het begrip "genuanceerd" meer ziet op hun onderlinge nuances dan op de strekking van hun beantwoording.

De prealabele vraag die ik in mijn eerste termijn, overigens in navolging van de Raad van State, aan de orde stelde, was die naar de noodzaak van wetgeving. De minister van Binnenlandse Zaken heeft daarop gereageerd met de stelling dat wetgeving nodig is omdat anders voor de burger niet duidelijk zou zijn hoe het nu in de praktijk zit met de doorwerking van het grondrecht van gelijke behandeling in verhoudingen tussen burgers onderling. De wet zou een grotere duidelijkheid en rechtszekerheid moeten brengen. Na het antwoord van de regering moet ik constateren dat deze doelstelling in elk geval niet bereikt wordt. Dat had ik ook niet verwacht, omdat een systeem van een regel met in algemene bewoordingen aangegeven uitzonderingen per definitie niet duidelijk kan zijn. Als er bovendien spraakverwarring ontstaat over de betekenis van de uitzonderingen, is de mist compleet.

Gisteren had ik af en toe de indruk dat hier geen vergadering plaatsvond van de Kamer, maar van de nog in te stellen commissie gelijke behandeling, waarbij vijf personen in vak K achtereenvolgens aan de tand werden gevoeld over hun oordeel in denkbare casusposities. Door deze wijze van discussiëren dreigen echter de fundamentele vragen van staatsrechtelijke en staatkundige aard die aan het wetsvoorstel ten grondslag

liggen, op de achtergrond te geraken. Die fundamentele vragen zijn samen te vatten in die ene vraag, namelijk of de klassieke vrijheidsrechten van godsdienst, onderwijs en vereniging bij een algemene wettelijke regeling zo ingeperkt kunnen worden dat de regel wordt dat wat niet uitdrukkelijk is toegestaan, is verboden. Die regel heb ik bestempeld als een op zijn kop zetten van de zaak. In een vrije samenleving behoort de vrije uitoefening van vrijheidsrechten voorop te staan. Daaraan kunnen grenzen worden gesteld, in het bijzonder met het oog op de vrijheid van anderen, maar de noodzaak van die begrenzing zal in concrete situaties aangetoond moeten worden. Dat kan niet via een algemene wet. Ik herhaal de kwalificatie die de Raad van State gaf: een wetgever die dat toch wil, doet aan zelfoverschatting. Het is niet toevallig dat juristen van naam met een zeer uiteenlopende politieke achtergrond juist op dit punt de kritiek van de Raad van State zijn bijgevallen.

De minister van Binnenlandse Zaken sloot niet uit dat gedurende de werking van de wet zal blijken dat zich situaties voordoen die de wet niet toelaat en waartegen op zichzelf geen bezwaar behoeft te bestaan. Het simpele antwoord is dan dat de wet te zijner tijd maar moet worden gewijzigd. Ondertussen geldt dat zulke burgers kunnen worden aangeklaagd bij de commissie of de rechter, omdat – zoals de minister het zo fijnzinnig aanduidde – het maken van onderscheid bij voorbaat verdacht is. De commissie en de rechter zullen dan niet anders kunnen doen dan met de wet in de hand een negatief oordeel uitspreken, tenzij de rechter tot de conclusie zou komen dat de wet op dit punt in strijd is met internationale verdragen. De kans dat dit laatste het geval is, is zeker niet gering, maar zelfs dan geldt dat een burger of organisatie ten onrechte gedurende lange tijd in een kwaad daglicht kan zijn geplaatst omdat zijn handelwijze nu eenmaal volgens de wet bij voorbaat verdacht is. Nu zou je wellicht nog met zo'n situatie kunnen leven als het daarbij ging om zaken van middelmatig belang, maar deze wet gaat niet over zaken van secundair belang. Zij gaat in ieder

geval ook over zaken die rechtstreeks voortvloeien uit de geestelijke vrijheid van burgers. En waar die in het geding zijn, is uiterste zorgvuldigheid vereist. Dat geldt al als het gaat om de relatie tussen overheid en burgers. Het geldt in versterkte mate als de overheid morele normen ingang wil doen vinden in het verkeer tussen burgers onderling. Tot welke consequenties deze redenering leidt, maakte de minister van Justitie erg duidelijk in zijn reactie op het voorbeeld van de campinghouder die op zijn bedrijf een christelijke levensstijl, ook als het gaat om huwelijk en seksualiteit, wil bevorderen. De minister deed toen de suggestie dan maar een vereniging op te richten. Daarmee zou de exploitatie van de camping in de privésfeer komen en de wet niet van toepassing zijn. Overziet de minister de reikwijdte van zijn stelling? In feite komt zij er toch op neer, dat in het openbare maatschappelijke leven slechts plaats is voor een seksuele moraal, een staatsethos. Wie die moraal niet deelt, moet zich maar uit het maatschappelijke leven terugtrekken. Is dat nu echt de boodschap die de regering en de fracties die haar steunen, hebben voor onze samenleving?

Essentieel voor de vrijheid van godsdienst is, dat die vrijheid niet alleen binnen de muren van de kerk wordt gevoeld, maar ook mag worden beleefd in de samenleving. Ik had tot voor kort de indruk dat deze gedachte nog gemeengoed was in de Nederlandse politiek. Ik nodig de regering uit, hierop ten principale te reageren.

In zijn reactie op vragen over de positie van de kerken, kwam de minister van Justitie ook tot een suggestie voor een oplossing. Verhuur van een kerkelijke accommodatie aan leden van de kerk valt buiten de reikwijdte van de wet, maar als de accommodatie ook aan niet-kerkleden wordt verhuurd, wordt de kerk behandeld op dezelfde manier als het bestuur van een dorpshuis of van een gemeentelijke stichting. Het is dan alles of niets. Zij verhuurt aan ieder zonder onderscheid, of zij verhuurt niet. De oplossing bij eventuele fricties zal dan zijn dat de kerk de verhuur beperkt tot bepaalde, met name te noemen activiteiten, zoals bijvoorbeeld muziek- of zanguitvoeringen.

Maar wie is nu eigenlijk met zo'n beperking gediend? En waarom moet je een kerk voor zo'n dilemma stellen? Ook als een kerkbestuur incidenteel zijn accommodatie buiten de eigen leden verhuurt en daarmee de samenleving een dienst bewijst, representeert dat kerkbestuur nog wel de plaatselijke kerk. Voor het bestuur geldt dan niet ineens een andere moraal dan die welke de predikant of pastoor zondags zijn gemeente voorhoudt.

Dit soort situaties maakt duidelijk, dat de rechtsgrond voor de wet rammelt. De overheid heeft niet het recht allerlei verplichtingen aan burgers op te leggen over de wijze waarop zij met elkaar omgaan als voor een dergelijke plicht geen publiek belang van betekenis kan worden aangevoerd. Van zo'n publiek belang kan sprake zijn als een burger, organisatie of bedrijf een monopoliepositie inneemt of als meer in het algemeen sprake is van een duidelijke schaarste aan voorzieningen. Maar daarvan is noch in het voorbeeld van de camping, noch in dat van de kerkelijke accommodatie, noch in het algemeen bij instellingen op godsdienstige grondslag op terreinen van zorg, welzijn en onderwijs sprake. Ik dacht dat deze benadering nog redelijk gemeengoed was, ook bij christen-democraten, liberalen en sociaal-democraten. Nu echter een bepaalde moraal in het geding is, behoeft de vraag naar de rechtsgrond van overheidsdwang kennelijk niet meer gesteld te worden.

In het antwoord van de minister van Binnenlandse Zaken kwam een element voor waaraan ik niet voorbij wil gaan. Toen in de discussie tussen haar de heer Leerling het woord "zonde" viel, meende de minister dat hij zich daarmee onttrok aan verdere bespreking. Ik wil daar twee kanttekeningen bij plaatsen. In de eerste plaats maakt het gebruik van dit woord in de Kamer en in tal van kerken en maatschappelijke organisaties in dit verband in ieder geval zonneklaar, hoezeer in deze zaak de vrijheid van godsdienst tegenover gewetensdwang in het geding is. Een reden te meer voor de overheid om uiterst terughoudend te zijn. In de tweede plaats herinner ik eraan, dat de jaren door van de christelijke politiek is gevraagd, zulke aan het christelijke geloof ontleende kwalifi-

Schutte

caties in het politieke debat niet te gebruiken. Al die tijd zijn er gelukkig ook tal van christelijke politici geweest die dat principieel geweigerd hebben. De wet van God is geen zaak die buiten de publieke samenleving staat. Maar daarmee is het beroep op die wet nog niet het einde van de discussie. De inhoud van de tien geboden kan ieder bekend zijn. Hij past ook bij de structuren van de samenleving zoals deze vanaf de schepping zijn bedoeld. Door het beroep op die wet buiten de orde te verklaren, wordt in feite de christelijke politiek buiten de orde verklaard.

De heer **Leerling** (RPF): Voorzitter! Voor de goede orde en wellicht ten overvloede wil ik de heer Schutte eraan herinneren, dat ik gisteren het woord "zonde" niet in de mond heb genomen. Het is door de minister naar voren gebracht. Ik heb het ook heel bewust in mijn eigen toespraak in eerste termijn gemeden om dit soort misverstanden te voorkomen. Ik hecht eraan dit nog een keer te markeren.

De heer **Schutte** (GPV): In een discussie tussen de heer Leerling en de minister viel dat begrip. Dat leidde toen tot deze conclusie. De heer Leerling zal hier zelf ongetwijfeld in zijn tweede termijn op terugkomen. Ik heb van mijn kant slechts deze twee kanttekeningen willen plaatsen, omdat de minister daarbij ook mijn fractie aansprak.

Voorzitter! De innerlijke zwakte van het wetsvoorstel kwam gisteren duidelijk aan het licht bij de tegenstrijdige interpretaties die namens de regering werden gegeven van het begrip "enkele feit". De minister van Binnenlandse Zaken nam daarbij duidelijk afstand van meer genuanceerde uitspraken in de memorie van antwoord en in de nota naar aanleiding van het eindverslag. Eventuele vragen over de verhouding tussen een en ander loste zij simpel op: de laatst gegeven interpretatie telt.

Ik meen dan ook in haar geest te handelen door nu te zeggen: de laatst gegeven interpretatie telt. Waar dus verschil viel te constateren tussen de antwoorden van minister Dales enerzijds en van de ministers Hirsch Ballin en Ritzen anderzijds, tellen de antwoorden van de

ministers van Justitie en van Onderwijs. Ik heb uit hun antwoorden begrepen dat het bevoegd gezag van een school verantwoordelijk is voor de naleving van de grondslag van de school en dat het daarom primair dit bevoegd gezag is, dat beoordeelt wat nodig is voor de realisering van de grondslag van die bepaalde school. Ik heb vervolgens begrepen dat het eigen gedrag van een docent daarbij betrokken kan worden en dat zijn woon- en leefsituatie onder omstandigheden van invloed kan zijn op zijn functioneren binnen de school. Wat dit in een concrete situatie betekent, beslissen wij hier niet, maar zo nodig de rechter. Elke discussie over een casus is dus niet veel meer dan "luchtfietsen".

De heer **Lankhorst** (Groen Links): Voorzitter! Ik wil de heer Schutte op het volgende wijzen. Als hij zo streng stelt dat de laatste minister hier het laatste woord heeft, dan is dat de minister van WVC of de staatssecretaris van Sociale Zaken.

De heer **Schutte** (GPV): Dat is zeer correct. Ik meen mij echter te herinneren dat zij zich op dit aangelegen punt in de discussie niet uitdrukkelijk hebben uitgelaten. Als zij zich in die zelfde zin hebben uitgelaten, mag de heer Lankhorst hen er zeker aan toevoegen.

De heer **Lankhorst** (Groen Links): Ik zeg dit om hen daar dan ook nog van harte toe uit te nodigen.

De heer **Schutte** (GPV): Dat zie ik dan met belangstelling tegemoet. De heer Lankhorst is het kennelijk met de regel eens dat wie het laatste spreekt, uiteindelijk de beste interpretatie geeft.

Voorzitter! Ik neem aan dat de bewindslieden zullen kunnen bevestigen dat ik hun standpunt op deze wijze correct heb weergegeven. Het is overigens bekend dat ik geen bewonderaar ben van de voorgestelde enkele-feitconstructie. Gegeven het feit dat zij waarschijnlijk in de wet zal komen te staan, moet duidelijk zijn hoe scholen en andere organisaties ook in de toekomst ernst kunnen maken met hun identiteit.

Als deze wet onverhoopt tot stand zou komen, zal het zaak zijn dat

scholen en instellingen op godsdienstige grondslag de betekenis van hun grondslag zo expliciet mogelijk maken en daarnaar consequent handelen. Ik moet nog zien of dan een commissie gelijke behandeling of een rechter in Nederland zulke scholen of organisaties zal durven verwijten, discriminatoir te handelen. Zo'n verwijt zou immers haaks staan op een eeuwenlange traditie in dit land van geestelijke vrijheid, van verzet tegen gewetensdwang.

De totstandkoming van de Algemene wet gelijke behandeling zal een voorlopig dieptepunt vormen van een proces van verdringing van christelijke normen en waarden door een nivellerend staatsethos. In een tijd van secularisatie behoeft dit niet zo te verwonderen. Wat ik wel beschamend vind, is dat vooral in de beginfase christen-democratische politici dit proces hebben gestimuleerd en vervolgens niet veel verder kwamen dan het afremmen van een proces dat zij zelf mee op gang hadden gebracht. Mede daardoor is dit debat vooral een debat geworden over randverschijnselen. De zaak van de strijd tegen echte discriminatie in onze samenleving was een beter debat waard geweest.

□

De heer **Krajenbrink** (CDA): Ook ik zeg de bewindslieden dank voor hun uitvoerige beantwoording.

Ik wil nog een paar punten aan de orde stellen, om te beginnen de kwestie van de nationaliteit als discriminatiegrond, waarover gisteren vrij uitvoerig is gesproken. De reactie van de minister van Binnenlandse Zaken vond ik niet geheel overtuigend. Het gaat hier niet om nationaliteit naar etnische afkomst, bijvoorbeeld in de categorie van de Koerden, maar om de staatkundige aanduiding. Natuurlijk mag dat onderscheid worden gemaakt in het verlengde van Vreemdelingenwet, Kieswet enzovoort. Dat is – om die formulering nog eens over te nemen – niet bij voorbaat een verdacht onderscheid. Als particuliere personen en instanties dat onderscheid gaan maken, ligt het echter anders. Op dat punt zie ik dan ook problemen. Ik vraag de minister om daarover toch wat meer helderheid te scheppen, want dat is

dringend nodig. Zij heeft gezegd dat er aarzelingen in het kabinet waren. Die mogen niet blijven en ik hoor in tweede termijn graag een helder kabinetsstandpunt, ook met betrekking tot de vraag of wij de wet op dit punt niet zouden moeten aanpassen.

Ik begrijp dat het kabinet met betrekking tot de bestrijding van discriminatie van gehandicapten bezig is om een zekere wending te maken. Als ik het goed beluister, is het kabinet gevoelig voor pleidooien uit de Kamer om zich op dit punt toch nadrukkelijker – ik zeg: nadrukkelijker – te manifesteren. Gezien de vele onduidelijkheden op dit terrein acht mijn fractie het amendement van mevrouw Groenman toch nog wat prematuur. Gezien de ernst van de problemen, achten wij een nader onderzoek op korte termijn gewenst. Daarin moet het wat en het hoe zo scherp mogelijk worden aangegeven. Het is niet op voorhand te zeggen of dat ook om een nadere wettelijke regeling vraagt, maar wij sluiten dat zeker niet uit. Het is wellicht goed als de Kamer zich op dat punt duidelijk uitsprekt en daartoe – maar dat zal mevrouw Groenman misschien niet verbazen – heb ik een motie onder tekend die mevrouw Kalsbeek straks zal indienen.

Mevrouw **Groenman** (D66): Ik vind het zo vreemd dat de heer Krajenbrink er eigenlijk op aandringt om nationaliteit als discriminatiegrond in de wet op te nemen. Hij zei dat daar helemaal geen onderzoek voor nodig is en mevrouw Kalsbeek zei dat wij het wel zo ongeveer weten. Dat kan toch niet? Het is toch buitengewoon onzorgvuldig als je absoluut niet weet wat je met die grond doet? Ik heb mij door juristen laten informeren en die zeggen dat men ontzettend veel over zich afroept. Als je dat goed sluitend in de wet wilt regelen, moet je dit niet doen en moet je dit ook onderzoeken. Als je dan wilt onderzoeken – en dat vind ik ten aanzien van gehandicapten echt niet meer nodig – doe dat dan op z'n minst ook voor nationaliteit. Anders is het zo inconsequent als wat.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Mevrouw Groenman probeert een parallel te trekken, maar het is de vraag of die parallel er wel helemaal is. Ik betwijfel dat. Ten aanzien van

de nationaliteit heb ik geen eindoordeel uitgesproken. Ik heb de ministers nog eens uitgenodigd om dat punt uiteen te zetten. Ik heb in eerste termijn gezegd dat ik op zichzelf gevoelig ben voor de argumentatie die met name het Landelijk bureau racismebestrijding op tafel heeft gelegd. Dat bureau komt niet tot zulke grote aarzelingen als mevrouw Groenman hier suggereert. Integendeel: men is daar vrij stellig over en heeft daar argumenten voor. Daarover vraag ik vervolgens een duidelijker oordeel van het kabinet dan het gisteren gepresenteerde oordeel. Ik wacht dat in eerste instantie af. Ten aanzien van de discriminatie van gehandicapten is volgens mij bijna iedereen het erover eens dat op dat punt nogal wat onzekerheden leven. Het is volgens mij ook geen onwil van het kabinet om te zeggen dat het daar überhaupt niet aan wil beginnen, maar als men aan zoiets begint, moet men wel vrij goed in kaart hebben waar men het dan over heeft. Ik meldde al dat ook deskundigen in mijn fractie vragen wat nu precies "een handicap" is en waarover wij precies praten. Het gaat om dat soort discussies: waar doet het zich voor, waar zouden wij maatregelen moeten nemen en waar niet en welke maatregelen zijn het meest adequaat voor welke situatie? Het gaat om dat soort problemen.

Minister **Dales**: Deze interruptie naar aanleiding van de opmerkingen van de heer Krajenbrink over nationaliteit pleeg ik uit hoffelijkheid jegens hem. Zojuist is de zesde nota van wijziging uitgedaald waarin wij reeds aan dat verlangen voldoen. Ik had dat gisteren al niet uitgesloten.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Het spijt mij voor mevrouw Groenman dat die niet op gehandicapten betrekking heeft.

Mevrouw **Groenman** (D66): Als het onderzoek naar handicap bedoeld is om het begrip "handicap" helder af te bakenen, zeg ik u dat dit nooit van z'n leven zal lukken. Wij hebben dit gezien bij de onomkeerbare gevallen. Wat doe je met chronisch zieken? Hoe kun je in vredesnaam een handicap afbakenen en daarbij ook nog eens de verschillende situaties in oenschouw nemen? Wanneer is

het wel of geen handicap? Functie-eisen zijn redelijk, uitzonderingsbepalingen zijn mogelijk, voor zover het gaat om voorkeursbehandeling. Algemeen verbindende voorschriften kunnen blijven bestaan, als die bescherming bieden. Verder mag er gewoon geen onderscheid naar handicap worden gemaakt. Dat lijkt mij zo duidelijk als wat.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Ik trek de deskundigheid van mevrouw Groenman absoluut niet in twijfel, maar u suggereert dat u het allemaal al weet. Ik stel echter vast dat er anderen zijn die ook deskundig geacht mogen worden. Ik neem onder anderen de minister van WVC en deskundigen uit mijn achterban. Zij willen daar nog eens serieus naar kijken. Zij willen ook weten welke instrumenten gekozen moeten worden. Moet dit via een nadere wettelijke regeling plaatsvinden of moeten andere wegen worden bewandeld? Ik wil hier graag even ruimte voor en ik vraag u mij deze ruimte te verschaffen en mee te werken aan bijvoorbeeld de motie. Het amendement vind ik, nogmaals, op dit moment iets te vroeg. Wij verschillen qua intentie niet, u wilt het alleen nu al in de wet vastleggen, maar dat is mij te vroeg.

Mevrouw **Groenman** (D66): Ik denk dat je er nooit toe komt om alle uitzonderingsbepalingen duidelijk te regelen. Dus moet je met een vangnetbepaling werken. Zo heb ik dat ook gedaan. Ik heb ook een vangnetbepaling gemaakt waarin staat dat onderscheid naar handicap niet mag, tenzij dit objectief gerechtvaardigd is. Hier kom je altijd op uit. Volgens de heer Krajenbrink is het amendement prematuur. Er ligt echter opeens een nota van wijziging van het kabinet. De regeringspartijen werken eraan mee om nationaliteit overnigh in deze wet in te brengen. Dat vind ik buitengewoon onzorgvuldig en prematuur.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voor de goede orde, niet overnigh.

Mevrouw **Groenman** (D66): Gisterenavond aarzelde iedereen en nu ligt er een nota van wijziging. Dat is toch overnigh?

De heer **Krajenbrink** (CDA): Het kabinet aarzelde, maar wij hebben reeds bij de schriftelijke voorbereiding hierover gediscussieerd. Mevrouw Groenman weet hoe lang het traject is geweest. Het begrip nationaliteit komt niet ineens sinds gisteren te voorschijn. Het gemeen overleg met de Kamer mag vruchten afwerpen. Het is geen schande dat het kabinet op een laat tijdstip met een nota van wijziging komt. Dit geeft iets aan van de openheid van het kabinet op dit punt, hetgeen ik zeker van u, als democraat bij uitstek, wat meer gehonoreerd wil zien. Straks zal mevrouw Kalsbeek op dit punt een motie indienen. Ik heb daar zoveel sympathie voor dat mijn naam daar ook onder staat.

Ik voel mij ook aangesproken door de discussie van de heer Van den Berg met de minister van Justitie over de kosters en de organisten. Aangezien ik zelf het ambt van organist vervul, kan ik u meedelen dat het inderdaad prettig is als je enige affiniteit hebt met het geestelijke klimaat van de desbetreffende kerkelijke gemeenschap. Met recht valt dit onder artikel 3.

Het lijkt mij dat glazenwassers, even respectabele en achtbare mensen, gewoon onder artikel 5, inclusief het tweede lid, kunnen vallen. Zie ik dit goed of helemaal fout? Misschien wil de heer Van den Berg dit straks nog even aankaarten.

Ik kom bij de commissie gelijke behandeling. Ik heb gisteren een antwoord gemist op mijn vraag hoe wij moeten komen tot een verantwoord evaluatie van de commissie, ervan uitgaande dat zij geen evaluatie over zichzelf verzorgt.

De discussie over de enkelefeitbepaling verliep boeiend, maar gaf kennelijk aanleiding tot enige misverstanden. Ik hoorde gisteren zelfs over een "linker respectievelijk rechtermondhoek" spreken. Wellicht kunnen deze misverstanden nu worden weggenomen.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Mag ik de opvatting van de heer Krajenbrink hierover horen? Wat vond hij? Wie sprak de waarheid?

De heer **Krajenbrink** (CDA): Ik constateer dat er hier en daar wat verschillende accenten werden gelegd. Daar is geen twijfel over. Ik kon mij vinden in het totale antwoord

van het kabinet. Ik vond ook dat de heer Ritzen het heel aardig formuleerde. Ieder heeft echter zijn eigen wijze van zeggen en die pluriformiteit moeten wij hier in stand houden, zeker waar vijf bewindslieden achter de tafel zitten. Het past ook bij hetgeen ik in eerste termijn heb gezegd.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Niet het antwoord van de minister van Binnenlandse Zaken, die een vrij hard oordeel gaf. Ik kon mij daar persoonlijk in vinden, maar ik kon mij bij de rest niet zo aansluiten.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Het is prettig dat u zich in elk geval in een deel van het kabinetsstandpunt heel goed kunt vinden. De totaliteit is natuurlijk van belang.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Ik vraag nu aan u, mijnheer Krajenbrink, wat naar uw mening de juiste opvatting is. Ik vind al die nuances buitengewoon interessant, maar het is het CDA dat mede van harte dit wetsvoorstel onderschrijft. Ik heb nog geen kritisch woord gehoord. Er zijn drie bewindslieden die absoluut een ander antwoord gaven. Als je het naleest, zie je daartussen enig licht. Of zij het licht gezien hebben, weet ik niet. Ik ben buitengewoon geïnteresseerd in wat mijnheer Krajenbrink nu vindt.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Ik val in herhaling. Ik ga niet zeggen dat ik achter minister Ritzen sta en niet achter mevrouw Ter Veld, om maar eens twee bewindslieden te noemen. Ik vind dat alle drie een poging hebben gedaan om het tribunaal dat hier met enige regelmaat werd gehouden, op een redelijke manier te beantwoorden. Het totaal van de antwoorden geeft toch het plaatje waar het ons om gaat. Mevrouw Rempt wil een linaal erlangs leggen en haarscherp weten wat ter linkerzijde en ter rechterzijde valt. De essentie van dit wetsvoorstel is nu juist dat dit niet het geval zal zijn. Er worden dus accenten gelegd. Wij hebben vaak gesproken over die afwegingsfactoren die aan de orde zijn. De ene zal dan wellicht het accent wat meer hier leggen en de ander daar. Het is ook niet verba-

zingwekkend dat geestverwanten zich vaak wat dichter bij elkaar voelen staan. Ik vond evenwel dat met name minister Ritzen formuleringen gebruikte die vrij goed aansloten bij mijn gedachtenwereld. Daarmee diskwalificeer ik op geen enkele wijze minister Hirsch Ballin of mevrouw Ter Veld of mevrouw d'Ancona of minister Dales. Als mevrouw Rempt het wil, wil ik met genoeg herhalen wat ik in eerste termijn als mijn benadering naar voren heb gebracht.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Ik heb er een beetje bezwaar tegen dat collega's worden benoemd met het woord "tribunaal". Wij hebben een groot probleem met dit wetsvoorstel. Het is buitengewoon onduidelijk en de schriftelijke voorbereiding gaf bijna aanleiding tot opvattingen die in elk geval de onze niet zijn. Wij proberen erachter te komen of wij van ganser harte de door ons gewenste wet kunnen steunen. Wij zijn geen tribunaal, maar het is zo moeilijk om van dit kabinet exact geformuleerd te krijgen wat men met deze wet bedoelt en vooral met de enkelefeitconstructie, dat de oppositie hier eenmaal, andermaal en nogmaals vragen moet stellen.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Wellicht ligt dat niet aan het kabinet, maar aan het probleem. Er zijn problemen die vrij moeilijk op te lossen zijn. Dan moet je je afvragen welke oplossingen gekozen moeten worden en of oplossingen gevonden kunnen worden. Het kabinet heeft met dit wetsvoorstel gepoogd om ten aanzien van de discriminatiebestrijding een stap te zetten. Waarschijnlijk heeft niemand de illusie dat daarmee de problemen voor 100% zijn opgelost. Waarschijnlijk heeft ook niemand de illusie dat daarmee voor alle vragen op dit terrein een antwoord gevonden kan worden. Dat wil mevrouw Rempt graag, want zij begeeft zich in casuïstiek en vraagt steeds om een antwoord op bepaalde gevallen. Ook op de vraag die mevrouw Rempt bij herhaling in dit debat stelt, is misschien niet voor 100% een antwoord te geven, juist ook omdat het van de concrete situatie zal afhangen. Denk aan de discussie over het grijze gebied,

Krajenbrink

waarover minister Ritzen sprak. Misschien moeten wij daar even afblijven. Dat zou best goed kunnen zijn.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Als de spreker nog eens kijkt naar de proeve die de VVD heeft opgesteld en die hij in de kortste keren heeft afgeschoten, ziet hij dat wij het vrij aardig hebben proberen op te lossen. Het was ook niet ideaal, natuurlijk niet, maar in ieder geval een stuk beter dan wat er nu uit gekomen is met dat enkele feit. Zelfs de heer Krajenbrink schijnt niet precies te weten wat ermee bedoeld wordt.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voor de goede orde: ik pretendeer niet dat ik op alle vragen precies het antwoord weet dat in de praktijk met deze wettekst in handen moet worden gegeven. Ik denk ook niet dat de bewindslieden dit preten-deren.

Met alle respect, ik heb nooit gezegd dat de proeve van de VVD over de hele linie slecht was. Ik denk alleen dat de balans waarnaar wij met dit soort voorstellen streven, met die proeve niet bereikt werd. Vervolgens hebben wij getracht, er in coalitieverband over te spreken. De VVD en het CDA hebben het geprobeerd en de Partij van de Arbeid en het CDA hebben het geprobeerd, maar het blijft moeilijk. Als u in een paarse coalitie een formulering ervoor moet vinden, kan het ook nog heel moeilijk blijken te zijn. Maar goed, daar laat ik mij verder niet over uit.

Het gaat nu om het stuk dat hier op tafel ligt. Ik meen dat het een stap vooruit kan zijn in de hele ontwikkeling, zonder dat ik suggereer dat hiermee alle vragen opgelost zijn. Voor zo'n stap is een breed draagvlak vereist en daarom nodig ik u ertoe uit, deze stap mee te zetten.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Het probleem is dat wij als liberalen een ander uitgangspunt dan het CDA hebben en dat hierin eigenlijk geen compromis mogelijk is. Het heeft mij altijd verbaasd dat de Partij van de Arbeid een compromis heeft weten te bereiken waarmee zij denkt haar eigen doelstelling te bereiken.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Het is een van de aardigheden van dit land dat wij verschillende uitgangspunten hebben en toch met elkaar weten samen te werken. Het is hier niet links of rechts, of zwart of wit. Wij moeten proberen het een beetje met elkaar te vinden. Dit hebben wij met uw partij vaak heel redelijk kunnen doen en ik hoop dat het nog eens kan. Wij doen het ook met de socialisten. Wij doen het, naar ik hoop, ook een keer met D66, hoewel ik daar persoonlijk meer moeite mee heb; dat heb ik al vaker geventileerd. Wellicht komt Groen Links ook eens in beeld. De aardigheid van dit land is dat de minderheden zich naar elkaar toe moeten buigen. Welnu, dat is ook op dit punt het geval.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Gaat het eigenlijk nog steeds goed met die samenwerking?

De heer **Krajenbrink** (CDA): Het gaat voortreffelijk.

Mevrouw **Groenman** (D66): Ik constateer dat de heer Krajenbrink erkent dat er ruimte zit tussen de interpretaties die de verschillende bewindslieden van de wettekst geven.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Dit heeft u mij niet zo horen zeggen. Het is in de media zo overgekomen dat er een misverstand is gerezen. Ik vermoed dat de bewindslieden een poging zullen doen om dit recht te zetten, voor zover het nodig is.

Mevrouw **Groenman** (D66): Ik vind dat de heer Krajenbrink buitengewoon badinerend over wezenlijke verschillen in de interpretatie heen gaat. Hij kan nu wel met zijn hoofd schudden, maar het kan hem kennelijk niet ontzettend veel schelen dat hier onduidelijke wetgeving tot stand komt. Dat vind ik het zorgelijke: een regeringspartij laat toe dat bewindslieden verschillende interpretaties geven aan de kern van de wet.

De heer **Krajenbrink** (CDA): U hebt mij net horen zeggen dat er mogelijk misverstanden gerezen zijn. Uit de media beluister ik dat dit het geval is.

Mevrouw **Groenman** (D66): Als u de teksten leest, ziet u dat het zo is.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Daar kun je van mening over verschillen. Ook ik heb de teksten nagelezen en ik meen dat het nogal meevalt. Maar goed, laten wij de discussie van gisteren niet overdoen. Ik vraag u, de bewindslieden, die nota bene de actoren zijn, de kans te geven om het recht te zetten als er inderdaad een misverstand is gerezen. Naar mijn mening moeten zij deze kans vanmiddag krijgen.

Mevrouw **Groenman** (D66): Ik zou het prettig vinden als de heer Krajenbrink, in deze termijn of anderszins, antwoord geeft op de conclusie die de oppositiepartijen uit het debat van gisteren trokken. Op de vraag die wij gesteld hebben, krijgen wij graag een antwoord, ook van de heer Krajenbrink. Dat maakt de zaak helder.

De heer **Krajenbrink** (CDA): U wilt antwoorden in de zin van ja of nee, een soort van multiple choice.

Mevrouw **Groenman** (D66): Dat is nu juist geen multiple choice.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Zo werkt het niet. Het gaat om situaties waarvan je een taxatie, een benadering, moet geven. Welnu, zo'n benadering is niet alleen maar zus of zo, maar vraagt om flexibiliteit. Dat wordt heel gauw onduidelijkheid genoemd, een grauwe deken, wolligheid en dat soort dingen. De werkelijkheid is niet altijd zoals u graag wilt, maar is vaak grijs.

Mevrouw **Groenman** (D66): Maar de wetgever begint hier met het geven van een verschillende interpretatie van de wet. Dat is onduidelijk en daar werkt u zelf aan mee. U hebt mij niet aangegeven wat de meerwaarde is van de toevoeging van het begrip enkele feit. Daar had u geen antwoord op.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Ik heb daar gisteren uitvoerig met u over gedebatteerd. Ik heb u getracht duidelijk te maken dat dat nu juist een poging is om in deze coalitie op een verantwoorde manier de balans tot stand te brengen tussen de respectievelijke grondrechten. Als ik moest proberen om met u een formule te vinden, dan zouden wij waarschijnlijk weer tot een ander

Krajenbrink

soort formule moeten komen. Dat betekent niet dat de formules elkaar moeten uitsluiten en dat suggereert u een beetje. Volgens u is er maar één oplossing en de rest is buiten de orde. Dat is niet zo.

Mevrouw **Groenman** (D66): Maar het kan u allemaal kennelijk niets schelen. In het vorige kabinetsvoorstel stond het enkele feit niet. Nu staat het er wel in en het maakt u allemaal niets uit. Als de praktijk maar gaat zoals u denkt dat die moet gaan.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Begrijp mij nu goed. Het gaat niet om één of twee woorden. Maar als het gaat om botsende grondrechten of wat dies meer zij dan telt het resultaat, namelijk dat er een goede, verantwoorde balans tot stand komt. Daarvoor kunnen wij met elkaar best tien of twintig formules vinden maar in een wetgeving moet je nu eenmaal met woorden werken. Je moet die belangen dan op een goede manier met elkaar in evenwicht brengen. Vandaar dat ik zojuist zei dat als ik met u zou moeten onderhandelen – quod non, maar het kan gebeuren – wij misschien ook tot een heel leuke tekst zouden komen en dan vraagt mevrouw Rempt misschien weer waar het enkele feit is gebleven.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Dat zal ik niet gauw zeggen!

De heer **Krajenbrink** (CDA): Ik neem aan dat u begrijpt wat ik daarmee wil zeggen. Het gaat om het resultaat waar je op aan koerst. Ik meen dat in deze tekst, zeker met deze toelichting en ook met dit debat eromheen, op een vrij evenwichtige manier gepoogd wordt om aan te geven wat ons aller intentie is. Het is mogelijk dat die niet op dezelfde lijn zit als die van u.

Mevrouw **Groenman** (D66): Maar in de praktijk moet gewerkt worden met de wettekst en dus moet er duidelijkheid zijn over de precieze woorden van de wettekst.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Zo duidelijk mogelijk, voorzitter!

Mevrouw **Groenman** (D66): Als

daar verschil van mening over is, dan kan de rechter daar niets mee.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voorzitter! Het is duidelijk. In onze wettelijke regelingen zitten zoveel formuleringen waar rechters inderdaad mee aan de slag moeten. Ik hoef maar op artikel 1401 BW te wijzen met de hele geschiedenis erbij. Zo zijn er legio voorbeelden van begrippen zoals redelijkheid en billijkheid, waarmee onze rechtspraak aan de gang is. Het is heel goed mogelijk – wij hopen dat ook een beetje – dat hiermee een stukje jurisprudentie van de rechter ontstaat. Die ruimte zit er heel bewust in. Laat dat alsjeblieft zo!

Mevrouw **Groenman** (D66): Maar de wetgever moet wel tevoren aangeven wat hij ermee bedoelt.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Dat proberen wij nu juist, voorzitter. Deze wet bestaat niet uit één artikel. De wet geeft heel bewust een aantal factoren aan die in het geding zijn en die in de afweging moeten worden betrokken. Daar hebben wij het toch voortdurend met elkaar over gehad? Wij kunnen alleen van mening verschillen over die factoren en over de vraag of ze scherper, duidelijker of anders moeten worden geformuleerd. Maar mevrouw Groenman kan niet ontkennen dat in deze wet evident het een en ander is aangegeven waarmee ook rechters en de commissie enzovoorts, bij hun afweging rekening moeten houden.

De heer **Lankhorst** (Groen Links): Voorzitter! Ik heb daar mijn twijfels over maar daar ga ik straks zelf nog op in. Ik moet zeggen dat ik de opstelling van de heer Krajenbrink in tweede termijn wel interessant vind. Die zou nog wel eens in ons voordeel kunnen werken. Hij constateert immers dat er verschillende meningen zijn, want dat leest hij in de pers. Maar hij meent dat het kabinet nog een beetje de kans moet krijgen om dat aan te vullen en men moet het nog een beetje met elkaar eens worden. Verder heb ik de indruk dat het hem niet zoveel uitmaakt wie het laatste woord krijgt. Hij staat daar een beetje onverschillig tegenover. Dat geeft mij dan wel hoop, want als er vandaag iets anders gezegd wordt dan vindt hij

het ook goed. Ik hoop dus dat het kabinet iets anders zegt en wel op zodanige wijze dat een groot deel van de Kamer het ermee eens kan zijn. Ik begrijp uit de wat onverschillige houding van de heer Krajenbrink dat hij daar ook mee zou kunnen leven. Ik ben dus wel blij met zijn opstelling in de tweede ronde.

De heer **Krajenbrink** (CDA): In de eerste plaats maak ik bezwaar tegen het woord onverschillig. In de tweede plaats zeg ik dat het kabinet eigenlijk altijd met één mond spreekt, welke minister er ook spreekt. Als wij willen weten wat het kabinet te zeggen heeft, moeten wij lezen wat er gisteren op dit punt gezegd is door de representanten van het kabinet. Ik ben het met u eens, dat ik hoop dat zoveel mogelijk leden vanmiddag ondersteunen wat het kabinet te melden heeft. Er blijken in de praktijk hier en daar misverstanden gerezen te zijn. Ik denk aan de kranten en NOVA. Dat is slecht. Dat behoort te worden rechtgezet in een discussie als deze. Wat let ons om dat vanmiddag met de nodige hoop en verwachting tegemoet te zien? Ik twijfel er niet aan dat dat het geval is. Wat er op dit punt gebeurt, moeten wij gezamenlijk dragen.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Voorzitter! Minister Rietkerk heeft zeven jaar geleden gezegd: "Non-discriminatiewetgeving is, gezien de strekking, algemeen. Daaraan mag ook door levensbeschouwelijke instellingen geen afbreuk worden gedaan." Is de heer Krajenbrink van mening dat levensbeschouwelijke instellingen, waaronder het bijzonder onderwijs, inderdaad rechten heeft moeten inleveren? Of wordt artikel 1 van de Grondwet niet helemaal horizontaal uitgewerkt voor de bijzondere scholen?

De heer **Krajenbrink** (CDA): Dit is een heel ingewikkeld probleem, voorzitter. Over de doden niets dan goeds. Minister Rietkerk was een van de grote mensen uit de liberale geschiedenis.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Dat niet alleen. Hij was ook een heel goede minister van Binnenlandse Zaken.

Krajenbrink

De heer **Krajenbrink** (CDA): Zeker. Hij heeft zich deze materie ook zeer eigen gemaakt.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Ik citeer nogmaals de heer Rietkerk: "Non-discriminatie-wetgeving is, gezien de strekking, algemeen. Daaraan mag ook door levensbeschouwelijke instellingen geen afbreuk worden gedaan." Hij bedoelde daarmee, getuige ook de discussie, dat de wetgever andere grondrechten moet afbakenen om deze helemaal tot volle bloei te laten komen.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voorzitter! Non-discriminatie is uiteraard algemeen. Er is geen enkele instelling die daaraan afbreuk mag doen. Het is ook een kenmerk van deze discussie. Maar dat is hier helemaal niet aan de orde. Natuurlijk mag niemand in dit land discrimineren. Ik heb het idee dat mevrouw Rempt het begrip discriminatie wel eens verwart met bijvoorbeeld het maken van onderscheid of iets van dien aard.

Mijnheer de voorzitter! Ik rond af. Het moge duidelijk zijn dat het ook in dit wetsontwerp niet gaat om alles of niets. Wij pogen een stap vooruit te zetten waar het gaat om de bestrijding van het grote kwaad van discriminatie. Daarover mag geen enkel misverstand bestaan. Dat vraagt onder andere een goede balans tussen de verschillende grondrechten. In dit wetsontwerp wordt gepoogd een goede balans te vinden. Ik meen dat wij het zo maar moeten wagen.

De heer **Leerling** (RPF): Voorzitter! Ik wil de heer Krajenbrink een vraag stellen, mede naar aanleiding van een amendement dat ik heb ingediend om de verschillen in behandeling tussen enerzijds instellingen van christelijk onderwijs, bijzonder onderwijs, en anderzijds instellingen als bejaardencentra etcetera ongedaan te maken. Welke grond heeft de fractie van het CDA om christelijk onderwijs, christelijke bejaardencentra etcetera niet over één kam te scheren, waar het gaat om hun mogelijkheden om hun identiteit waar te maken?

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voorzitter! Dat is de hele filosofie

van dit wetsontwerp. Ik zal het niet allemaal herhalen. Maar er is natuurlijk niet per ongeluk een artikel 5 of een artikel 7. Daarin zijn deze onderscheiden heel bewust aangebracht, ook wat het arbeidsrecht, het toelatingsbeleid enzovoorts betreft. Er zijn keuzen gemaakt. Die zijn breed verwoord en verantwoord. Die verantwoording steun ik voluit. Dat heb ik ook in de voorlopige verslagen en in het traject van de plenaire behandeling een- en andermaal aangegeven.

De heer **Leerling** (RPF): Ik kan dat niet plaatsen, gelet op het gedachtegoed dat u hier verdedigt namens de CDA-fractie. Er gaat een ongelijke behandeling ontstaan tussen het christelijk onderwijs enerzijds en de christelijke bejaardencentra anderzijds. De bewindslieden hebben daar een verklaring voor gegeven. Hoe kan dat vanuit de CDA-filosofie worden verdedigd?

De heer **Krajenbrink** (CDA): Met name de extra positie die het onderwijs inneemt, heeft een extra "verdediging" in het aparte artikel 23. Dat is niet voor niets zo geformuleerd. De heer Leerling kent beter dan wie dan ook in dit huis de geschiedenis van dat artikel en de strijd die daaraan vooraf is gegaan. Ik herhaal dat de onderwijsvrijheid in dit wetsvoorstel een- en andermaal wordt bevestigd. Dit is een van forse misverstanden die er in de kring van de heer Leerling leven. De onderwijsvrijheid wordt niet aan de kant geschoven. Integendeel, die wordt juist beschermd in dit wetsontwerp.

De heer **Leerling** (RPF): Dat zal de praktijk leren. Nog een keer, mijnheer de voorzitter! De heer Krajenbrink zal toch moeten toegeven dat uit de vrijheid van onderwijs en de gelijkstelling van het christelijk onderwijs aan het openbaar onderwijs, ook de gehele organisatiestructuur met betrekking tot christelijke charitatieve instellingen is voortgekomen? Dat is een gegeven in de Nederlandse samenleving. Dat wordt als een groot goed ervaren en nu wordt dat, mede door zijn toedoen, bedreigd.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voorzitter! Het lijkt wel alsof in het denken van de heer Leerling en de

zijn enigszins het recht wordt geclaimd om onderscheid te mogen maken in die organisaties geheel zoals men dat zelf wil. In dit land mag niet alle onderscheid gemaakt worden.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): In die instellingen niet en in scholen wel? Voorzitter, dat begrijp ik niet!

De heer **Krajenbrink** (CDA): Het is boeiend om te zien hoe de uitersten zich hier soms weten te verenigen, voorzitter! Bepaalde vormen van onderscheid mogen wel of niet gemaakt worden. Mevrouw Rempt heeft onlangs beleden dat zij artikel 5 uit haar hoofd kent. Daarin wordt nadrukkelijk gezegd welke eisen gesteld mogen worden. Daarnaast is er nog een apart onderwijsartikel. Daarin wordt nog iets steviger gezegd op welke wijze onderscheid mag worden gemaakt. Het element van de grondslag wordt hier met zoveel woorden expliciet bijgehaald. Dat is een extraatje. De heer Leerling vroeg naar het verschil. Heb ik dat probleem nu opgelost, mevrouw Rempt?

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Het antwoord op die vraag is dus ja.

□

De heer **Van den Berg** (SGP): Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun reactie in eerste termijn. Die dank gaat echter gepaard met zeer gemengde gevoelens. Het zal de vertegenwoordigers van de regering niet echt verbazen dat ik de beantwoording als hoogst teleurstellend kwalificeer. Onze fractie is oprecht bedroefd en geschokt. Volstrekt duidelijk is geworden dat de behandeling van deze wet een keerpunt betekent in onze samenleving. Minister Dales sprak van een mijlpaal. Inderdaad, maar dan een mijlpaal in een volstrekt negatieve ontwikkeling.

Voorzitter! De wortels van de Nederlandse Staat liggen in de strijd van onze voorouders voor de godsdienstvrijheid. Het ging onze voorouders en het gaat ons nog steeds om de vrijheid om de levende God naar Zijn Woord te dienen. De AWGB treft die vrijheid in het hart.

Dat is tijdens de mondelinge behandeling onverhuld zichtbaar geworden. Het geloof wordt teruggedrongen tot de privésfeer.

Kernpunt van mijn betoog was, dat deze wet geloof en godsdienst als grondslagen voor maatschappelijk en politiek handelen miskent. Tot de godsdienstvrijheid is tot op heden steeds gerekend, de vrijheid om dit ook tot uitdrukking te brengen in het maatschappelijk leven, onder andere door zelf gekozen organisatievormen. Dat uitgangspunt lijkt nu tot het verleden te gaan behoren. Wil de minister van Justitie aangeven waar naar zijn beschouwing de grenzen van de godsdienstvrijheid liggen?

In het bijzonder de interpretatie van minister Dales heeft vergaande consequenties. Als ik haar goed heb verstaan, betekent de door haar weergegeven visie dat het bestuur van een identiteitsgebonden instelling niet meer eenheid van leer en leven mag eisen ten aanzien van haar werknemers. Met privéleven heeft dat bestuur niets te maken – zo versta ik haar – ook al staat dat haaks op de identiteit van de instelling? Dat is ongetwijfeld zeer ingrijpend en betekent het einde van een eigen personeelsbeleid voor bijzondere instellingen. Weliswaar bracht naar mijn indruk de minister van Justitie enige nuances aan, maar tot hoever die strekken, leek mij nogal mistig. Ik kan toch niet aannemen dat het CDA, zowel in de Kamer als in de regering, de interpretatie van minister Dales zal volgen? Wij zijn wat dat betreft, weer een stap verder vergeleken met de oorspronkelijke toelichting bij het wetsvoorstel. Dat gaat toch zo maar niet?

De heer Krajenbrink betitelde in een interruptie in eerste termijn deze wet als een zegen voor ons land. Ik vroeg mij af of hij dat na het antwoord van de regering nog staande zou kunnen houden. Inmiddels heeft hij gezegd: wij zouden het er maar op moeten wagen. Maar dat werpt dan wel een onthullend licht op de visie van het CDA op de vrijheid van bijzondere instellingen.

In eerste termijn sprak ik mijn grote bezorgdheid uit over de ontwikkelingen in onze samenleving op ethisch terrein, in het bijzonder als gevolg van deze wet. Ik heb het gevaar van staatsdwang gesigna-

leerd. Dat gevaar ligt dicht bij dan menigeen dacht of denkt. Hier is sprake van een opgedrongen staatsideologie. En dan durven sommigen nog over neutraliteit te spreken. Het meest frappant kwam dat naar voren bij de beantwoording van de vraag van de heer Schutte, door mij in eerste termijn in iets bredere zin aan de orde gesteld, inzake de vrijheid voor bijvoorbeeld recreatie-ondernemingen om hun eigen normen te stellen. Men moet zich kennelijk terugtrekken in de privésfeer van een besloten vereniging om zich aan staatsdwang te onttrekken. Daarmee is de situatie geschapen dat diegenen die Gods Woord als norm willen laten gelden, niet alleen voor het privéleven, maar voor hun gehele leven, hoogstens nog via vage uitzonderingssituaties worden geduld. Dan wordt nog over tolerantie en verdraagzaamheid gesproken!

Voorzitter! Ik wees op de grote paradox van dit wetsvoorstel: een wet die gelijkheid beoogt, schept ongelijkheid en discrimineert zelf in hoge mate. Opvallend was dat van regeringszijde zo werd gewezen op de noodzaak van deze wet, ook uit een oogpunt van rechtszekerheid. Maar rechtszekerheid voor wie? In elk geval niet voor christelijke organisaties en instellingen. Die zijn vogelvrij, te meer als ik denk aan de commissie gelijke behandeling in combinatie met de mogelijkheid van groepsacties. In het betoog van met name de minister van Binnenlandse Zaken viel op dat zij bij de bespreking van de in de wet opgenomen gronden voor verboden onderscheid regelmatig sprak van "verdachte criteria". Daarin kan ik niet anders dan een bevestiging zien van mijn stelling dat, zelfs als de uitzonderingen van toepassing zijn, men toch onder de verdenking van discriminatie blijft. Erkent de regering dat gevolg ook? Dit is weer een gevolg van het feit dat deze wet de zaak omkeert: alle onderscheid is discriminerend, tenzij. Die benadering heeft ook geleid tot de keuze van het gesloten systeem. Leeftijd en handicap als verbodsgrond werden afgewezen, omdat dit niet past in het systeem en omdat dan niet alle gevolgen zijn te overzien. Maar is de hele discussie van gisteren en ook vandaag er niet het bewijs van dat de gekozen syste-

matiek voor onoplosbare problemen zorgt? De rechter moet het dan kennelijk maar uitzoeken. Overigens concludeer ik dat men formeel wel kan blijven stellen dat artikel 1 van de Grondwet op gelijke voet staat met de andere grondrechten – geen voorrang – maar dat artikel 1 feitelijk toch duidelijk blijkt te prevaleren. Dat blijkt zowel uit de structuur van de wet als uit de inmiddels nog enger geworden interpretatie van de uitzonderingen.

Ik vind het zeer te betreuren dat de politieke druk op de totstandkoming van deze wet ook alle discussie over de staatsrechtelijke aspecten doodslaait. Het antwoord van de bewindslieden op onze vraag over de noodzaak van deze wet en diverse staatsrechtelijke aspecten zijn daarvoor symptomatisch. Dat antwoord bevestigde onze veronderstelling dat er hoogstens een politieke of zo men wil ideologische noodzaak voor deze wet is, maar geen juridische en maatschappelijke. De Grondwet noopt er niet toe en internationale verdragen evenmin, zo is duidelijk geworden. Op onze constatering dat de regering zelf toegeeft dat niet aantoonbaar is dat iemand van wezenlijke voorzieningen verstoken blijft als men bijzondere instellingen meer ruimte geeft tot een eigen toelatingsbeleid is niet gereageerd. Maar wat is dan de motivering voor zo'n fundamentele ingreep in de vrijheid van bijzondere instellingen? Ook hier heeft prof. Koekkoek gesproken van een strijd met de Grondwet. Wil de regering hier alsnog concreet op ingaan?

Mijnheer de voorzitter! Ik wil nog twee punten noemen. Ik ben de minister van Justitie erkentelijk voor de nadere uitleg die hij heeft gegeven aan artikel 3 van de wet. Daarmee is duidelijk geworden dat de benoeming van functionarissen zoals kosters, organisten en zendingswerkers wordt gerekend tot de intern kerkelijke sfeer en daarmee onder de uitzondering van artikel 3 valt. Blijft overigens nog mijn vraag – ook de heer Krajenbrink refereerde er zojuist aan – welk regime dan geldt voor andere functionarissen die wel in dienst zijn bij de kerken, maar niet onder de reikwijdte van artikel 3 vallen. Vallen zij onder het regime van artikel 5? Graag krijg ik alsnog een concreet antwoord.

Een ander punt waarover concreet

gesproken is, betreft de positie van politieke partijen. Die vallen wat de toelating en het lidmaatschap betreft niet onder deze wet. In antwoord op vragen uit de Kamer is van regeringszijde verwezen naar de discussies uit 1991 inzake het verdrag betreffende discriminatie van vrouwen. De regering heeft gesteld zich terughoudend te zullen opstellen. Dat lijkt op zichzelf al aangewezen, omdat, zoals van regeringszijde terecht is opgemerkt, ook hier klassieke grondrechten in het geding zijn. Sommigen gaan kennelijk ook op dit punt uit van absolute voorrang van het discriminatieverbod. Dan komt men uit bij dwang, zoals ook bepleit door sommigen die ons kennelijk het liefst, zo al niet in het parlementair museum, dan toch zo snel mogelijk in de voorraadschuren van de Dienst der domeinen zouden zien bijgeplaatst. Overigens is het uiteindelijk de rechter die in ons systeem de grenzen van de rechtsorde bepaalt.

Ik wil hier nog iets bij zeggen. De SGP-fractie werpt ieder mogelijk verwijt van discriminatie verre van zich. Ik heb hier in mijn eerste termijn helder over gesproken. Iedereen, man en vrouw, is volstrekt gelijkwaardig, maar dat is iets anders dan gelijk. De SGP heeft de emancipatie-ideologie steeds met kracht bestreden. De Bijbel geeft aan de vrouw een andere plaats dan aan de man, maar geen mindere plaats. Integendeel. De SGP heeft in alle verbanden dan ook steeds een pleidooi gevoerd om de waardigheid van de vrouw te beschermen, onder andere in het kader van de bestrijding van de pornografie. En dat kan niet van iedere fractie hier worden gezegd.

Ik sluit af. De SGP-fractie heeft dit debat als buitengewoon ingrijpend ervaren. Dat zal iedereen zo vergaan moeten zijn. Naar ons oordeel is nu een dieptepunt bereikt in de afbraak van christelijke normen en waarden in ons land. Dat is voor ons reden tot *grote droefheid en bezorgdheid*. De ruimte voor een leven overeenkomstig Bijbelse normen en waarden wordt hoe dan ook verder ingeperkt. Hoe de ontwikkelingen verder gaan, is ons onbekend. Dat ligt ten diepste gelukkig ook niet in mensenhanden. Maar één ding wil ik nog wel zeggen. Er is gesproken over zonde. Dat is een geladen woord, maar wel een

Bijbels woord dat ons allemaal raakt. Alle mensen zijn zondaren, zonder een uitzondering, christenen en niet-christenen, van welk ras, geslacht, seksuele geaardheid of burgerlijke staat ook. Daarom kan niemand zich boven een ander plaatsen. Allen hebben dan ook de bekering tot de levende God nodig, maar kunnen ook nog bekeerd worden, in en door Jezus Christus. Bij God is geen aanneming des persoons, zo zegt de Heilige Schrift. Die boodschap wordt ook in ons land nog uitgedragen, maar het is wel bijzonder droevig wanneer de overheid het uitdragen van en het leven naar deze Bijbelse boodschap gaat belemmeren. En dat is wat hier gebeurt. Daarvoor ligt de verantwoordelijkheid bij de overheid. Daarom een laatste klemmende oproep om niet op deze weg voort te gaan. Gerechtigheid verhoogt een volk, maar de zonde is een schandvlek der natieën.

Voorzitter: Lansink

De heer **Lankhorst** (Groen Links): Mijnheer de voorzitter! Wij debatteren hier met de regering, maar bij zulke onderwerpen als het onderhavige debatteren wij ook met elkaar. De fractie van Groen Links heeft geen meningsverschillen met de fracties van de VVD en D66 en in wezen ook niet met de fractie van de PvdA. Ik wil in dit debat geen scheidslijnen maken waar die er niet zijn. Ik hoop dat dit zo blijft. Met de CDA-fractie hebben wij natuurlijk meer meningsverschil. Die fractie is van links en rechts nogal aangevallen, maar laat ik aardig zijn en één lid van die fractie met instemming aanhalen. De heer De Kok heeft in NRC Handelsblad van 18 december in een reactie op een document van de congregatie voor de geloofsleer van de katholieke kerk het volgende gezegd: "Parlementariërs die vele jaren bezig zijn geweest met de integratie van gehandicapten en homoseksuelen in de samenleving kunnen niet anders dan intens teleurgesteld zijn over de manier waarop Rome deze groep op het punt van de seksualiteit benadert. De leerstelling lijkt de alpha en de omega. Met het evangelie in de hand kan elke leerstelling theologisch succesvol

worden verdedigd, maar het tekort schieten in liefde, troost en barmhartigheid niet. En daaraan heeft de mens de grootste behoefte. Ook de miljoenen potentiële AIDS-patiënten missen die drie elementen in de houding van Rome. Onthouding is het enige dat de kerk hun te bieden schijnt te hebben."

Voorzitter! Dit lijkt mij een brede en terechte invulling van hetgeen wij hier de afgelopen dagen de enkele-feitconstructie zijn gaan noemen.

Tegen de collega's Van den Berg, Schutte, Leerling en Van Leijenhorst wil ik het volgende zeggen. Ik begrijp dat u vanuit uw opvattingen moeite heeft met onderdelen van dit wetsvoorstel, maar ik begrijp niet waarom u zich zo harteloos opstelt. U wilt homoseksuelen ongetwijfeld niet kwetsen, maar u doet het wel. Homo's en lesbiennes komen in alle kringen voor, evenzeer in die van u. Dat zijn geen uitzonderingen. Maar mensen niet herkennen en erkennen zoals ze zijn, mensen hun liefde niet gunnen, mensen met schuld overladen, dat gaat ver, te ver, als u zegt niet te willen kwetsen. De onwrikbare norm van veel kerken heeft mensen in de loop der jaren gekrenkt en uitgezonderd. Er is ondragelijke pijn geleden. Ik voeg u dat niet toe om de afstand tussen onze standpunten nog groter te maken, maar om vanuit die realiteit waarvan ik hoop dat u die ziet, de afstand ooit nog eens te overbruggen. Wat de heer Van den Berg over de heilheid van het leven zei, over normen die gelden voor thuis en in de samenleving, is mij uit het hart gegrepen. Maar waarom zou dat voor ons homo's en lesbiennes dan niet mogen gelden?

Voorzitter! Ik heb met zeer veel belangstelling geluisterd naar de antwoorden van de vijf bewindslieden. Ik ben ook blij dat zij hier alle vijf aanwezig zijn en gesproken hebben op hun eigen manier, want dat geeft de breedte van de wet nog eens goed weer. Ik ben het met veel van wat er gezegd is eens, maar op één cruciaal punt is onduidelijkheid blijven bestaan. Daar kom ik straks op terug.

Ik ben het met name eens met de opmerkingen van de minister van Justitie aan het begin van zijn betoog over menselijke waardigheid en over de interpretatie van artikel 1 van de Grondwet, ook als het gaat

om de consequenties daarvan. Dat wil ik de minister van onderwijs vandaag voorhouden, want ik vind dat hij gisteren niet duidelijk is geweest. Ik meen dat artikel 1 van de Grondwet, in de volle betekenis die de minister van Justitie eraan gaf, ook in ons onderwijs uitgedragen moet worden, zowel in het openbaar als in het bijzonder onderwijs. Dat is toch een norm, een waarde die in deze wet besloten ligt. Daarover spreken wij met elkaar. Dat is de norm die straks kan gelden voor een Algemene wet gelijke behandeling. Kan de minister van Onderwijs in dit debat eens ingaan op die grondwettelijke situatie en interpretatie? Dat zou ik graag zien.

Voorzitter! Wat de reikwijdte van de wet betreft het volgende. Ik heb zojuist met belangstelling kennis genomen van de laatste nota van wijziging over de grond "nationaliteit". Op het eerste gezicht heb ik daartegen geen grote bezwaren, omdat het betekent dat het kabinet meedenkt over hetgeen in de Kamer aan de orde is gesteld. Daarvoor kwamen wij bij elkaar, dus ik kan het de bewindslieden moeilijk kwalijk nemen. Maar ik hoop wel dat de bereidheid om mee te denken ook voor andere fracties dan de regeringsfracties zal gelden. Ik kan wat dat betreft meevoelen met mevrouw Groenman als zij het heeft over de discriminatiegronden "leeftijd" en "handicap". Ik heb van het kabinet niet de toezegging gehoord dat straks na de uiteindelijke inventarisatie ook voor het gehandicapt zijn een wettelijke regeling zal worden opgenomen, in deze wet of in een andere. Ik wil nog één keer verwijzen naar de opmerkingen van minister Kooijmans op dit punt. Hij zei dat op basis van artikel 26 van het BuPo-verdrag en op basis van artikel 1 van onze Grondwet en de eventuele uitwerking in de Algemene wet gelijke behandeling, gehandicapt recht hebben op een wettelijke regeling voor het tegengaan van discriminatie. Dat zou ik graag van het kabinet horen in deze discussie.

Voorzitter! Er is niet geantwoord op mijn vraag waarom positieve actie volgens artikel 2 alleen nodig is voor vrouwen en etnische minderheden. Graag krijg ik daar alsnog een antwoord op.

Met de heer Schutte ben ik van

mening dat wij vandaag praten over fundamentele vragen. Ik heb ook in eerste termijn proberen uit te leggen waarom de fractie van Groen Links het noodzakelijk vindt dat er een Algemene wet gelijke behandeling komt. Wij praten vandaag echter ook over fundamentele normen. Naar onze mening gaat het daarbij om normen die zo scherp mogelijk in deze wet moeten worden vastgelegd, omdat de wetgever moet zorgen voor een basis van rechtszekerheid voor de burger. Als dit niet gebeurt, gaan mensen al te gemakkelijk naar de rechter en dat kan dan weer enige jaren in beslag nemen. Dan doen wij in feite ons werk niet goed. Mensen zullen eerder naar de rechter lopen dan naar de commissie, terwijl ik toch aanneem dat ook de regering het belangrijk vindt dat de commissie gelijke behandeling haar werk zo snel mogelijk kan doen over de volle breedte van de wet. Die commissie wordt juist ingesteld om te bezien of mensen tot elkaar gebracht kunnen worden, zodat zij niet meteen naar de rechter hoeven te lopen. Dan moet er dus voldoende rechtszekerheid geboden worden. Daarom wil ik het kabinet nog één keer aanspreken op het punt van het bijzonder onderwijs en de homoseksualiteit. Ik doe dat niet om de bewindslieden tegen elkaar uit te spelen, want daar heb ik geen zin in. Er moet echter wel helderheid komen.

In dit verband noem ik het eenvoudige punt van het samenwonen van homo's en lesbiennes. De minister van Binnenlandse Zaken zegt daarop dat dit natuurlijk moet kunnen; dat is een consequentie van de erkenning van homoseksualiteit. En omdat homo's en lesbiennes niet kunnen huwen, betekent het voor hen ongehuwd samenwonen en dat is een feit. Op een gegeven ogenblik zei de minister van Justitie dat ook, maar later gaat hij weer twijfel zaaien. Hij zei dat als homo's niet mogen samenwonen, dat dan ook voor hetero's moet gelden. Maar het verschil is nu juist dat hetero's wel kunnen huwen – of wij moeten ten aanzien van homo's snel die wet nog kunnen veranderen – terwijl homo's dat niet kunnen. De minister van Justitie is op dit punt dan ook niet helder. Ik vraag hem nog eens, daar helderheid over te geven. Dit is naar

mijn mening immers een van de eenvoudigste punten waarover hier helderheid gegeven kan worden.

Een ander punt betreft de SGP en de vrouwen. De intentie van de minister van Binnenlandse Zaken is helder; het is duidelijk waar zij op dat punt staat. Zij vindt dat alle politieke partijen, dus ook de SGP, vrouwen alle rechten moeten geven die hen toekomen. Maar de minister van Justitie zaaide weer twijfel toen hij eerst een betoog hield, maar uiteindelijk zei dat wij niet in een één-partijstelsel leven – gelukkig niet, minister – waardoor de vrouwen naar een andere partij kunnen als zij niet bij de SGP terecht kunnen. Hij zal hen ongetwijfeld graag bij het CDA hebben. Op deze manier kunnen wij toch niet met elkaar omgaan? Dit geeft toch niet de rechtszekerheid waar het bij dit soort verdragen, bij dit soort wetten om gaat? Daarom hoop ik dat de minister van Justitie datgene wat de minister van Binnenlandse Zaken zozeer verwoordt en overigens ook uitstraalt, ook naar voren zal brengen.

Voorzitter! Het leek er gisteren op dat er uit het kabinet verschillende geluiden kwamen over het enkele feit. Er werd met verschillende monden gesproken. De minister van Binnenlandse Zaken heeft gisteren gezegd dat de laatst gesproken woorden gelden. Zij heeft ook gezegd dat, indien in de schriftelijke stukken nog een onvoldragen, niet gelukkig gekozen formulering zou staan, die nu duidelijk verhelderd is. Daarna spraken de ministers van Justitie en van Onderwijs andere taal. Om te voorkomen dat de commissie gelijke behandeling en de rechter straks nog niet weten van welke bewindspersoon de laatst gesproken woorden gelden, wil ik met mijn collega's Groenman en Rempt uit één mond spreken en de volgende vraag aan het gehele kabinet voorleggen, waarop gewoon met "ja" of "neen" moet worden geantwoord. Als het enkele feit van de seksuele gerichtheid ziet op de gerichtheid van een persoon in seksuele gevoelens, liefdesgevoelens, liefdesuitingen en -relaties, betekent dit dan onverkort dat een homoseksuele of lesbische leerkracht of leerling binnen elke school voor zijn of haar aard mag uitkomen en buiten de school in de

persoonlijke levenssfeer in uitingen en gedragingen van zijn of haar gerichtheid blijk mag geven, ook als het laatste naar de opvatting van het bevoegd gezag niet in lijn is met de grondslag en identiteit van de school? Voor mijn fractie is het antwoord op deze vraag cruciaal voor onze eindopstelling tegenover dit wetsvoorstel.

□

De heer **Leerling** (RPF): Voorzitter! Ik begin ook met een woord van dank aan de bewindslieden, al ben ook ik niet bepaald in alle opzichten gelukkig geweest met de antwoorden en reacties die gegeven zijn.

Reeds in eerste termijn en al vrij snel nadat de minister van Binnenlandse Zaken met haar betoog was begonnen, moest ik concluderen dat met het onderhavige wetsvoorstel de vrijheid van godsdienst en daarmee ook de vrijheid van onderwijs op substantiële wijze worden aangetast. Dat heb ik beschouwd als een hoogst ernstige ingreep, die verstrekkinge gevolgen zal hebben, in elk geval kan hebben. Met het antwoord van de regering zijn mijn zorgen wat dit betreft eerder toegenomen dan verminderd, vooral door wat de eerstverantwoordelijke minister, de minister van Binnenlandse Zaken, heeft gezegd. Daarop kom ik straks terug. Voor zover ik het nu kan overzien, heeft zij de consequenties van het wetsvoorstel verder aangescherpt. Het is schokkend als uit een antwoord op een vraag die ik bij interruptie stelde, moet worden begrepen dat een christelijke instelling bij het aanstellen van personeel niet meer zou mogen vragen of er bereidheid is om zowel tijdens het werk als in de privésfeer te leven naar de geboden zoals de Bijbel die geeft. Dat zou naar mijn mening een rechtstreekse aantasting zijn van de vrijheid van godsdienst. Ik hoop dat vandaag duidelijk wordt gemaakt, dat het toch nog iets anders ligt. Wij zijn niet voor niets met een tweede termijn bezig. De minister van Justitie heeft in ieder geval naar onze mening een wat meer afgewogen antwoord verstrekt. Dat heeft onze zorgen echter beslist niet weggenomen, omdat ik moet concluderen dat zowel in dit huis als in de media er toch de nodige ondui-

delijkheid is ontstaan. Het is dan ook van het grootste belang, dat de regering in tweede termijn heel concreet en helder aangeeft wat met dit wetsvoorstel wordt beoogd. Kortom: laat het kabinet in de tweede termijn niet alleen duidelijk, maar ook met een mond – niet in fysieke zin, dat zal moeilijk zijn, maar wel wat inhoud betreft – spreken. Hoe je ook over de inhoud van het wetsvoorstel als zodanig denkt, duidelijkheid is boven alles gewenst.

Voorzitter! Gisteren heb ik reeds bij interruptie mijn teleurstelling geuit over het feit dat het kabinet niet op fundamentele wijze is ingegaan op de zeer principiële kritiek die in de afgelopen jaren vanuit diverse hoeken van de samenleving en op onderscheiden manieren is geuit op het wetsvoorstel, althans op wetsvoorstellen inzake de door ons zo genoemde gelijke behandeling. Minister Dales begon haar betoog met een uiteenzetting van haar bedoelingen inzake bestrijding van discriminatie, maar repte met geen woord over de prijs die daarvoor moet worden betaald en over de wijze waarop het kabinet de kritiek van protestants-christelijke en katholieke zijde beoordeelt. Impliciet is dat in haar betoog nog wel aan de orde geweest toen het ging om de botsing van grondrechten. Wil zij alsnog de opvatting van het kabinet laten weten over de fundamentele bezwaren die uit de kring van tal van christelijke organisaties naar voren zijn gebracht? Het kabinet zal er toch weet van hebben dat er diverse appelbijeenkomsten zijn geweest, brochures zijn geschreven, verhandelingen zijn gegeven, gebedsamenkomsten zijn geweest en wat niet al om enerzijds de ernstige gevolgen van een anti-discriminatiewet in beeld te brengen en anderzijds een klemmend beroep te doen op regering en parlement om van een dergelijke wetgeving af te zien vanwege de bedreiging die ervan uitgaat voor christelijke instellingen? Mag ik op die activiteiten het commentaar van de regering vernemen? Hoe oordeelt de minister van Justitie over de opvatting van staatsrechtgeleerden van naam zoals Donner, Diepenhorst, Van der Hoeven, Koekkoek en anderen, dat deze wet de toets der kritiek gewoon niet kan doorstaan?

De bewindslieden hebben er geen doekjes om gewonden dat de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van onderwijs wat moet worden ingeperkt om invulling te geven aan wat wordt bedoeld met het anti-discriminatiebeginsel zoals dat is verwoord in artikel 1 van de Grondwet. De wijze waarop die invulling plaatsvindt, houdt een brede toepassing in van het gelijkheidsbeginsel in het verkeer tussen mensen onderling. Met andere woorden: een verstrekkende horizontale werking. Zoals ik al opmerkte, is dat een niet geringe ingreep in de vrijheidsrechten die in de loop der tijden in ons land op de overheid zijn bevochten. De consequentie is een aantasting van de vrijheidsrechten van vooral christenen, die in allerlei verbanden willen leven en handelen naar Bijbelse normen. Hoe verdraagt zich dat, zo heb ik gevraagd, met een pluriforme samenleving waarin wij elkaar de ruimte geven? De regering is er niet op ingegaan. Wil zij dat alsnog doen?

Voorts heb ik geconstateerd, dat de aanval op christelijke vrijheden niet nieuw is. Nu het kabinet daartoe andermaal een aanzet geeft, is de vraag gewettigd om toch eens te verduidelijken waarom het kabinet dat doet. Het is de enige groep die men op de korrel kan nemen met dit wetsvoorstel. Waaruit valt het verzet, hier en daar zelfs afschuw tegen christelijke opvattingen toch te verklaren? Het kan toch niet zo zijn dat iedereen als kuddedier achter de opvattingen moet aanlopen die van lieverlede in een gesecculariseerde samenleving gemeengoed dreigen te worden? Die suggestie wekte de minister van Binnenlandse Zaken gisteren. Wat blijft er dan over van de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van onderwijs? Meer dan een lege huls?

Ik herhaal nogmaals met klem mijn vraag of de bewindslieden willen bevestigen dan wel willen ontkennen wat in de afgelopen jaren diverse scribenten hebben geconcludeerd door te stellen, dat de gedachte achter de Algemene wet gelijke behandeling niet zozeer is schrijnend, niet te tolereren onrecht weg te nemen, maar veeleer de zogenoemde achterhaalde opvattingen ook uit te bannen uit die hoek

van de samenleving waar zij nog aanhang vinden. Ik verwijs nog een keer naar het door mij genoemde voorbeeld van de winkelier in Rhenen, die door de lokale overheid kwalijk werd bejegend, domweg omdat hij geen reclame wilde maken voor de Roze Week. Dat is toch zijn goed recht? Wil het kabinet dan een samenleving waarin dit soort dingen dwingend worden voorgelegd? Laat daar nu eens een duidelijk antwoord op komen.

De minister van Binnenlandse Zaken meent dat de Algemene wet gelijke behandeling nodig is, omdat uit wetenschappelijk onderzoek een en andermaal is gebleken en nog steeds blijkt dat er in onze samenleving wordt gediscrimineerd. Zij noemt dan met name discriminatie op grond van ras en huidskleur. Wij weten dat. Ik stem daarmee in. Maar deze wet is toch niet nodig om dit soort problemen aan te pakken? Daarvoor hebben wij immers al de bepalingen in het Wetboek van Strafrecht. Dat valt toch niet te ontkennen. Bovendien is dan de vraag gewettigd, waarom dit wetsvoorstel een veel ruimere strekking moet hebben dan de door de minister genoemde gronden waarop geen onderscheid mag worden gemaakt.

Kan zij toch nog eens reageren op de door mij uit de nota naar aanleiding van het eindverslag aangehaalde zinsnede, waaruit blijkt dat niet kan worden aangetoond dat er in christelijke instellingen wordt gediscrimineerd? Waarom komt er dan een wet om die instellingen het leven onnodig zuur te maken met een komend gebod, een algemeen verbod, zoals nu in dit wetsvoorstel is voorgelegd? Daarmee worden de bestaande vrijheden die voortvloeien uit met name de godsdienstvrijheid, veranderd in een uitzonderingsclausule. Of terecht op die uitzonderingsclausule een beroep kan worden gedaan, moet vervolgens nog eens bij de rechter worden verdedigd. Ik hoor daar graag een reactie op. Ik vraag dat te meer nu de minister onomwonden heeft toegegeven dat wij ook op grond van internationale richtlijnen niet gedwongen worden een wet gelijke behandeling te maken, zoals Nederland nu van plan is.

Ik wil nogmaals herhalen dat mijns inziens de godsdienstvrijheid zou

moeten garanderen dat groeperingen op levensbeschouwelijke grondslag, waaronder christenen dus, in elk geval in eigen huis, en dat in de brede zin van het woord, de vrijheid behouden om de gang van zaken naar eigen inzichten te regelen. Ik heb dat in eerste termijn de eerste, tweede en derde schil genoemd. Voor christenen houdt dat in: een beleid te mogen voeren dat overeenstemt met de Bijbelse normen en geboden, hoe daar ook in de samenleving over mag worden gedacht. Het is het minste wat van de overheid mag worden gevraagd, die als taak heeft zelf ook de samenleving naar Bijbelse normen te ordenen en in elk geval ook bescherming te bieden tegenover minderheden.

Voorzitter! Willens en wetens accepteert het kabinet inperkingen op de godsdienstvrijheid die ook de organisatievrijheid aantasten. Betekent dit tegelijkertijd ook een aantasting van de vrijheid van meningsuiting? Dat is natuurlijk ook een heel belangrijk punt. Mag je straks in het openbaar nog gewoon je mening geven over bepaalde misstanden in de samenleving? Mag je inderdaad "zonde" zonde noemen? De minister van Binnenlandse Zaken lacht hier een beetje over. Ik wil een praktisch voorbeeld geven uit de periode waarin een felle maatschappelijke discussie over de wet gelijke behandeling plaatsvond. Toen zijn mensen die op dit punt een bepaald standpunt innamen dat niet overeenstemde met de gangbare opvattingen, bedreigd met opvattingen zoals "dit soort mensen moet zo snel mogelijk achter slot en grendel worden gezet, want zij zorgen ervoor dat zij hun opvattingen levend houden, dat zij die doorgeven aan de volgende generatie". Er ontstaat dan een intolerante houding ten opzichte van mensen die een andere mening hebben. Ook de vrijheid van meningsuiting is gegarandeerd in de Grondwet. Ik hoop dat daarop absoluut geen reductie wordt toegepast.

Voorzitter! Al menig keer is gesteld dat wij te maken hebben met een botsing van grondrechten. Er worden prachtige verklaringen afgelegd dat er geen rangorde in die grondrechten is, maar feit is dat de huidige grondrechten, zoals vrijheid van godsdienst en vrijheid van

onderwijs toch worden aangetast om inhoud te geven aan het gelijkheidsbeginsel. Dat kan een incident zijn in het kader van dit debat, maar ook is datgene wat in de literatuur naar voren komt mogelijk, namelijk dat er sprake is van een evolutie in de betekenis van de grondrechten. Ik bracht dat aspect in eerste termijn ook op. Is deze wetgeving een etappe in een proces waarbij gestreefd wordt, het belangrijkste doel van alle grondrechten te verwezenlijken: de mens tot zijn recht te laten komen, en dat dan op een wijze die door maatschappelijke opvattingen wordt gedomineerd?

De kern van de problematiek waarmee wij te maken hebben, is het gesloten karakter van dit wetsvoorstel: onderscheid is verboden, tenzij... Hoe dat tenzij moet worden ingevuld, wordt in deze wet bepaald. De uitzonderingen worden limitatief opgesomd, al moet ik in alle duidelijkheid zeggen dat ik sinds het antwoord van de regering het spoor een beetje bijster ben. Wat mag nu precies onder die uitzonderingen worden verstaan, voor welke instellingen gelden die, wie is bevoegd om te bepalen welke eisen worden gesteld en in hoeverre zal de rechter in staat zijn, die toepassing ook zodanig marginaal te toetsen dat recht wordt gedaan aan de identiteit van een instelling?

Die problematiek is te meer nijpend, daar er onder druk van het CDA voor het bijzonder onderwijs een wat soepeler regime lijkt te zijn bedongen dan voor andere instellingen op confessionele grondslag. Ik heb de heer Krajenbrink daar bij interruptie op gewezen. Ik herhaal wat ik in eerste termijn heb gezegd: dit is een staaltje van ongelijke behandeling in een gelijke situatie. In beide instellingen – een school en een bejaardencentrum – wil men met woord en daad leven en handelen naar het Bijbels gebod, maar in het ene geval geeft de overheid daarvoor meer ruimte dan in het andere. Die ongelijkheid kent geen rechtvaardigingsgrond. Het argument dat de vrijheid van onderwijs wel expliciet in de wet is opgenomen, zoals de heer Krajenbrink al opmerkte, en de vrijheid van inrichting van andere instellingen niet, deugt niet. De vrijheid van onderwijs is immers niet meer, maar ook niet minder dan een uitwerking van de vrijheid van

Leerling

godsdienst en levensovertuiging voor een specifiek terrein, namelijk het onderwijsveld.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Ik reageer ietwat vertraagd, maar ik werd even aan het denken gezet door de woorden van de heer Leerling en het is altijd goed als je aan het denken wordt gezet. Hij zei zojuist dat de onderwijsvrijheid absoluut geen reductie mag ondergaan. Ik heb op zichzelf best begrip voor de overwegingen die daarbij voor de heer Leerling een rol spelen. Moet ik dat nu zo verstaan dat hij bedoelt dat het bijzonder onderwijs onder alle omstandigheden zijn gang kan gaan en dat daar op geen enkel punt enigerlei begrenzingen aan mogen worden gesteld. Dat is mijn eerste vraag. Ik denk dat het antwoord "nee" zal zijn. Of zegt de heer Leerling dat men onder alle omstandigheden zijn gang mag gaan?

De heer **Leerling** (RPF): U geeft zelf het antwoord, dus dat is duidelijk.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Precies. Nu kom ik op het bekende item van de homoseksualiteit. Mag men onder alle omstandigheden zijn gang gaan? Ik wil graag dat u eens invult wat u daar precies mee bedoelt.

De heer **Leerling** (RPF): Ik vind de door u gebruikte terminologie sowieso weinig gelukkig, maar dat terzijde. Het gaat in deze discussie niet om de positie van de homoseksuele leraar op een christelijke school, ook al is de discussie dezer dagen daar wel toe verengt.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Laat er geen misverstand over bestaan: ik praat ook liever over andere thema's. Wat mij betreft, praten wij over het bekende thema van de fascistische leraar, die wij op bijzondere scholen ook vaak willen kunnen weren. Ik ben het direct met u eens dat dit moet kunnen. Het gaat echter voortdurend over die homoseksualiteit. Ik ben het niet op alle punten met de heer Lankhorst eens, maar ik wil nu wel eens weten wat uw opstelling is ten aanzien van deze medemens.

De heer **Leerling** (RPF): Het gaat in deze wet om de wijze waarop het

bevoegd gezag van allerlei instellingen ruimte mag geven aan de eigen identiteit op grond van grondrechten als vrijheid van godsdienst, vrijheid van vergadering, vrijheid van onderwijs etcetera. Zoals de heer Schutte in de richting van de heer Lankhorst al heel nadrukkelijk duidelijk heeft gemaakt, moeten wij daarover hier geen uitspraak doen. Het bevoegd gezag bepaalt uiteindelijk binnen de marges en kaders van de Grondwet het beleid van de desbetreffende instelling met betrekking tot het aantrekken van personeel, het benoemen van bestuursleden, het toelaten van cliënten, patiënten etcetera.

Voorzitter! Voordat de heer Krajenbrink mij onderbrak, was ik bezig te betogen dat niet de conclusie kan worden getrokken dat, omdat die vrijheid voor andere instellingen niet is geëxpliciteerd in de Grondwet, de organisatievrijheid voor die andere instellingen minder ver strekt. Veeleer is de uitwerking van artikel 23 een voorbeeld dat ook op andere terreinen dan het onderwijs in beginsel toepasbaar moet zijn. Ik wijs er nogmaals op dat ook internationaal gezien de godsdienstvrijheid niet alleen de onderwijsvrijheid raakt, maar ook de organisatievrijheid als zodanig en dan in de meest brede zin van het woord.

Minister Ritzen heeft gisteren laten blijken dat de inrichtingsvrijheid op onderwijsgebied niet absoluut is. Het is mogelijk om daarop beperkingen aan te brengen. Dat ligt in het verlengde van de discussie die ik zojuist met de heer Krajenbrink heb gevoerd en op zichzelf is dat juist. Het is interessant dat minister Ritzen hiervoor als rechtsgrond heeft aangevoerd dat het bijzonder onderwijs op gelijke voet wordt gefinancierd als het openbaar onderwijs. Daaraan kan de overheid klaarblijkelijk rechten ontlenuen die verder strekken dan de bekende deugdelijkheidseisen. Hoe moeten we dan de vrijheid van onderwijs in de ongesubsidieerde onderwijsinstellingen zien in relatie tot deze wet? Is er, gelet op het feit dat zij niet worden gesubsidieerd, wel een rechtsgrond om deze instellingen beperkingen op te leggen op de inrichtings- en aanstellingsvrijheid?

Naast de gesloten structuur is de figuur van het "enkele feit" een

centraal gegeven van het voorliggende voorstel. Het stellen van functie-eisen mag niet leiden tot onderscheid op grond van het enkele feit van een der onderscheidingsgronden. Niemand mag bijvoorbeeld op grond van één feit een baan worden onthouden. Ik denk bijvoorbeeld aan ongehuwd samenwonen, waarmee natuurlijk wel wat anders wordt bedoeld dan het gezamenlijk samenwonen van een stel studenten. Minister Dales leek dat wat badinerend te willen suggereren, maar dat is natuurlijk van een geheel andere orde. Gezien de gebeurtenissen van gisteren moet ik er toch op terug komen. Om te beginnen ben ik er van overtuigd dat ten diepste de enkele-feitconstructie zich nooit zal voordoen. Dat is ook een vertekening van de werkelijke betekenis van het wetsvoorstel, zoals ik al in reactie op een interruptie van de heer Krajenbrink zei. Vandaar dat ik de minister van Binnenlandse Zaken bij interruptie een vraag van een veel bredere strekking voorlegde. Dat was deze vraag: mag het bevoegd gezag van een instelling van een sollicitant vragen zowel in de instelling als in het privéleven zich te onderwerpen aan de normen van de Bijbel, zoals de Bijbel in de desbetreffende instellingen wordt geïnterpreteerd? Met andere woorden, instellingen behouden de vrijheid om functie-eisen te stellen die het bestuur nodig acht voor de verwezenlijking van de grondslag. Maar hoe ver reikt die vrijheid?

Het zij nogmaals benadrukt dat het mij daarbij niet ging om de vraag naar de seksuele gerichtheid alleen. Dat is mij wel in de mond gelegd – ook in de media – maar het is niet waar ik op doelde. Ik heb, gelet op ervaringen van de afgelopen jaren, dat aspect juist bewust op de achtergrond proberen te houden, omdat ik een poging wilde ondernemen de vraagstellingen waar het hier om gaat in een veel breder kader te plaatsen. Ik vind dat het debat te veel versmald is tot een bepaalde casussituatie.

De minister gaf op mijn breed geformuleerde vraag echter een antwoord dat mijn vraag niet in de volle breedte raakte. In haar antwoord gaf zij te kennen, en ik heb het stenogram er nog eens nadrukkelijk op nagelezen, dat het het bevoegd gezag niet vrijstaat te

onderscheiden op (basis van het enkele feit van) een van de onderscheidingsgronden. Dit geldt hoe het bevoegd gezag ook denkt over die onderscheidingsgronden zelf. Ook als dat enkele feit in de ogen van dat bestuur als een zonde wordt opgevat. Daarover is veel misverstand ontstaan, met name in de media.

Nogmaals, het ging mij dus niet om de geoorlooftheid van de vraag naar het enkele feit van de seksuele gerichtheid bijvoorbeeld. Het ging mij om het volgende. De onderscheidingsgrond godsdienst en levensovertuiging is in de artikelen 5 en 7 niet genoemd. Ik neem aan dat dit bewust is nagelaten. Het bevoegd gezag van een instelling heeft daarmee de vrijheid om op het punt van het enkele feit van godsdienst of levensovertuiging te onderscheiden, zij het dat dit onderscheid op die basis niet mag leiden tot onderscheid op basis van het enkele feit van een der andere onderscheidingsgronden. Het is ingewikkeld en ik hoop dat wij elkaar nog kunnen begrijpen. Dit gezegd zijnde, wil ik duidelijkheid hebben over de vraag of in een aanstellingsgesprek een sollicitant bevraagd mag worden over zijn godsdienst en levensovertuiging en over de wijze waarop hij de Bijbel beschouwt en interpreteert. Mag in het vervolg daarvan gevraagd worden naar zijn leef- en denkwijze en naar de wijze waarop hij in dat kader de grondslag van de school of van de inrichting denkt uit te dragen? Het is de vraag naar de reikwijdte van de bevoegdheid van het bevoegd gezag om functie-eisen te stellen die het bevoegd gezag nodig acht voor de verwezenlijking van de grondslag respectievelijk de vervulling van de functie. Mogen daarbij vragen aan de orde komen als: is de sollicitant bereid overeenkomstig Bijbelse normen te handelen binnen en buiten het bedrijf? En mag de sollicitant erop gewezen worden dat zijn privéleven daarbij niet irrelevant kan zijn, omdat de geloofwaardigheid van de identiteit van de instelling daarbij in het geding is? Vergelijk de televisiedominees in de VS. Welke gevolgen hebben misstappen in het privéleven niet voor zulke organisaties?

Als nu uit zo'n gesprek blijkt dat er fundamentele verschillen van opvatting zijn tussen de instelling en

het bevoegd gezag daarvan en de sollicitant, niet op één punt, maar op vele terreinen, welke beslissingsbevoegdheid heeft het bestuur dan in het licht van de functie-eisen die ter verwezenlijking van de grondslag gesteld mogen worden? Ik ben wat uitvoerig, omdat dit voor mij een belangrijk en cruciaal punt is in het debat.

Gisteren is aangegeven dat het hier overigens een grijs gebied betreft. De ene minister gaf hier een veler nuances dan aan de andere. Ik zei het al: enige duidelijkheid is zeker geboden. Daarom wil ik de minister van Binnenlandse Zaken mijn gisteren gestelde en zojuist herhaalde vraag nogmaals voorleggen. Het antwoord op die vraag is cruciaal voor het voortbestaan van christelijke instellingen en bepalend voor de wijze waarop de vrijheid van godsdienst voor wat de door mij geschetste derde schil mag worden gepraktiseerd. Ik denk dat die vraag ook voor de fractie van het CDA van groot belang is. Ik sluit mij aan bij opmerkingen van andere collega's dat de beide coalitiepartners – maar ik kijk toch naar de heer Krajenbrink, gelet op de gevoeligheid van deze materie voor ook zijn eigen achterban – erg stil zijn geweest. Het is mij ook tot mijn grote spijt opgevallen dat, behoudens de heer Krajenbrink, geen enkel lid van de CDA-fractie kennelijk belangstelling voor dit debat heeft. Ik weet dat je de debatten via de intercom kunt meebeleven, maar er is ook nog zoiets als persoonlijke betrokkenheid om zo'n debat life mee te maken. Met excuses overigens aan de heer Van Leijenhorst, die het hele debat heeft bijgewoond. Ik zag hem even niet zitten. Over hem heb ik overigens in eerste termijn al een opmerking gemaakt, toen ik hem als het ware wat de CDA-fractie betreft in deze week wat buiten haken zette. Ik deed dat op grond van hetgeen de heer Krajenbrink in eerste termijn heeft gezegd over de positie van de heer Van Leijenhorst met betrekking tot dit wetsvoorstel.

De heer **Krajenbrink** (CDA): De heer Van Leijenhorst is een van de prominente leden van mijn fractie, zoals u weet. Ik vind het alleen wat merkwaardig dat u nu over aanwezigheid gaat praten. Ik zie ook niet in

waarom mijn fractie hier extra vertegenwoordigd zou moeten zijn.

De heer **Leerling** (RPF): Dat is dan uw goed recht, maar ik heb een andere opvatting ter zake. Het gaat om de aantasting van de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van onderwijs. Dat moet de leden van de CDA-fractie aangaan en dan moeten zij bij wijze van spreken dit debat op de punt van de stoel meemaken. Dat vind ik.

De heer **Krajenbrink** (CDA): Voor de goede orde: iedereen heeft zijn klussen in dit huis. Ik schijn dat op een redelijke manier hier voor de fractie naar voren te kunnen brengen. Ik zie geen enkele reden waarom de mensen hier allemaal op de punt van de stoel bij moeten zitten. Ik vind dat een manier van bejegenen van andere fracties die niet past in dit huis.

De heer **Leerling** (RPF): Ik neem daar kennis van.

Ik acht het niet zinvol om terug te komen op allerlei facetten. In deze tweede termijn wil ik een enkel punt nog kort bespreken.

Dat betreft in de eerste plaats de verhuur van de kerkzaal. Het systeem van de wet maakt dat het kerken, als zij ook aan derden verhuren, niet meer vrij staat om te bepalen aan wie zij verhuren. Dat leidt tot bedenkelijke consequenties, al kan bijvoorbeeld nog wel bepaald worden of zij zalen wel of niet aan muziekverenigingen verhuren, zoals de minister heeft gezegd. Onderscheid op basis van een grond als politieke overtuiging kan niet of niet meer. Toch is dat wel actueel. Is het daarom wel redelijk dat het bevoegd gezag in een kerkelijke gemeente gedwongen wordt om te verhuren aan om het even wie, op straffe van een verbod van verdere verhuur in de openbaarheid? Wat is het publieke belang daarvan? Ik vraag dat aan de minister van Justitie.

Voor de campings, waarvoor ik in eerste termijn aandacht heb gevraagd, geldt een soortgelijk verhaal. Een camping die zich richt op één bepaalde doelgroep, met uitsluiting van anderen, mag niet meer onderscheiden op basis van één der onderscheidingsgronden, ook niet als geen enkel publiek belang gediend is met dit verbod,

omdat voor degenen die toegang wordt geweigerd, voldoende aanbod resteert. Voor de goede orde: wij hebben het dan niet over het kleine aantal identiteitsbewuste campings in het land, maar ook over bijvoorbeeld een vrouwencamping. Daarvan schijnt er in Groningen een te zijn. Ik neem aan dat die dan ook onder het beslag van de wet valt.

Wij hebben hier een soortgelijke discussie als bij de wijziging van de discriminatiebepaling in het Wetboek van Strafrecht. Toen heb ik erop gehamerd dat de rechtsgrond voor het overheidsoptreden gelegen moet zijn in de aanwezigheid van het publiek belang. Dat is er niet bij elk onderscheid op welk microniveau ook. De uitweg die de minister van Justitie heeft gekozen, vind ik toch een merkwaardige. Het is haast een vluchtweg. De campinggasten moeten maar een besloten vereniging oprichten. Als de oplossing werkt, heeft deze veel weg van een vluchtweg. Ik vraag mij echter af of het een begaanbare vluchtweg is. Zal de rechter een en ander zo gemakkelijk accepteren en de vereniging niet afdoen als een schijnconstructie? Ik wijs er ook op dat de verenigingsvrijheid in dezen niet absoluut is. De ANWB mag ook niet zomaar onderscheid maken.

Ik kom thans bij het betoog van de minister van WVC over de huisregels in de bejaardencentra. Het niet opnemen van een uitzondering voor andere instellingen dan die voor het bijzonder onderwijs, stoelt niet alleen op het schaarse-element, maar ook op de Wet op de bejaardenoorden. Betekent dit dat met de Algemene wet gelijke behandeling wat dit betreft eigenlijk niets verandert? Hoe het zij, dan nog is mij niet duidelijk waarom mijn amendement, waarover wij gisteren in een interruptiedebat al met de minister hebben gesproken, daarmee niet verenigbaar zou zijn. Ik neem immers geen absolute uitzonderingsgrond op, maar een relatieve; een uitzonderingsgrond die is gerelateerd aan de noodzaak in een bepaald geval. Vervolgens zit ik in ieder geval dan nog wel met andere identiteitsgebonden instellingen op het terrein van cultuur en zorg en dergelijke. Het probleem is wellicht niet vaak aan de orde, maar het kan zich voordoen. Waar zit de rechtvaardigingsgrond dat zonder meer geen uitzondering van toepassing is?

Duidelijk is geworden dat een belangrijke rol is weggelegd voor de commissie gelijke behandeling. Er ligt voor de commissie veel werk te wachten en wel op een cruciaal punt in de rechtsorde. Een goede samenstelling is dan ook van groot belang. Deskundigheid van de leden is natuurlijk een eerste vereiste, maar ook de geestelijke achtergrond is niet zonder belang, teneinde enig beïnvloedingsvermogen bij de commissie aanwezig te doen zijn voor hetgeen de instelling op godsdienstige en levensbeschouwelijke grondslag drijft. Van de minister van Justitie heb ik begrepen dat dit aspect niet helemaal onderbelicht is gebleven, maar ik wil onderstrepen dat dit in elk geval bij de benoeming van leden en plaatsvervangende leden moet meewegen.

Voordat ik afrond, kom ik op een amendement dat de bewindslieden gisteren niet van commentaar hebben voorzien. Het is het amendement op stuk nr. 27 om het woord "redelijkerwijs" in te voegen in de artikelen 5 en 7. Graag verwijs ik naar mijn onderbouwing in eerste termijn. Ik voeg eraan toe dat in de Wet AROB het woord "redelijk" in artikel 8 is ingevoegd teneinde duidelijk te maken dat de Raad van State slechts een marginale toetsingsbevoegdheid toekomt ten aanzien van een besluit van het desbetreffende administratieve orgaan. Er is dus een precedent en ik vraag de minister van Justitie of mijn amendement dan positief kan worden bejegend.

Ik kom toe aan de afronding van mijn tweede termijn. Het zal de bewindslieden niet verbazen dat ik, zoals de zaken er nu voor staan, moet melden geen steun aan het voorstel te kunnen geven. Ik heb grote zorgen over de aantasting van de godsdienstvrijheid. Een ieder wordt gedwongen in het keurslijf van de maatschappelijke opvatting. Zelfs in een pluriforme samenleving is geen ruimte om in de volle lengte en breedte het leven naar Bijbelse normen uit te dragen, ernaar te leven en ernaar te handelen. Ik heb gisteren al gezegd dat zo'n uitkomst van dit debat en deze wet mensen in gewetensnood zal brengen. Het zal ertoe leiden dat ter wille van de bestrijding van discriminatie bijbelgetrouwe christenen in onze samenleving worden gediscrimineerd. De

minister van Binnenlandse Zaken heeft gisteren gezegd dat dit haar spijt, maar heeft aan die conclusie niets afgedaan en dat is een trieste constatering. De toekomst zal leren hoe zwaar de aanslag zal zijn. Ik houd ernstig rekening met groeiende intolerantie jegens orthodoxe christenen die Gode meer gehoorzaam willen zijn dan de mensen en dus niet willen buigen voor wat maatschappelijk aanvaardbaar wordt geacht, althans als het gaat om zaken die strijdig zijn met Bijbelse normen.

Ik voeg er in de richting van de heer Lankhorst het volgende aan toe, in reactie op datgene wat hij zoëven in tweede termijn aan het adres van de fracties van de SGP, het GPV en de RPF heeft gezegd. Ik kan uiteraard in dezen alleen namens mijzelf spreken. In mijn bijdrage aan dit debat en aan andere discussies probeer ik alles om te vermijden dat ik medemensen kwets. Dit moeten wij van elkaar weten. De heer Lankhorst weet van mij dat ik er niet op uit ben, de homofiel geaarde medemensen op enigerlei wijze te kort te doen. Ik hoop het in dit debat niet te hebben gedaan, ook niet indirect, zoals de heer Lankhorst min of meer suggereerde. Laten wij beseffen dat het in dit debat niet om de positie van de homofiele medemens als zodanig gaat, maar om het recht dat een bevoegd gezag in sommige situaties heeft om eigen regels te stellen binnen de zelf gestichte instellingen en opgerichte organisaties. Ik heb in mijn betoog in tweede termijn geprobeerd, dit nog eens onder woorden te brengen, met alle gebreken wellicht. Ik zet een dikke streep onder mijn dringende verzoek, van elkaars integriteit uit te gaan, ook al verschillen wij op sommige onderwerpen diametraal van elkaar. Voor mij is de integriteit van de heer Lankhorst boven alle twijfel verheven.

Het is mogelijk dat de Algemene wet gelijke behandeling na de jarenlange discussie en het ingrijpende debat van deze week over enkele jaren niet meer dan een symbolische betekenis blijkt te hebben. De Raad van State heeft dan in zijn wijsheid alsnog gelijk gekregen: de wetgever vertilt zich aan regelgeving waarmee elk onderscheid in de samenleving moet worden uitgebannen. Voordat het zover is, zal, naar moet worden

Leerling

verwacht, menige klacht bij de commissie gelijke behandeling worden ingediend en menige uitspraak van de rechter worden gevraagd. Hopelijk wordt dan op een zodanige wijze recht gesproken, dat de dreigende aanslag op de vrijheid van godsdienst ongedaan wordt gemaakt. Dat zal tot zegen van ons land zijn.

□

Mevrouw Kalsbeek-Jasperse

(PvdA): Mijnheer de voorzitter! Ook ik wil de bewindslieden danken voor hun antwoorden die zij gisteren gegeven hebben. Toen wij twee dagen geleden aan dit debat begonnen, is door menigeen de hoop uitgesproken dat het een echt debat zou zijn. Op voorhand was dat niet voor iedereen zeker. Wij allen weten dat dit onderwerp vanwege één aspect een politiek beladen onderwerp is. Lang is erover gediscussieerd. Meermalen is geprobeerd, een en ander in wetgeving vast te leggen. Als over zo'n onderwerp tijdens de formatie een akkoord wordt gesloten, dan kan de vrees ontstaan dat er geen werkelijke gedachtenwisseling meer kan plaatsvinden. Ik vind dat die vrees in de afgelopen dagen gelogenstraft is. Er is indringend van gedachten gewisseld en, naar ik meen, heel wat verhelderd over de inhoud van het wetsvoorstel. Wat is nu bedoeld? Welke problemen lossen we op? Welke vormen van discriminatie maken wij onmogelijk? Hoe doen wij recht aan alle artikelen van de Grondwet?

Het debat heeft zich geconcentreerd rondom de vraag wat onder het "enkele feit" moet worden verstaan. In eerste termijn heb ik gezegd, dat het enkele feit als het ware pratendeweg in de bouwstenen voor het regeerakkoord is terechtgekomen. Eenmaal neergeschreven, moet dan nog blijken of die woorden politiek en juridisch houdbaar zijn en wat de kracht is van het compromis. Zowel tijdens de schriftelijke behandeling als in de afgelopen dagen is dat uitgetest. De vraag die dan rijst is: wat is je ijkpunt? Als je test en als je toetst, waaraan toets je dan?

Voor mijn fractie is dat het volgende geweest. Onder erkenning van de spanning die kan bestaan tussen artikel 1 en artikel 23 van de

Grondwet heeft mijn fractie getoetst aan de volgende twee punten. Wordt in deze wet niet alleen het homoseksueel zijn maar ook het je homoseksueel mogen uiten voldoende beschermd: dus niet alleen het zijn maar ook het doen? Het tweede punt was: is de persoonlijke levenssfeer beschermd door dit wetsvoorstel?

Laten wij nu proberen om de balans op te maken voor datgene wat de meeste aandacht heeft gevraagd, namelijk die ene discriminatiegrond: homo- of heteroseksuele gerichtheid in relatie tot dat ene terrein van het maatschappelijk leven namelijk het bijzonder onderwijs. Wat moet worden verstaan onder het enkele feit van de homo- of heteroseksuele gerichtheid? Dat is het complex van gedragingen dat hoort bij het homo- of heteroseksueel zijn: seksuele gevoelens en liefdesgevoelens, uitingen en relaties, het samenwonen met je partner. Er is geen scheiding tussen het zijn en het doen. Was dat zo, dan was deze wet voor mijn fractie van geen waarde. Het feit dat je homoseksueel bent, dat je je daarnaar gedraagt, een relatie aangaat en samenwoont, kan geen reden zijn voor ontslag, ook niet als je op een bijzondere school werkt. In feite is dit een herhaling van wat ik in eerste termijn zei. Mevrouw Groenman interrumpeerde mij toen met ongeloof en mevrouw Rempt ook. Dat ongeloof was ten onrechte. Het kabinet heeft onderschreven wat ik heb gezegd in de woorden van de minister van Justitie: "De redenen waarom wij die woordkeus hebben gebezigd, is dat het enkele feit, dus geïsoleerd beschouwd, van seksuele gerichtheid, van al dan niet samenwonen of van andere punten die hierbij een rol spelen, niet de grond mag zijn waarop men zegt: u hoort hier niet, u hoort hier wel. Dit betreft het enkele feit" zo vervolgde de minister zijn betoog "maar het kan zijn dat er feiten zijn die daarmee in een zeker verband staan, betrekking hebbende op de mogelijkheid om te functioneren als leerkracht in die school en op het dragen en mee uitdragen van de overtuiging, en dat die feiten wel relevant zijn."

Mevrouw Groenman (D66): Mevrouw Kalsbeek gaat ervan uit, dat haar definitie door het kabinet wordt onderschreven. Wij consta-

teren eigenlijk allemaal dat er ruimte zit tussen de verschillende bewindslieden. Ik vind het wat naïef van mevrouw Kalsbeek om dat zo te zeggen. Zij kan dan gaan zitten en afwachten wat er in de praktijk gebeurt. Ik begrijp die opstelling wel maar ik vind het raar.

Mevrouw Kalsbeek-Jasperse

(PvdA): Ik begrijp iets anders niet. Ik heb met een citaat van de minister van Justitie geïllustreerd wat ik zelf heb gezegd en bedoeld. Ik stel vast dat de minister van Justitie daarin exact hetzelfde zegt als ik heb gezegd. Dan kan ik toch echt geen andere conclusie trekken dan dat de minister van Justitie het met mij eens was. Hetzelfde geldt overigens voor de minister van Binnenlandse Zaken.

Mevrouw Groenman (D66): En de minister van Onderwijs ook?

Mevrouw Kalsbeek-Jasperse

(PvdA): De minister van Onderwijs ook.

Mevrouw Groenman (D66): Die zo duidelijk heeft gezegd, dat het complex van gedragingen of hoe je het ook wilt noemen, ook in de woon- en leefsituatie, toch een reden kan zijn voor het schoolbestuur om zich op de uitzonderingsgrond te beroepen omdat het niet in lijn is met de identiteit van de school?

Mevrouw Kalsbeek-Jasperse

(PvdA): Ik heb het criterium aangegeven waaraan mijn fractie dit wetsontwerp toetst. Dat is of je niet alleen homoseksueel mag zijn, maar ook daarnaar mag leven op de manier waarop heteroseksuelen dat doen. Ik vond dat de heer Lankhorst dat in eerste termijn het meest duidelijk onder woorden heeft gebracht. Als je van iemand houdt, mag je dat dan uiten, mag je je dan daarnaar gedragen, mag je dan met iemand samenwonen? Op die vraag is mijn antwoord: ja. Ik heb van de bewindslieden niets anders gehoord. Hun antwoord daarop is: ja.

Mevrouw Groenman (D66): Kunt u de vraag die de drie oppositiepartijen hebben gesteld, beantwoorden met "ja" of "neen"? U heeft er tijd genoeg voor gehad om die vraag te bekijken.

Mevrouw **Kalsbeek-Jasperse** (PvdA): Dan moet mij vooraf toch iets van het hart. De oppositiepartijen hebben gekozen voor een manier van helderheid verkrijgen die ik niet in alle opzichten aantrekkelijk vind. Ik vind het geen recht doen aan de discussie om in zeven of acht zinnen samen te vatten waarover wij hier dagen hebben gediscussieerd. Ik gaf en geef mijn opvattingen over dit wetsvoorstel en de criteria waaraan ik het heb getoetst. Dat is voldoende helder.

Mevrouw **Groenman** (D66): Als u toetspunten toepast op die vraag, raakt u de kern waar het al die dagen om heeft gedraaid. U kunt dan toch een antwoord geven, "ja" of "neen", ook in lijn met wat u eerder heeft gedaan. Ik denk aan het initiatiefvoorstel van de PvdA-fractie. Een antwoord op die vraag neergelegd in zeven regels is dan toch niet moeilijk te geven?

Mevrouw **Kalsbeek-Jasperse** (PvdA): Mevrouw Groenman, u gaat aan de kern van mijn betoog voorbij. Wij moeten allen dit wetsvoorstel toetsen aan wat wij politiek wenselijk vinden, maar ook aan de Grondwet. Er kan een spanning ontstaan tussen artikel 1 en artikel 23. Ik heb expliciet mijn toetspunten aangegeven. Ik heb die ook herhaald. Ik moet tot de conclusie komen dat dit wetsvoorstel een aanzienlijke verbetering betekent van de positie van homoseksuelen. Het voldoet aan de normen die wij hebben gesteld. Maar mag ik iets tegen u zeggen, mevrouw Groenman? In eerst termijn hebt u gevraagd of homoseksuelen eigenlijk wel mogen samenwonen en of een lesbische lerares met haar vriendin hand in hand over de markt mag lopen. U heeft op die vragen antwoord gekregen. Vervolgens stelt u in tweede termijn in de richting van de minister van Justitie vast, op een toon alsof het volkomen vanzelfsprekend is: natuurlijk mag iemand samenwonen. Ik herinner eraan dat u in eerste termijn een vraag stelde over dit punt, mevrouw Groenman. U heeft daarop een antwoord gekregen. Het is natuurlijk uw goed recht om vervolgens weer andere vragen te stellen. Maar laten wij proberen om het debat zuiver te houden. Er is antwoord gegeven op de vragen en er is helderheid

verschafft. Natuurlijk staat het iedere fractie vrij om alsnog te zeggen: het gaat niet ver genoeg. Ik vind het echter raar als de lat telkens weer wat hoger wordt gelegd.

Mevrouw **Groenman** (D66): U zegt dat u gisteren volstreekte helderheid heeft gekregen van de regering, terwijl de antwoorden nogal uiteenliepen. Echt waar!

Mevrouw **Kalsbeek-Jasperse** (PvdA): Dat heb ik ook in de media gelezen. Ik heb echter met andere oren geluisterd.

Mevrouw **Groenman** (D66): U heeft selectief geluisterd.

Mevrouw **Kalsbeek-Jasperse** (PvdA): Ik heb geluisterd of één van de bewindslieden iets zou zeggen waarmee ik het niet eens kon zijn, omdat het niet in overeenstemming is met de bedoelingen van het tijdens de formatie gesloten akkoord. Ik heb niets in die geest gehoord. Niets!

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Collega Kalsbeek zegt dat zij heeft deelgenomen aan de discussie. Dat heb ik, eerlijk gezegd, toch gemist gisteren. Ik heb haar betoog in eerste termijn gehoord. Zij deed toen harde uitspraken, hetgeen mij heeft verheugd. Ook de uitspraak van de minister van Binnenlandse Zaken heeft mij verheugd. Daar ligt het probleem ook niet. Het probleem is dat de antwoorden van de collega's niet op één lijn liggen. Wij willen op die vraag over de kern van de problematiek – die ik in eerste termijn duidelijk heb aangegeven – graag een unaniem "ja" of "neen" van het kabinet horen. Dat is voor ons van essentieel belang. Ik begrijp niet waarom collega Kalsbeek bezwaar heeft tegen de wijze waarop wij gisteren hebben geprobeerd om voor ons zelf helderheid te krijgen, opdat wij voor het wetsvoorstel kunnen stemmen. Wij staan hier niet om per definitie argumenten te vinden om dat niet te doen. Het is misschien niet te geloven, maar wij hebben zelf ook een geweten. Wij staan hier om in overeenstemming met ons eigen geweten voor of tegen te kunnen stemmen. Als wij tegen moeten stemmen, zou dat ontzettend jammer zijn.

Mevrouw **Kalsbeek-Jasperse** (PvdA): Dat zou ik ook zeer betreuren.

De minister sprak over de bijkomende omstandigheden. Stel nu dat er sprake is van bijkomende omstandigheden. Wat is er dan aan de orde en wat geldt er dan? De mate waarin die omstandigheden een rol kunnen spelen, wordt in ieder geval door twee elementen bepaald. Zo heb ik dat het kabinet horen zeggen. Ten eerste moeten voor een ieder, of die nu homo- of heteroseksueel is, dezelfde normen gehanteerd worden door het bevoegd gezag van de school. Als bepaald gedrag van een homoseksueel niet zou mogen dan geldt dat ook voor een heteroseksueel. Dat is immers de essentie van gelijke behandeling. Als er, ten tweede, sprake is van bijkomende omstandigheden, is het aan de school om aan te tonen dat de school daarvan nadeel ondervindt. Het is dan niet voldoende dat de school dat alleen maar stelt. Neen, de school zal dat moeten aantonen ten overstaan van een commissie of de rechter. In de woorden van de minister van Justitie is een objectivering nodig van datgene wat de desbetreffende school stelt. Daar komt nog iets bij, voorzitter, wat ik heel belangrijk vind. Ik heb daar ook naar gevraagd in mijn eerste termijn en ik heb dat genoemd als een van de toetspunten, namelijk eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer. Mevrouw Rempt heeft daar ook naar gevraagd en zij sprak steeds in dat verband over "achter de voordeur". Achter die voordeur zou een enclave moeten zijn.

Voorzitter! De minister van Justitie heeft daar heel duidelijk op gereageerd. Hij zei: het gaat niet om enclaves. Met het enkele feit van iemands seksuele gerichtheid en van zijn of haar intieme levensgedrag, heeft geen school zich te bemoeien.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Voorzitter! Ik moet toegeven dat een mens zich niet altijd even helder uitdrukt of mevrouw Kalsbeek heeft mij verkeerd begrepen. Met die enclave bedoelde ik de bijzondere school die extra rechten heeft. Een huis is dus geen enclave. Oké?

Mevrouw **Kalsbeek-Jasperse** (PvdA): Oké! Dat doet niets af aan de

portee van datgene wat ik zojuist heb gezegd. Uw betoog hield in dat mensen, met welke seksuele geaardheid of wat dan ook, zich achter de voordeur veilig zouden moeten voelen voor inmenging van wie dan ook. Daarop heeft de minister van Justitie gezegd: met het enkele feit van iemands seksuele gerichtheid en van zijn of haar intieme levensgedrag, heeft geen enkele school zich te bemoeien. De minister stelt volgens mij terecht, dat de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer verder gaat en meer bescherming biedt dan alleen maar achter die voordeur. Zoals de minister van Justitie zei: het is dan ook beslist niet juist dat het wetsvoorstel rechtvaardigt dat mensen wegens hun intieme gedrag lastig gevallen worden. Integendeel!

Voorzitter! Het is heel goed dat dit heel uitdrukkelijk gesteld is, omdat juist over dit punt ongerustheid bestond die ik ook bij mevrouw Rempt heb gehoord. Ik hoop werkelijk dat die ongerustheid nu weggenomen is.

Mijn conclusie op het punt van de homoseksualiteit en het bijzonder onderwijs is de volgende. Als deze wet straks in werking getreden is, is de bescherming van homoseksuele mensen en vele anderen – laten wij dat even niet vergeten – tegen discriminatie essentieel verbeterd.

Ik heb nog een aantal andere punten, voorzitter! Evenals een aantal van mijn collega's, heb ik gisteren de nationaliteit naar voren gebracht*. Ik kan daar nu heel kort over zijn, want ik ben heel tevreden over de door de regering uitgebrachte nota van wijziging.

Het tweede punt dat ik naar voren heb gebracht, is de discriminatie op grond van het gehandicapt zijn. De minister van WVC was het met mij eens dat gehandicapten inderdaad gediscrimineerd worden. Zij was het eens met de gedachte van een onderzoek, maar zij wees ook op een probleem, namelijk dat haar budget beperkt is. Dat is ongetwijfeld het geval. Maar tegelijkertijd mag dit toch geen reden zijn om te zeggen dat wij hier niets aan kunnen doen? Het is, zoals de heer Lankhorst zei toen hij minister Kooijmans citeerde: de overheid heeft de plicht, maatregelen te nemen om discriminatie tegen te gaan op grond van internationale verdragen. Dat is zo en

bovendien is het politiek en maatschappelijk wenselijk om gehandicapten goede instrumenten in handen te geven om zichzelf tegen discriminatie te beschermen.

Voorzitter! Om deze reden vraag ik, mede namens het CDA, een uitspraak van de Kamer hierover.

Motie

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat discriminatie van gehandicapten een maatschappelijke realiteit is die bestreden dient te worden;

overwegende, dat de algemene wet gelijke behandeling daarvoor vooralsnog niet het meest geschikte instrument lijkt,

verzoekt de regering te onderzoeken welke vormen van discriminatie voorkomen, aan te geven op welke wijze deze het best kunnen worden bestreden en aan te geven of maatregelen, waaronder eventueel wettelijke, daarbij noodzakelijk zijn en de Kamer daarover te rapporteren vóór 1 januari 1994,

en gaat over tot de orde van de dag.

De voorzitter: Deze motie is voorgesteld door de leden Kalsbeek-Jasperse en Krajenbrink. Naar mij blijkt, wordt zij voldoende ondersteund.

Zij krijgt nr. 39 (22014).

Mevrouw **Kalsbeek-Jasperse** (PvdA): Voorzitter! Mijn laatste punt betreft de actuariële berekeningen. Ik heb het stenogram nog eens goed nagelezen, omdat ik niet zeker wist of ik gisteren op dit punt alles goed had verstaan. Ik meen dat er op mijn vraag geen antwoord is gekomen. Verzekeraars, levens- of pensioenverzekeraars, die contracten afsluiten met individuen, kunnen onderscheid maken op grond van geslacht, althans wat de sterftetabellen betreft. Dat is nu opgenomen in de AMvB. Ik heb gisteren de vrees verwoord dat dit problemen zou kunnen oproepen in relatie tot internationale verdragen, niet in de

laatste plaats het EG-verdrag. Het leek mij niet erg aardig als de rechter binnenkort tot de conclusie zou komen dat het hanteren van de verschillende sterftetabellen inderdaad zelfs directe discriminatie is en dat zo het Nederlandse kabinet, de Nederlandse regering, de Nederlandse Staat weer gedwongen zou zijn om dat aan te passen. Daarom heb ik het kabinet gevraagd welke mogelijkheden het ziet om met verzekeraars te spreken over andere mogelijkheden, want ik erken dat er technische problemen zijn. Daarop had ik nog graag een antwoord.

De heer **Janmaat** (Centrumdemocraten): Mijnheer de voorzitter! Uit het antwoord van de regering is gebleken dat de ministers van de diverse coalitiepartijen er een totaal verschillend standpunt op nahouden. Dat heeft niet alleen hier in de Tweede Kamer geklonken, maar dat is ook tot uitdrukking gekomen in de verslaggeving in de pers. Dat is natuurlijk toch zo langzamerhand het praten van de regering met gespletten tong.

Dat is precies wat er hier aan de hand is, want bij deze wet loopt de Tweede Kamer opnieuw weg van haar verantwoordelijkheid. De Tweede Kamer kan in deze wet vanwege verschillen bij de coalitiepartners niet effectief aangeven waar en wanneer zij precies een aanpak of handelen tussen mensen discrimineert vindt. Met andere woorden, het hiaat dat de minister van Justitie onlangs heeft besproken met de procureurs-generaal inzake de strafwet op discriminatie ligt ook hieraan ten grondslag. Maar dat heeft gevolgen. Bij geschillen wordt het verschil in interpretatie voorgelegd aan de rechter. Daarmee wordt de rechter de mogelijkheid geboden zijn politieke voorkeur in het vonnis tot uitdrukking te brengen. Natuurlijk, de president van de Hoge Raad heeft het al een paar keer geconstateerd: de politiek laat sterk na haar functie te vervullen, zij laat na precies te vertellen hoe het moet en zij legt de verantwoordelijkheid voor beslissingen neer bij de rechter. Dat deden wij vroeger een zeldzame keer – ik mag verwijzen naar artikel 1401 BW – maar dat doen wij nu regelmatig. Ook daar zal

zo langzamerhand de Nederlandse Staat, de Nederlandse politiek zich weinig van aantrekken. Ik mag wijzen op de politieke discriminatie hier in de Kamer; zie hoe de leden zich bewegen als een volksvertegenwoordiger spreekt.

Dit politieke proces bij de rechter is in strijd met artikel 6 van het Verdrag van Rome. Een eerlijke behandeling komt niet meer zo snel voor, maar het is natuurlijk wel duidelijk wat er aan de hand is: dat niet discriminatie in Nederland in redelijke mate wordt bestreden, maar dat de politieke scheidslijnen zich langs diverse maatschappelijke problemen duidelijker manifesteren. Iedereen heeft zijn eigen hokje: verdeel en heers.

Dat lijkt op een interruptie van de heer Franssen, maar die komt niet. Het is misschien nog te moeilijk.

Voorzitter! De discriminatie wordt niet echt aangepakt. Er komen nieuwe spelregels. Die leiden ertoe dat de slimmeriken er omheen lopen en de eenvoudige man in zijn mogelijkheden wordt beperkt. Maar de hiaten blijven.

Als je in Nederland echt niet wil discrimineren – wie is daar nu voor? – dan kom je met een wet waarin staat dat discriminatie verboden is, op alle gronden. Maar dat gebeurt niet. Neen, er komen wat uitsluitingsgronden. Daaraan is er nu nog een toegevoegd, te weten het begrip "nationaliteit". De fractie van de CD zou er nog wel een paar kunnen noemen, maar dat doet zij niet. Die bewaren wij weer voor een volgende ronde. Ook de heer Franssen zal begrijpen dat de fractie van de CD haar standpunten toch wel duidelijk weet te maken, buiten deze begrippen om. Als wij nu een alternatief zouden noemen, is het mogelijk dat de minister van Binnenlandse Zaken in tweede termijn met nog een nota van wijziging komt om dat ook aan de gronden toe te voegen. Daarmee zeggen wij niet dat wij willen discrimineren, neen, wij wijzen op de consequenties van het regeringsbeleid waarvan discriminatie het scherpste gevolg is. Discriminatie bestrijd je niet met een wet maar met ander beleid.

Mijnheer de voorzitter! Nationaliteit is een discriminatiegrond geworden. Ik vraag de minister van Justitie of dat gevolgen heeft voor het uitzettingsbeleid. Kan het enkele

feit van de nationaliteit grond zijn om mensen het land uit te zetten? Vervolgens vraag ik de minister of het simpele feit van nationaliteit grond is om iemand het stemrecht te onthouden bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Of wordt op afzienbare termijn de Grondwet gewijzigd om deze vorm van discriminatie ongedaan te maken?

Dan mijn derde punt. Ik zie de heer Franssen nog steeds bij de interruptiemicrofoon staan. Hij staat nu iets meer naar links, maar goed, dat is voor de VVD tegenwoordig niet zo moeilijk. Mijn vraag aan het kabinet is of het fiscale recht en de internationale verdragen op essentiële of ondergeschikte punten beïnvloed zullen worden door wijziging van de wet tegen discriminatie. Dat zou gevolgen kunnen hebben voor belastingbetalers, zowel hier als in het buitenland.

Voorzitter, het onderhavige wetsvoorstel is vaag, maar ik heb reeds onder woorden gebracht dat het niet dient ter bestrijding van discriminatie maar ter bevrediging van wat politieke geschilpunten. Artikel 2, lid 3, voert positieve discriminatie in. Deze vorm van discriminatie mag als het gaat om het opheffen van achterstandsgebieden. Artikel 429quater van het Wetboek van Strafrecht is in 1991 ingevoerd en heeft toen positieve discriminatie uitgesloten van het discriminatieverbod. Dat wil zeggen: je mag niet discrimineren, tenzij het positief gebeurt. Bij wetswijziging, gepubliceerd in het Staatsblad op 4 november 1991, is eerdergenoemd artikel 2 inzake positieve discriminatie vervallen. Dat mag toch gezien worden als een verbod op positieve discriminatie. Daarom is het onderhavige wetsvoorstel, behalve dat het in strijd is met het recht inzake het Verdrag van Rome, ook in strijd met artikel 429quater van het Wetboek van Strafrecht. Maar ja, een meerderheid van de Kamer kan zich er natuurlijk wel bij neerleggen.

Artikel 5, lid 3, is in zijn gronden veel te vaag omschreven waar het gaat om de vervolging. In de praktijk doen zich daarbij dan ook de gevolgen voor die ik zoëven heb aangeduid. Het hangt ervan af bij welke rechter men terecht komt. De politieke mening van de rechter is middels het antwoord van de regering mogelijk geworden in de

rechtspraak. Nederland verlaat de principes van een rechtsstaat. Ons systeem is langzamerhand niets beter dan alle politieke systemen in het oosten van Europa die wij jarenlang hebben bestreden. Daar glijden wij naar af.

Dat wordt natuurlijk ook duidelijk in artikel 10, waarbij een groepje rechtspersonen, door de overheid gesubsidieerd, de politie en het openbaar ministerie kunnen omzeilen. Zij kunnen zelf aanklachten indienen, zelf naar een commissie lopen of zelf naar een rechter lopen, maar ook naar het openbaar ministerie. Ja natuurlijk, het LBR en verder te subsidiëren organisaties werken allang samen met het OM. De CD is tot nu toe nog niet verboden, maar hoop doet leven. Misschien komt dat nog. Wij zullen afwachten. Maar opnieuw is er sprake van een terzijde stellen van de principes van de rechtsstaat.

Tot nu toe is totaal geen aandacht besteed aan de vraag wat er gebeurt als de rechter een uitspraak doet aan de hand van een aanklacht, terwijl de desbetreffende instantie of persoon nog niet bij de commissie is geweest. Kan men alsnog de commissie inschakelen als er een rechterlijk vonnis of een rechterlijk vrijspraak ligt? Wat zijn dan de gevolgen? In de negatieve lijst in artikel 24 wordt de Raad van State niet genoemd. De fractie van de CD vraagt zich af of de AROB van toepassing zou zijn op uitspraken van de commissie.

Voorzitter! Er zitten heel wat haken en ogen aan dit wetsvoorstel. Ik heb al gezegd dat de politieke situatie in onze samenleving en in het parlement weerspiegeld wordt in deze wet en in de debatten. Van belang is wat er met de Nederlandse samenleving gaat gebeuren. Dat ziet de CD en dat ziet iedereen. De rechtsstaat wordt zo langzamerhand terzijde geschoven. Het leger wordt zo langzamerhand afgeschaft. De industrie wordt versneld opgeheven. Nationaliteit staat niet meer ter discussie. Iedereen is gelijk, ook zonder de Nederlandse nationaliteit. Waar onze ouders generaties lang voor hebben gevochten, is nu voor iedereen hetzelfde, of je je daarvoor in hebt gezet of niet. Bovendien bestaat de mogelijkheid, nog los van voorspellingen, dat de Nederlandse samenleving, in ieder geval de

autochtone bevolking, in pakweg 2010 of 2020 een minderheid hier vormt. Dan kunnen wij misschien naar een nomadenbestaan toe.

Door een ander kamerlid is reeds gevraagd of deze wet van invloed is op de vrijheid van meningsuiting. Ja, natuurlijk is dat het geval. Wij willen die mening nog niet delen, maar er zijn heel wat burgers die vinden dat de vrijheid van meningsuiting nu kleiner is dan tijdens de bezetting in de Tweede Wereldoorlog. Dat spreekt boekdelen, maar die boekdelen slaat de VVD nog niet dicht, tenzij de heer Franssen het nu probeert.

De vergadering wordt van 18.15 uur tot 19.45 uur geschorst.

□

Minister Dales: Mijnheer de voorzitter! Reeds gisterenavond en ook vanmiddag is mij geworden dat er door verschillende mensen gereageerd werd op mijn uitspraken in eerste termijn. Sommigen deden dat met een vreugde die ik wantrouw en anderen met spijt, teleurstelling en verdriet, die ik ook niet op hun plaats vind. Ik heb namelijk in eerste termijn duidelijkheid willen geven over de enkele-feitconstructie en ik ben niet ingegaan – ik heb daar in het geheel niet over gesproken – op wat nu in de wandeling heet “bijkomende omstandigheden”, “andere” of “nadere feiten”. Ik heb dat niet gedaan omdat ik niet alle gewichtige elementen van de discussie wilde wegnemen. Wij hebben met elkaar gepoogd – en wij vinden dat dit redelijk naar behoren is gebeurd – om de taken wat te verdelen. Andere collega's hebben over dat andere element gesproken, dat al of niet kan komen bij het enkele feit.

Over de andere mogelijk aanwezige feiten of over de bijkomende omstandigheden is door collega's inderdaad gesproken. Eigenlijk wil ik daar nu wel iets over zeggen, omdat ik niet onder die doem wil blijven leven. Degenen die zeer verheugd waren over de sterke wijze waarop ik het enkele feit heb neergezet, die menen dat ik ook over het andere heb gesproken en dat er verder niets zou zijn, zijn toch in de war. Dat geldt ook voor degenen die hun teleurstelling uitten over mijn

rechte wijze van zeggen, denken dat ik ook over de rest heb gesproken en dat die er helemaal niet zou zijn. Zij zijn teleurgesteld op een wijze die niet nodig was. Wij komen hier nog op terug, want ook nu weer zullen wij allen spreken en ook nu zal weer gelden dat het totaal van hetgeen gezegd wordt, hetgeen is wat het kabinet naar voren wil brengen.

De teleurstelling van de heer Van den Berg, die deze met zoveel woorden uitte, dat er niet eens meer een personeelsbeleid mogelijk is, is volstrekt ten onrechte. Dit laat onverlet dat ik met betrekking tot de betekenis van het enkele feit in eerste termijn heb gezegd en ook heb willen zeggen dat hieruit absoluut niet geconcludeerd kan worden dat er geen personeelsbeleid meer zou kunnen worden gevoerd. Dat zou dan in feite door niemand meer kunnen. De heer Van den Berg en degenen die hierover in dezelfde geest hebben gesproken, hoeven daar niet bang voor te zijn.

De heer Leerling zei dat er wel van alles ter sprake gebracht kan worden, maar daar breng ik tegenin dat het formeel volstrekt niet verboden is om wat dan ook ter sprake te brengen. Dit hangt heel erg af van het sollicitatiegesprek, zoals velen van ons weten die ook als werkgever te handelen hebben gehad. In sommige gesprekken krijgt men met gemak van alles aangereikt en kan er van alles worden besproken. Het is ook zo dat sollicitanten naar huidige algemene opvattingen niet overal op hoeven in te gaan. Het is echter niet waar dat in principe niet meer alles besproken zou kunnen worden. Het hangt van het gesprek af en het is als zodanig niet verboden om over dingen te beginnen. Er zijn natuurlijk met betrekking tot het functioneren van een werknemer allerlei dingen, waarover geen verschil van mening hoeft te bestaan, die je moet rekenen tot een niet of een zeer slecht functioneren en die kunnen leiden tot het inzetten of uiteindelijk het verbreken van de arbeidsrelatie. Dat is niet ter discussie, onverlet hetgeen ik heb gezegd over het enkele feit. Want daar kan het dus niet meer, daar is het niet toegestaan.

Welnu, ik wil ook nu niet ingaan op de verleiding die natuurlijk om de hoek ligt: het geven van

voorbeelden. In de eerste plaats is dat een mer à boire. Daar komt geen einde aan. En in de tweede plaats is dat nu precies de weg die de betrokken werknemer of kandidaat-werknemer kan bewandelen indien er twist ontstaat. Daarvoor hebben wij de commissie, daarvoor hebben wij de rechter. Ik kan wel een voorbeeld geven, maar ik wil het niet doen en ik doe het ook niet, omdat ik niet wil dat het de wetsgeschiedenis ingaat als een voorbeeld waarvan toch wel duidelijk is dat daar niet zoveel mee aan de knikker is. Ik maai geen gras voor de voeten van de commissie of van de rechter weg. Die wegen zijn duidelijk. Ook iedere werkgever weet dat die zich ter zake van dat enkele feit, vermeend of niet vermeend – de commissie of de rechter maakt dan wel uit of het vermeend of niet vermeend is – voordoen. De wegen die bewandeld kunnen worden, zijn bekend. Zij zijn in ieder geval bij alle werkgevers bekend. Nogmaals, daar doe ik naar ik meen niks aan af. Een personeelsbeleid zou wel heel zot zijn als daarvan geen sprake kon zijn.

Op een opmerking ga ik toch in – ik zal die moed maar vatten – en die heeft de heer Leerling gemaakt. Zij was als volgt. Een instelling – ik kan mij voorstellen dat een onderwijsinstelling of een andere instelling met een bepaalde identiteit daarnaar vraagt – wil wel eens weten of de betrokken kandidaat-werknemer die instelling ziet zitten, of hij daar prettig mee zou kunnen leven, of hij normaal en beamend om zou kunnen gaan met degenen die daar werken of studeren of wat dan ook. De heer Leerling heeft echter een gevaarlijke opmerking gemaakt en ik kan het niet laten daarop te wijzen. Ik meen dat hij letterlijk zei: als nu een christelijke school vraagt aan een kandidaat of hij bereid is of begeert te leven naar Gods woord en geboden? Ik zit er niet ver naast; zo was toch de formule en zeker de intentie? Het probleem ligt hem hierin, dat dan bedoeld is of althans mogelijk bedoeld is – dat is in een aantal gevallen zo – de uitleg van de Bijbel, de Heilige Schrift. Ik ben namelijk bereid dat ook allemaal te zeggen. Ik ben ook bereid, zo mij dat in een gesprek gevraagd zou worden – dat doe ik niet zo graag, want ik hou niet van etaleren – te zeggen dat ik dat inderdaad zou willen, maar

niet naar de uitleg van bepaalde volksdelen die daaronder vatten dat je dan dus niet homofiel bent. Het gevaar is niet, dat in de wet bepaald is dat er geen personeelsbeleid meer kan worden gevoerd of dat daarin impliciet een verbod gelegd zou worden op de reikwijdte van elk gesprek, maar wel dat betrokkene zou moeten zeggen: ja, ik ben daartoe bereid, maar niet per se naar de uitleg van een autoriteit, of dat nu, zoals geciteerd door de heer De Kok, de paus dan wel de autoriteit van enige kleine kerk is. Verder ben ik gisteren niet gegaan. Dat valt onder het enkele feit.

Indien deze wet wordt aanvaard, dan kan men niet met betrekking tot het alleszins gangbare en met tal van voorbeelden te ontlenen begrip "kunnen functioneren" straks nog zeggen: ja maar, dat moet hij willen. Ik geef ruiterlijk toe dat ik ook niet al te gelukkig ben dat in dit geval met het vingertje naar het CDA wordt gewezen, alsof de leden daarvan de enigen zijn die tot een kerk behoren en iets zouden kunnen en willen belijden, zij het wat mij betreft met schroom. Ik ga daar verder niet al te veel op in. Het moge duidelijk zijn: het land is vol met mensen die op de vraag of zij willen leven naar de Schrift, zelfs zonder schroom, van harte "ja" zullen antwoorden. Dan staat de wet niet meer toe dat gezegd wordt: ja maar, u valt onder het enkele feit, dus willen wij u niet hebben. Als dat zo is, dan kan de betrokkene naar de commissie en eventueel naar de rechter gaan.

Ik heb behoefte om dat nog eens helder uiteen te zetten, want de problemen die wij hier hebben, gaan over een heel specifieke vraagstelling. Ik kan tal van voorbeelden op andere gebieden geven. Dat hebben collega's al gedaan. Voor mijn gevoel zijn die ook heel vergelijkbaar, maar de heer Leerling zal die niet relevant kunnen vinden omdat die nu net daar niet over gaan.

Ik voel aan dat daar iets pijnlijks in zit. Ik heb zijn reacties ook heel wel verstaan. Wij hebben elkaar hier immers al vaak gesproken. Het doet hem zeer. Dat wens ik niet te bagatelliseren. Ik heb dat gisteren ook gezegd. Het spijt mij, maar ik zie geen andere mogelijkheid. Ook in zeer veel kerken bestaat de inmiddels theologisch aanvaarde

opvatting dat een homofiele relatie niet strijdig hoeft te zijn met Gods woord. Er zijn voldoende voorbeelden voorhanden van individuen die in grote narigheid worden gebracht, die ernstig leed wordt toegebracht. Dat willen wij niet meer laten voortgaan. Verder blijft al het personeelsbeleid gewoon intact.

De heer Leerling (RPF): Voorzitter! Dit was een indringend statement van de minister van Binnenlandse Zaken. Ik zeg haar daarvoor dank, want dit is heldere taal, althans zo interpreteer ik het.

Minister Dales: Meestal wordt mij dat oordeel gegend. Dank u zeer!

De heer Leerling (RPF): Zo ken ik de minister. Het is duidelijk. Ik zeg nogmaals wat ik gisteravond heb gezegd. Ik ben daardoor geschokt; het is inderdaad aantasting van de godsdienstvrijheid, zoals wij die kennen. Ik heb een poging gewaagd om los van seksuele opvattingen een breder kader te schetsen. De minister zegt nu gewoon: dat mag niet. Er is immers een verschillende interpretatie van de Schrift mogelijk. Ik claim dat binnen bepaalde organisaties een verschillende interpretatie mogelijk moet blijven. Dat mag niet meer volgens de minister. Dat vind ik een aantasting van de godsdienstvrijheid en daarmee een aantasting van de rechtsstaat, zoals wij die op dit moment kennen.

Minister Dales: Ik laat u uw oordeel, maar het is niet zo dat met deze wet verschillende interpretaties van de Schrift verboden zouden worden. Daar is geen sprake van. De wet zegt alleen dat één gedragsinterpretatie daarvan niet meer kan.

De heer Leerling (RPF): De minister probeert mij toch steeds, wellicht onbewust, in die fuik te krijgen dat ik ook spreek over de problematiek van de homoseksualiteit. Ik heb het heel bewust buiten beschouwing gelaten omdat ik dat een te vernauwende behandeling vind van de problematiek die nu aan de orde is. Die is veel breder. Ik kan mij voorstellen dat in een sollicitatiegesprek een aantal aspecten aan de orde komt dat niet spoort met de opvattingen die binnen een organisatie leven. Ik

heb ook geprobeerd om dat in tweede termijn duidelijk te maken.

Als ik de problematiek van de homoseksualiteit dan toch bij de kop neem, dan ben ik van het volgende overtuigd: als homoseksualiteit zich zou voordoen, dan huldigt de sollicitant ook op een aantal andere punten totaal andere opvattingen dan binnen een bepaalde inrichting usance is. Dan kan men zeggen dat het enkele feit niet aan de orde is. Het gaat erom dat er sprake is van een heel andere uitleg van de Schrift en dat iemand daardoor niet binnen die organisatie past. Dat heeft niets te maken met de homoseksualiteit, maar met het feit dat iemand de Schrift anders interpreteert. Dat vinden wij essentieel. Daar gaat het mij om en daarom wil ik dat loskoppelen van die seksuele relatie. Die kwestie is veel te pijnlijk.

Minister Dales: Ik poog helemaal niet om iemand in een fuik te lokken. Dat zou ook niet passen bij de hoge standing die dit debat in doorsnee heeft en in ieder geval behoort te hebben. Wij moeten wel precies weten waar wij mee bezig zijn. Dat vergt aandacht voor elkaar en men moet kijken hoe ver men met elkaar kan komen. Men moet in ieder geval uitleggen dat er geen sprake is van een smadelijk "overrulen", van een door sommigen gesignaleerde staatsideologie en dergelijke. Ik wil de heer Leerling niet in een fuik trekken. Ik wilde slechts uitleggen dat het deel waarover ik gisteren heb gesproken en waarvan ik niets terugneem, moet worden aangevuld. Niemand kan op basis van slechts dat deel "hoera" of "jereminee" roepen of iets anders wat je roepen mag. Verder kan ik ook niet komen. Ik heb inderdaad als eerste het woord "zonde" gebruikt, maar daarover gaat het natuurlijk niet. Het gaat om het claimen van een autoriteit met betrekking tot de uitleg van de Schrift. Na wat ik zo langzamerhand heb gehoord, moet ik aannemen dat die autoriteit aan talloze mensen een dermate groot leed heeft toegebracht dat wij zeggen dat wij nu in een fase zitten waarin dat niet meer kan. Verder wordt de heer Leerling niets betwist en al helemaal niet door de Staat.

Er werd nog een opmerking gemaakt. Dat wij het vrije woord niet aantasten, kan niet weerlegd worden

met de opmerking dat sommigen gespot hebben met de wijze waarop anderen het vrije woord gebruiken. Dat is juist het kenmerk van het vrije woord: het kan door het slijk worden getrokken en het kan worden bespot. Dat kan de Staat ook niet verhinderen, maar dat betekent niet dat het vrije woord niet meer vrij gesproken kan worden, althans voor zover de overheid en de Staat daaraan kunnen bijdragen. Dat doen wij in zeer zeldzame gevallen, namelijk bij racistische uitlatingen. Dat is daaraan onttrokken. Daar legt de volksge-meenschap – het is niet ongewoon om die term in dit soort kwesties te gebruiken – zichzelf grenzen op. Dat gebeurt echter absoluut niet met betrekking tot één theologische voorkeur of tot een voor sommigen strenge en voor andere bevrijdende identiteitsbepaling. Dat wilde ik hierover aanvullend zeggen. Er is geen sprake van een fuik en ik weet ook dat dit het verste is waartoe ik komen kan. Als ik, de wet ongeschonden latend, verder kon komen, zou ik verder komen. Het is ons natuurlijk best veel waard dat wij dit met elkaar nu en straks, na het passeren van de wet, in ieder geval zeggen, mijnentwege met spijt en tandenknarsen, net zoals eerder de vrouwen het kiesrecht hebben gekregen. Ik herinner mij dat tal van kerken zich ook op dat punt niet altijd op de meest elegante of verblijdende wijze hebben geuit. Het is in de historie heel gewoon en wij doen in de historie niets anders dan het zetten van een nieuw, klein stapje. De regering is ervan overtuigd dat wij dat stapje nu zo moeten doen. Daarom hecht ik er ook aan dat er geen misverstanden ontstaan en zeg ik zowel tegen degene die over mijn woorden jubelt als tegen degene die daarover treurt, dat zij zich allebei vergissen, omdat het nu eenmaal echt niet zo eenvoudig was.

De heer **Leerling** (RPF): De minister vraagt min of meer om een opmerking en ik ben vanmiddag ook door de heer Lankhorst in tweede termijn op dit punt geattendeerd. Als wij in het kader van dit wetsvoorstel spreken over de positie van de homofiele medemens, moet ik met schaamte bekennen dat in de christelijke kerk in de loop der eeuwen heel wat fouten zijn gemaakt. Ik

neem daarvan mede de schuld op mij. Ik wil ook graag al het mogelijke doen om de homofiele medemens die waardevolle plaats te geven binnen de samenleving die hem toekomt. Daar mag geen misverstand over bestaan. Dit debat dient om hierover verder te discussiëren. Maar nu de minister dit zo aanreikt en ook collega Lankhorst dit vanmiddag aan mij vroeg, heb ik er behoefte aan dit vanuit de oprechtheid van mijn hart te zeggen. Als er in de loop van dit debat of bij andere gelegenheden dingen zijn gezegd die, weliswaar van mijn kant oprecht zijn gemeend, doch verkeerd zijn overgekomen: dan op deze plaats mijn excuses.

Minister **Dales**: Voorzitter! Ik denk dat ik nu verder ga...

De heer **Van den Berg** (SGP): Mag ik nog een vraag stellen? Dit is een buitengewoon essentieel onderwerp en een buitengewoon essentieel moment. Nieuw is in zoverre dat nu uitdrukkelijk gezegd wordt – en dat is heel markant, want het is niet in de schriftelijke voorbereiding noch in het debat gesteld – dat een bepaalde wijze van Schriftuitleg, zo zei de minister het, in feite door de wet verboden wordt. Ik hoorde de minister daarnet zeggen: de Staat dwingt niet, de Staat legt niets op. Neen, zij heeft met zoveel woorden gezegd dat een bepaalde wijze van Schriftuitleg...

Minister **Dales**: Ik moet interrumpen, anders gaan wij de mist in. Dat heb ik niet gezegd. Ik heb alleen gezegd dat die gedraging, het enkele feit – en u weet hoe dit verder wordt ingevuld; het gaat niet alleen om de homo- of heteroseksualiteit – door werkgevers, en daar gaat het bijna in zijn geheel om, niet meer getolereerd wordt. Ik heb het niet over uitleg gehad. In de loop der tijden zijn vele gedragingen met betrekking tot een bepaalde Schriftuitleg – en ik hoef niet zo ver van huis te gaan en zo ver in de historie te zoeken om daar voorbeelden van te vinden – als volgt naar voren gebracht. Gaandeweg is gezegd: ja, denken erover mag; je mag er misschien over praten; maar doen mag je het niet. En dat is niet nieuw. En dat betekent ook niet dat daarmee de vrijheid van meningsuiting als

zodanig of het bewaren van de identiteit wordt geschrapt. De heer Van den Berg gaat ineens – en ik zeg eerlijk dat wij dat niet van elkaar gewend zijn – een conclusie trekken van een omvang die niets meer te maken heeft met wat in deze wet staat.

De heer **Van den Berg** (SGP): Dat betwist ik. U hebt daarnet zelf het woord "Schriftuitleg" gebruikt. U signaleerde op dit punt de uitleg van bepaalde groeperingen en – ook ik wil het verbreden – een verschuiving die zou hebben plaatsgevonden in diverse kerkelijke richtingen. U concludeert daaruit een soort meerderheidsopvatting die nu kennelijk, naar het oordeel van de regering, rijp is om in de wet te worden vastgelegd. Dit impliceert meteen, en u hebt dat met zoveel woorden gezegd, dat andere opvattingen dan op dat moment niet meer legitiem zijn. En dat vind ik heel verstrekkend. Dit is een heel markant moment.

Minister **Dales**: Ik probeer u te corrigeren. De uitwerkingen in gedragingen jegens anderen met betrekking tot de sferen die hier zijn genoemd – de werksfeer is met name zeer belangrijk – mogen niet meer. Ik heb dit echter al een paar keer gezegd. Gisteren is dit ook door mij op een wijze die geen misverstand kan oproepen neergezet. Ik denk dat wij daarop nu niet door moeten gaan.

Mevrouw Groenman heeft een amendement ingediend dat inhoudt de toevoeging van een nieuw artikel 7a. In eerste termijn heb ik haar beloofd dat ik hierover nog eens zou nadenken. Het wetsvoorstel biedt bescherming tegen discriminatie op een aantal met name genoemde gronden en – ik onderstreep dit – op een aantal met name genoemde terreinen. Die terreinen zijn: de arbeid, het vrije beroep – artikel 6 – en het zakelijke goederen- en dienstenverkeer, artikel 7. Die reikwijdte geldt voor burgers onderling, en, zoals bij de bestaande Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen, zijn de in het wetsvoorstel neergelegde regels ook van toepassing op de overheid. Het amendement-Groenman wil de reikwijdte van het wetsvoorstel uitrekken tot alle besluiten en hande-

lingen van de overheid. Het is qua reikwijdte dus volstrekt onbeperkt. Besluiten, het vaststellen van algemeen verbindende voorschriften, beschikkingen en feitelijke handelingen op alle denkbare terreinen waarop de overheid actief is, vallen eronder.

In eerste termijn heb ik aangegeven, positief te staan tegenover de onderliggende gedachte bij mevrouw Groenman. Die is, als ik mevrouw Groenman goed begrepen heb, het verbieden van discriminatie op genoemde gronden op elk terrein van overheidszorg. Natuurlijk sta ik daar positief tegenover. Artikel 1 van de Grondwet verbiedt dat al. Het is de overheid bij al haar handelen, bij al haar gedragingen en in al haar hoedanigheden en verschijningsvormen verboden te discrimineren op welke grond dan ook. Artikel 1 van de Grondwet verbiedt elke discriminatie door de overheid.

Nu stel ik mij zelf in verband met het amendement twee vragen. De eerste vraag: is het door mevrouw Groenman voorgestelde verbod ruimer dan artikel 1 van de Grondwet? Zo ja, dan verbiedt het meer dan alleen discriminatie en dus ook gerechtvaardigd onderscheid. In dat geval moet ik de Kamer aanvaarding van het amendement ontraden. De tweede vraag: is het voorgestelde verbod van onderscheid beperkter dan artikel 1 van de Grondwet? Zo ja, dan verbiedt het minder. Dat is duidelijk. Dan is het dus naast artikel 1 van de Grondwet overbodig en doet het er zelfs enigszins afbreuk aan, maar dat kan natuurlijk ook niet echt door een heel merkwaardige combinatie. Ook in dat geval moet ik de Kamer aanvaarding van het amendement ontraden. Het voorgestelde artikel is in elk geval wat de gronden betreft beperkter, omdat het alleen gaat over onderscheid op de gronden in dit wetsvoorstel. Artikel 1 van de Grondwet gaat over discriminatie op welke grond dan ook.

De zienswijze van het kabinet is dat het amendement geen ruimte laat voor uitzonderingen voor objectief gerechtvaardigd onderscheid. Omdat, zoals ik al zei, de reikwijdte van het voorgestelde artikel 7a vrijwel onbeperkt is, kan ik niet overzien of het artikel onderscheid dat objectief wel gerechtvaardigd is, verbiedt. Ten aanzien

van onderscheid op terreinen waarop het wetsvoorstel van toepassing is, is nagegaan welke uitzonderingen voor objectief gerechtvaardigd onderscheid nodig zijn. Er zijn specifieke uitzonderingsbepalingen opgenomen. Dat weet men ook. Dat is in verband met het gesloten systeem van het wetsvoorstel immers noodzakelijk. Het is inherent aan het systeem. Ten aanzien van de overige terreinen van overheidszorg, de terreinen die door het mevrouw Groenman voorgestelde artikel 7a worden bestreken, is mij niet bekend of uitzonderingsbepalingen noodzakelijk zijn. Mag de overheid bijvoorbeeld geen subsidie meer geven aan het COC, omdat dit onderscheid op de grond van homo- of heteroseksuele gerichtheid meebrengt? Ook geen subsidie meer aan het Landelijk bureau racismebestrijding? Mag een burgemeester bij de handhaving van de openbare orde niet meer letten op de politieke achtergrond van een groep betogers? Dat zijn zo enkele vragen die met relatief gemak bij mij opkomen. Kortom, ik moet de Kamer aanvaarding van het amendement ontraden omdat de gevolgen ervan niet te overzien zijn. Het amendement gaat de grenzen van het wetsvoorstel ook ver te buiten. Om die reden past het ook niet in dit wetsvoorstel. Verder acht ik de voorgestelde bepaling naast artikel 1 van de Grondwet overbodig.

Bij dit alles wil ik uitdrukkelijk stellen dat ik de onderliggende gedachte, het verbieden van discriminatie door de overheid in al haar handelen en hoedanigheden, onderschrijf. Geen haar op mijn hoofd die eraan denkt om voor de overheid een uitzondering te willen. Ik meen echter dat dit in artikel 1 van de Grondwet al klip en klaar en zonder enige uitzondering wordt bepaald.

Mevrouw **Groenman** (D66): Ik had graag gezien dat de minister dit in eerste termijn had gezegd. De minister zegt nu ontzettend veel.

Minister **Dales**: Ik heb het ook in eerste termijn gezegd, maar niet zo uitgewerkt.

Mevrouw **Groenman** (D66): Ik beoog geen ruimer amendement dan artikel 1 van de Grondwet, uiteraard niet, maar ook geen beperkter, uiteraard ook niet. Als de minister

zegt dat wij artikel 1 van de Grondwet al hebben, moet ik haar erop wijzen dat de AWGB juist ervoor bedoeld is om artikel 1 te expliciteren. Ook daarvoor voeren wij deze wet in: een uitwerking van artikel 1, niet alleen in horizontale werking, maar ook in de verhouding tussen overheid en burgers.

Als de minister vraagt of het betekent dat allerlei dingen met een objectieve rechtvaardigingsgrond toch mogelijk zijn, zeg ik nee. Ik laat allerlei algemeen verbindende voorschriften die er al zijn en de wetgeving die er nu al is, volstrekt intact. Zo staat het ook in het amendement. Ik wil echter voorkomen dat een gemeente de beleidsruimte heeft om bijvoorbeeld bij het toekennen van woonvergunningen onderscheid te maken naar burgerlijke staat of seksuele gerichtheid. De minister zegt nu dat dit niet moet en dat een gemeentebestuur of een ander orgaan zo niet mag opereren. Hierover zijn wij het eens, maar het staat niet geëxpliciteerd in de wet. Een burger die zo iets overkomt, moet dus artikel 1 ter hand nemen, maar die weg is veel ingewikkelder dan die van deze wet. Bovendien heeft hij of zij dan geen mogelijkheid om naar de commissie toe te gaan. In mijn amendement laat ik alle voorschriften en wetgeving buiten schot die al van een objectieve rechtvaardigingsgrond uitgaan. Dan begrijp ik in gemoede niet waar de minister bang voor is.

Minister **Dales**: Ik vermoed dat u het bang zijn niet zo letterlijk bedoelt; zo is het ook niet. Ik heb mijn best gedaan om u uit te leggen niet alleen wat de bezwaren zijn, maar ook wat de mankerende gronden voor noodzaak zijn. Het is allemaal na te lezen. De bezwaren zijn nog technisch op te lossen, maar ik betoog ook dat er geen noodzaak is.

Mevrouw **Groenman** (D66): Waarom niet?

Minister **Dales**: Dat heb ik gezegd.

Mevrouw **Groenman** (D66): Waarom geldt het dan wel voor de overheid als werkgever en voor de overheid bij het aanbieden van goederen en diensten? Daarvoor is ook geen noodzaak, want daarvoor

Dales

hebben wij ook artikel 1 van de Grondwet al. Een aantal dingen regelen wij dus wel, maar een aantal dingen blijft buiten schot. Alle eenzijdige handelingen van de overheid blijven buiten schot, terwijl wij het allebei erover eens zijn dat artikel 1 van de Grondwet discriminatie door de overheid uitsluit; het is altijd ongerechtvaardigd onderscheid.

Minister Dales: Zeker. Het lijkt mij niet juist dat ik mijn verhaal, dat ik vrij zorgvuldig heb gehouden, nogmaals houd. Als wij stemmen, is dat op z'n vroegst dinsdag en heus niet meer hedenavond. Dan is het stenogram allang klaar. Misschien kan mevrouw Groenman op haar beurt eens langdurig over deze vrij ingewikkelde zaak denken.

Mevrouw Groenman (D66): Ik heb erover nagedacht en wij hebben er in de stukken over van gedachten gewisseld. Ik vind het een beetje jammer dat er in eerste termijn niet uitvoerig over gediscussieerd is, want het is ook voor mijn collega's van buitengewoon belang. Ik sta hier niet iets flauws te doen.

Minister Dales: Dat beweer ik geenszins. Het zou onhoffelijk zijn, maar ik heb ook geen innerlijke neiging om dat te beweren. Wij hebben er gisteren over gesproken. Wegens uw vasthoudendheid heb ik er zeer ampel over nagedacht. Ik heb gereageerd en zie niet de wenselijkheid van het volgen van uw amendement, noch de noodzakelijkheid ervan. Dus kom ik tot het ontraden van de aanneming ervan. Ik kan er op dit moment niets nieuws meer van maken.

Mevrouw Groenman (D66): Ik geef nog een concreet voorbeeld, van de gemeente die stelselmatig ongehuwd samenwonenden geen woonvergunning geeft. Wat moeten die burgers dan doen? Moeten zij artikel 1 ter hand nemen? Dat is buitengewoon ingewikkeld. Dan moeten zij aantonen dat zij een gelijk geval zijn dat ongelijk behandeld wordt. Is het niet veel eenvoudiger dat die burgers naar de commissie kunnen gaan en dat de overheid dan aangesproken kan worden?

Minister Dales: Hiermee wordt eerst

recht geïllustreerd dat u ver en ver buiten deze wet gaat met uw amendement. Er zijn nogal wat mensen die al of niet met recht – ik kan dit niet beoordelen en geef het op voorhand royaal het voordeel van de twijfel – beweren dat zij ten achter gesteld zijn in de woonruimteverdeling.

Mevrouw Groenman (D66): Het gaat natuurlijk alleen om de gronden die in deze wet staan, burgerlijke staat en seksuele gerichtheid. Het gaat niet zomaar om iemand die achtergesteld is.

Minister Dales: Dat dekt u dus niet voldoende af. Als de gronden van deze wet gelden, dan geldt straks die wet. Dat is dan voldoende.

Er is nog een amendement van mevrouw Rempt over de privésfeer. Ook daarvan heb ik in eerste termijn beloofd, er nog eens goed over na te denken. Het gaat over de amendementen met betrekking tot de uitzondering voor de privéverhoudingen in de artikelen 5, derde lid, en 7, derde lid, voorkomend op de stukken 31 en 33. Het derde lid van de artikelen 5 en 7 vloeit voort uit de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer. Het privé-karakter van een werkverhouding, respectievelijk het privé-karakter dat in het geding is bij de aangeboden goederen of diensten, is naar de mening van de regering van zo'n gewicht dat een algemeen verbod van onderscheid op de in het wetsvoorstel genoemde gronden en terreinen onvoldoende rekening zou houden met het grondrecht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van burgers. In de schriftelijke voorbereiding is het voorbeeld genoemd van een alleenstaande vrouw die in een advertentie een kamer in haar huis aanbiedt – ik geloof dat hedenmiddag ook nog iets soortgelijks naar voren werd gebracht – en die bij het aanbieden van die kamer in haar huis te kennen geeft dat alleen vrouwen in aanmerking komen. Dat is een voorbeeld van onderscheid op grond van geslacht. Ook onderscheid op andere gronden kan zich voordoen. Ik denk aan de toelating tot een vrijgezellenfeest, voor iedereen toegankelijk mits ongehuwd of een allochtoon die een kamer in zijn eigen huis liever aan een andere allochtoon, al dan niet van gelijke

nationale achtergrond, verhuurt of een homoseksuele AIDS-patiënt die gelet op het privé-karakter van steunen hulpverlening liever een homoseksuele buddy, dus van hetzelfde geslacht, zoekt.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): De minister maakt er een karikatuur van.

Minister Dales: Nee, voorzitter, ik opper slechts een aantal mogelijkheden.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Ik heb het over het aanbieden van diensten, waaronder woonruimte, in het openbaar. Wij zetten dan een vraagteken achter het feit of je als verhuurder van woonruimte in je eigen huis volkomen vrij bent om bij dit openbaar aanbod te zeggen: ik heb liever geen chinees of liever niet dit of dat.

Minister Dales: Of slechts dat!

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Wij menen dat het enige wat je kunt doen is, te zeggen dat je liever een vrouw of een man in huis hebt. Wij zien niet wezenlijk een reden waarom je de mogelijkheid moet geven om te discrimineren op ras of anderszins.

Minister Dales: Ik vervolg mijn betoog nu, want ik had het goed begrepen. Bij alle voorbeelden geldt dat die in het openbaar, dat wil zeggen door middel van advertenties, worden aangeboden. Er zijn situaties denkbaar waar de politieke of godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuigingen in redelijkheid een rol kunnen spelen in verband met de privésfeer. In redelijkheid – ik onderstreep die woorden – kunnen in zo'n werkverhouding bepaalde eisen worden gesteld. Maar alleen die eisen die in redelijkheid in verband met het privé-karakter van de werkverhouding kunnen worden gesteld, vallen buiten het verbod van onderscheid. Ook in de sfeer van dienstverlening en bij het aanbieden van goederen kan een dergelijk onderscheid zich in de privésfeer voordoen. Dit zijn situaties waarin de privésfeer van de aanbieder van goederen of diensten, respectievelijk van de werkgever, in het geding is.

De wetgever dient zich, gelet op artikel 10 van de Grondwet, in dit wetsvoorstel te onthouden van regelgeving over onderscheid in de privésfeer.

Natuurlijk kun je met een zekere afschuw denken aan mensen die in de privésfeer zonder goede redenen – je hoort daar wel eens uitlatingen over – andere mensen als mens diskwalificeren op binnen het wetsvoorstel vermelde gronden. Dat raakt de menselijke waardigheid. Mevrouw Rempt gaf in eerste termijn het voorbeeld van het niet verhuuren van woonruimte in een eigen huis aan personen van een bepaald ras. Ik vestig in dit verband de aandacht van de Kamer op de woorden "in redelijkheid" in de onderhavige bepalingen. Deze woorden geven aan dat onredelijk onderscheid, ook al gaat het over de privésfeer, niet is toegestaan. Daarom is deze bepaling in die zin beperkt dat de privésfeer alleen buiten schot blijft voor zover het om eisen gaat die in verband met de privésfeer in redelijkheid kunnen worden gesteld. Op grond van deze overwegingen ontraad ik met klem aanvaarding van de amendementen over deze kwestie.

Mevrouw Groenman heeft gevraagd of de criteria van het Europese Hof om vast te stellen wanneer sprake is van discriminatie, in de wet kunnen worden vastgelegd. Zij heeft het oog op de criteria die het Europese Hof heeft ontwikkeld in een zaak die betrekking had op indirecte discriminatie. Deze criteria zijn de volgende. De ter bereiking van het doel gekozen middelen dienen te beantwoorden aan een werkelijke behoefte van de ondernemer. Zij moeten geschikt zijn om dat doel te bereiken. Zij moeten daarvoor ook noodzakelijk zijn. Ten slotte moet aan het nagestreefde doel iedere gedachte aan discriminatie vreemd zijn. Ik ga ervan uit dat mevrouw Groenman voor de beantwoording van de vraag of voor een indirect onderscheid rechtvaardiging bestaat, deze criteria in de wet opgenomen zou willen zien. Het in de wet vastleggen van deze criteria is onwenselijk. Deze criteria betreffen de stappen waarlangs vastgesteld kan worden of er een objectieve rechtvaardiging bestaat. In de praktijk van de huidige Commissie gelijke behandeling

worden deze criteria reeds gehanteerd. Ook van de rechter mag worden verwacht dat hij deze criteria zal hanteren. Ook zonder dat deze criteria in de wet zijn neergelegd, hanteert de rechter in het algemeen de uit internationale jurisprudentie voortkomende elementen om de objectieve rechtvaardigheid vast te stellen als richtsnoer. Het opnemen van deze criteria in de wet zou bovendien verstarrend kunnen werken op de rechtsontwikkeling. Bovendien zouden deze criteria bij een verdergaande verfijning in de jurisprudentie moeten worden aangepast.

Voorzitter! Dan kom ik bij de nationaliteit, waarop ik ook bij interruptie al ben ingegaan. Gisteren heb ik het wat in evenwicht gehouden en niet dichtgemetseld. Gegeven de ons ook in de wandelgangen gebleken behoefte van de Kamer om hieraan vast te houden, hebben wij gemeend daartoe de moeite te moeten nemen. De Kamer is inmiddels daarvan op de hoogte gesteld. Mijn collega's zullen ingaan op de mogelijke andere gewenste gronden, zoals leeftijd en handicap.

De heer Schutte heeft bedenkingen wanneer het gaat om het gesloten systeem. Hij is, als ik het goed heb begrepen, bevreesd voor het feit dat nu niet alle uitzonderingen zijn voorzien en dat te zijner tijd een situatie wordt ontdekt die bij deze discussie niet wordt voorzien. Dat heb ik ook niet uitgesloten. Want geen enkele wet die wij in dit huis maken, is eeuwig. Dat weten wij allen. Wetgeving moet voortdurend meegaan met de maatschappelijke ontwikkelingen. Het is een illusie te denken dat wij nu reeds alles zullen voorzien. Die illusie heb ik ook niet. Waar het echter om gaat, is of het gesloten systeem van uitzonderingen zo star is dat het tot onredelijke resultaten zou gaan leiden, voor zover wij dat nu reeds kunnen voorzien. De minister van Justitie en ik hebben gisteren duidelijk aangegeven dat de in het wetsvoorstel neergelegde uitzonderingen onder meer een afwegingskader bieden voor de belangen die andere grondrechten beogen te beschermen. Dit afwegingskader is, naar onze mening, flexibel genoeg voor een evenwichtige afweging van het gelijkheidsbeginsel en de belangen die andere grondrechten beogen te

beschermen. Ik ben ervan overtuigd dat de commissie en de rechter de wet zodanig zullen kunnen toepassen dat dit niet tot werkelijk onredelijke en onrechtvaardige resultaten voor de burger behoef te leiden. Overigens zal mijn collega van Justitie hierop nog nader ingaan.

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! Zolang dit binnen een afwegingskader mogelijk is, zullen de commissie en de rechter dat zeker doen. De minister weet echter ook dat het afwegingskader begrensd is. Er zijn bepaalde terreinen waar dat kader betrekking op heeft. Vandaar dat ik met het voorbeeld van die camping kwam. Dat voorbeeld valt in ieder geval niet onder dat afwegingskader. Als de zaak wordt voorgelegd, zal het bezwaar van het systeem voor de minister dus zijn dat de commissie, respectievelijk de rechter, uitgaande van de regel dat dit verboden is tenzij het uitdrukkelijk is toegestaan, zal constateren dat dit verboden is.

Minister **Dales**: Ik wil het gras niet voor de voeten van mijn collega wegmaaien. Dit punt kan betrokken worden in zijn antwoord.

Voorzitter! De heer Schutte merkte ook op dat de wet in strijd zou zijn met de internationale verdragen. In de schriftelijke voorbereiding hebben wij dit nadrukkelijk weersproken. Het is allemaal heel veel geworden.

De heer **Schutte** (GPV): Voorzitter! Ik had met de theoretische mogelijkheid rekening gehouden dat de rechter wellicht nog een mogelijkheid zou hebben waarin hij, afwijkend van de wet, tot de conclusie zou kunnen komen dat een en ander redelijk is. Die conclusie zou immers kunnen zijn dat er sprake is van strijdigheid met een verdrag.

Minister **Dales**: In de verre toekomst is dat natuurlijk niet uit te sluiten, maar dat is nu zeker nog wel uit te sluiten.

Wat het voorkeursbeleid betreft, vroeg de heer Lankhorst of er geen voorkeursbeleid nodig is voor andere groepen dan de in artikel 2, derde lid, genoemde. Op bladzijde 75 van de memorie van antwoord hebben wij deze kwestie, in antwoord op vragen van de fractie van het GPV, reeds uitvoerig besproken. Ik kan op

die vraag nu kort antwoorden. In deze wet gaat het niet om de niet vermelde gronden. Bestrijding van achterstelling is, mede in het licht van de sociale dimensie van artikel 1 van de Grondwet, zeker een taak van de overheid. De overheid voert bijvoorbeeld naast een voorkeursbeleid voor vrouwen en etnische minderheden ook een voorkeursbeleid voor gehandicapten. Het kabinet heeft enkele dagen geleden, naar aanleiding van de enige tijd geleden door mevrouw Groenman gestelde vragen, een nota over het voorkeursbeleid vastgesteld. Ik heb de aanbiedingsbrief al getekend. Die had hier eigenlijk al kunnen zijn en anders is hij hier buitengewoon snel te verwachten. In die nota wordt uitvoerig uiteengezet hoe het zit met de juridische randvoorwaarden voor het rijksbeleid.

De heer Van den Berg sprak over de systematiek van het wetsvoorstel. De vraag luidde: als een uitzondering in het wetsvoorstel van toepassing is, blijft het onderscheid dan toch nog verdacht? Ik had even de indruk dat het woord "verdacht" hier een lading kreeg die meestal bij een heel serieus strafrechtelijk onderzoek op zijn plaats is. Dat is toch niet helemaal het geval. Om deze vraag gaat het ook niet. Die is hier niet aan de orde. De vraag of een bepaald criterium tussen burgers onderling op de terreinen van het maatschappelijk leven als verdacht moet worden aangemerkt, is van belang bij de keuze van de non-discriminatiegronden in wetgeving als de onderhavige, waarin sprake is van een gesloten systeem van verbodsbepalingen en uitzonderingen. Wat het antwoord op de in algemene zin te stellen vraag betreft, of een bepaald criterium bijvoorbeeld verdacht is, kan men aanknopingspunten vinden bij de gronden die vermeld worden in artikel 1 van de Grondwet en bij de u bekende internationale discriminatieverboden, voorzitter!

De heer Leerling wees erop dat ik de noodzaak van dit wetsvoorstel motiveerde met een beroep op allerlei onderzoeken die vooral rassendiscriminatie betroffen. Ik wijs de heer Leerling op het reeds in 1981 uitgebrachte rapport van de Interdepartementale coördinatiecommissie emancipatiebeleid. In dit rapport zijn vele gevallen van discrimi-

minatie beschreven. In de memorie van antwoord heb ik ook al gewezen op een aantal recentere publikaties over discriminatie wegens homoseksuele gerichtheid.

Voorzitter! Ik kom bij de amendementen. Daarvan neem ik wat in onderling overleg aan ons is toebedeeld. Als er amendementen worden overgeslagen, mag u er zeker van zijn dat die nog door andere collega's zullen worden behandeld.

Over het amendement op stuk nr. 15 van mevrouw Groenman heb ik al veel gezegd. Mevrouw d'Ancona zal er nog wel even op reageren.

Aanneming van het amendement op stuk nr. 16 wordt ontraden. Dat kan u al bekend zijn geweest.

Het amendement op stuk nr. 18 betreft het schrappen van het enkele feit. Dat zou ons wetsvoorstel geheel mutileren. Aanneming ervan wordt met de meest mogelijke klem ontraden.

Ik heb het uitvoerig gehad over de uitbreiding met een verbod van onderscheid door bestuursorganen op alle terreinen waarop de overheid actief is. Aanneming van het desbetreffende amendement wordt ontraden.

De beperking van de vrijheid van de instellingen heb ik besproken bij het enkele feit. Aanneming van het amendement op dit punt is met klem ontraden.

Aanneming van het amendement op stuk nr. 31 van mevrouw Rempt over de privéverhoudingen, samen met het amendement op stuk nr. 33, heb ik met klem ontraden. Aanneming van het amendement op stuk nr. 32 van mevrouw Rempt over artikel 7 ontraad ik eveneens met klem.

Mevrouw **Groenman** (D66): Voorzitter! De gezamenlijke oppositiepartijen hebben het kabinet een vraag voorgelegd. Daar zouden wij ja of nee op willen hebben.

Minister **Dales**: Wij hebben die vraag natuurlijk allemaal gelezen. Wij hebben overwogen of wij zouden eindigen met een spreekkoor. Dat vonden wij toch niet met de waardigheid van deze zaal overeenkomen. Wij hebben nog andere ludieke oplossingen overwogen. Het lijkt ons nu het beste dat een onzer antwoordt. U merkt dat vanzelf.

□

Minister **Hirsch Ballin**: Mijnheer de voorzitter! Ik zal beginnen waar collega Dales is geëindigd, namelijk met het bespreken van de amendementen. Mevrouw Groenman heeft een amendement op stuk nr. 19 ingediend dat ertoe strekt de persoonlijke levenssfeer expliciet te noemen. Dat amendement heeft als bezwaar dat het eigenlijk meer onduidelijkheid creëert dan wegneemt. Uiteraard moet bij de toepassing van de bepalingen van deze wet rekening worden gehouden met de persoonlijke levenssfeer. Uit onze antwoorden van gisteren en van vanavond zal zijn gebleken hoe zwaar dat weegt. Echter, wanneer wij de bescherming van de persoonlijke levenssfeer onverminderd zouden toevoegen, zouden wij ook een heel andere rij grondrechten moeten gaan opsommen, zoals de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van levensovertuiging en de vrijheid van meningsuiting. Wanneer wij via deze wet gestalte geven aan de bescherming van de persoonlijke levenssfeer door te zeggen dat mensen niet mogen worden benadeeld op grond van hun geslacht, hun seksuele gerichtheid of hun burgerlijke staat, aan de bescherming van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging door te zeggen dat mensen deswege niet mogen worden gediscrimineerd, en aan de vrijheid van meningsuiting door te zeggen dat mensen vanuit hun politieke overtuiging niet mogen worden gediscrimineerd, dan heeft het geen zin dat nog eens apart op de manier, zoals door mevrouw Groenman voorgesteld, in de wettekst te verwerken.

Het amendement op stuk nr. 37 van de heer Leerling heeft betrekking op het opheffen van het verschil tussen instellingen van bijzonder onderwijs en andere instellingen. Ook in onze eerdere antwoorden hebben wij er op gewezen hoe zwaar wij hechten aan de vrijheid die in artikel 23 van de Grondwet in het bijzonder aan onderwijsinstellingen is toegezegd, met alle betekenis vandiens voor de vrijheid van aanstelling. In het onderwijsbestel is juist een ingebouwde pluriformiteit verzekerd door het naast elkaar bestaan van openbaar en bijzonder onderwijs en door de mogelijkheid

van het bestaan van instellingen van bijzonder onderwijs van verschillende grondslag. Dat is de reden waarom het past om een nog wat zwaardere bescherming te geven aan de eigen identiteit van de onderwijsinstellingen, zoals vervat in de bepaling in artikel 5, tweede lid, onder c.

De heer Leerling heeft verder nog een amendement ingediend op stuk nr. 23 dat ertoe strekt de toets door de rechter en de commissie te reduceren tot een marginale, en wel door het woord "redelijkerwijs" in te voegen. In de stukken en in onze antwoorden hebben wij er de nadruk op gelegd dat de beoordeling of een instelling zich er terecht op beroept of de gestelde eisen nodig zijn, primair aan de desbetreffende instelling zelf toekomt. Dat wat redelijkerwijs door toevoeging van het woord "redelijkerwijs" bedoeld zou kunnen zijn, wordt dus al door deze tekst en uitleg van de wet verzekerd. Daarom achten wij een aanvulling van de wettekst, zoals voorgesteld door de heer Leerling, niet nodig.

Mevrouw Groenman heeft voorgesteld om in een nieuw artikel 12a de rechter te verplichten, alleen gemotiveerd van het oordeel van de commissie af te wijken. Zij kwam daar in tweede termijn op terug. Zij weersprak mij toen ik verwees naar de grondwetsbepaling die reeds een motiveringsplicht voorschrijft. Ik acht mijn verwijzing nog steeds juist. Er is een algemene motiveringseis voor de rechter. De rechter is niet in een positie waarin hij blind vaart op het oordeel van anderen. Algemeen wordt erkend dat het een zwaarwegend oordeel is. Uit de jurisprudentie blijkt ook dat de rechter zich in een geval als het onderhavige verplicht acht om aan te geven waarom hij eventueel zou afwijken van een uitspraak van de commissie. Een afzonderlijke bepaling lijkt mij niet nodig.

Mevrouw **Rempt-Halmmans de Jongh** (VVD): Voorzitter! Bij een bezoek aan de huidige Commissie gelijke behandeling kwam de klacht naar voren dat de rechter enkele malen zonder onderbouwing was afgeweken van de uitspraak van de commissie. Ik vermoed dat mevrouw Groenman om die reden haar voorstel heeft gedaan. Misschien kan de minister dat nog nagaan.

Minister **Hirsch Ballin**: Ik kan natuurlijk niet uitsluiten dat er tekorten zijn ergens in de jurisprudentie, maar met wat ik zojuist heb gezegd en met die algemene motiveringseis lijkt het mij niet waarschijnlijk dat zo'n ongemotiveerd afwijken stand zou houden in hoger beroep of cassatie, tenzij het zou gaan om een situatie waarin partijen het erover eens zijn in een civielrechtelijke procedure dat iets anders moet worden gezien dan de commissie heeft beoordeeld. Het ligt bij dit soort zaken voor de hand dat het oordeel van de commissie in de regel ten minste door één van de partijen wordt onderschreven. Dan geldt de algemene regel van ons burgerlijk procesrecht dat eisen en verweren gemotiveerd moeten worden aanvaard of verworpen.

Voorzitter! Mevrouw Groenman heeft ook een amendement ingediend op stuk nr. 26. Ik ben daar gisteren al op ingegaan. Zij zal begrijpen dat ik aanneming van dit amendement ontraad.

Dan kom ik bij het amendement van de heer Leerling op stuk nr. 38, nu in herziene vorm. Dat amendement lijkt op het amendement op stuk nr. 37 dat ik al heb besproken. Het is van een vergelijkbare strekking. De overwegingen die daarvoor golden, gelden ook voor het amendement op stuk nr. 38. Ik ontraad dus ook de aanneming van dit amendement.

Vervolgens noem ik het amendement van mevrouw Rempt waarin het omgekeerde wordt voorgesteld. Ik draag voor mijn bezwaar tegen dit amendement dus spiegelbeeldige argumenten aan. Ik ontraad dan ook met klem aanneming van dit amendement. Deze uitzondering is juist opgenomen in verband met artikel 23 van de Grondwet. Ik kan mij eigenlijk moeilijk voorstellen dat mevrouw Rempt deze grondwettelijke eis te niet zou willen doen.

Ten slotte kom ik bij de functie-eisen van de commissie. Een en ander houdt verband met de waarde die wij juist hechten aan het oordeel van de commissie. Dit was in feite ook de achtergrond van het mede door mevrouw Rempt verdedigde amendement van mevrouw Groenman toen zij zei dat alleen

gemotiveerd van het oordeel van deze zware onafhankelijke commissie afgeweken moet worden. Daarom hechten wij eraan om de opzet van de commissie zo te houden als is voorgesteld.

Voorzitter! De heer Schutte heeft een vraag gesteld – mijn collega heeft er al inleidend enige woorden over gesproken – over de gevolgen van het gesloten systeem. Hij vroeg of de commissie respectievelijk de rechter niets anders kan doen dan te constateren dat er sprake is van strijdigheid met de wet als in de praktijk zou blijken dat er ongelijke behandeling plaatsvindt op een terrein dat niet onder de uitzonderingssituaties valt.

Voorzitter! De bedoeling van het gehele, genuanceerde stelsel dat wij in deze wet hebben neergelegd is juist, onredelijke gevolgen te voorkomen. Sommigen zeggen dat er onduidelijkheid bestaat, dat er wellicht een marge voor interpretatie is of dat het niet goed is dat er een grijze zone is die collega Ritzen gisteren heeft toegelicht. Naar mijn oordeel moet de wet, juist bij dit onderwerp, een aantal nuanceringen bevatten en zou het een verkeerde wet zijn als die met hardheid voorbijging aan de verscheidenheid van situaties die zich in de samenleving kunnen voordoen. Uiteraard kan zich dus ook een situatie voordoen waarin geconstateerd moet worden dat in alle redelijkheid niet bedoeld kan zijn dat de wet eraan in de weg staat om een bepaald gedragspatroon aan de dag te leggen. Elke wet, ook deze, moet met verstand worden toegepast en uitgelegd en met redelijkheid worden gehanteerd.

Deze wet bouwt ook voort op de algemene beginselen van ons burgerlijk recht zoals wij die bij uitstek hebben neergelegd in het nieuwe Burgerlijk Wetboek, waarin in een veelheid van situaties een nadere afweging van belangen wordt gevraagd aan de rechter. Wij zien rechters al lang niet meer als automaten die een geval onder een regel subsumeren en daarmee uit. De regel moet worden toegepast, jazekeer, als regel, maar niet als wet van Meden en Perzen, niet als een rekenkundig voorschrift waarbij nadenken verder niet nodig zou zijn. Ik wijs erop dat juist de nuanceringen die in het wetsvoorstel zijn

opgenomen, ertoe dienen om tot een behoorlijke afweging te stimuleren. In feite was dat ook steeds aan de orde toen wij spraken over het enkele feit en over de eisen die bijvoorbeeld kunnen worden gesteld bij de vervulling van een functie.

Na alle discussies die met recht en reden zijn gevoerd over de positie van mensen die niet gediscrimineerd willen worden wegens hun seksuele gerichtheid of hun burgerlijke staat, wijs ik ook eens op iets geheel anders, om aan te geven dat deze wet op de goede manier nuanceringen aanbrengt. Denk eens aan de situatie waarin een leraar met fascistische overtuigingen werkzaam wil zijn bij een school voor bijzonder onderwijs. Uiteraard is dezelfde vraag te stellen met betrekking tot een school voor openbaar onderwijs. Zouden wij dan moeten zeggen dat deze leraar, omdat het hierbij gaat om het enkele feit van zijn politieke gezindheid, in dienst moet worden genomen en gehouden? Ik zie ook anderen neen schudden. Uiteraard niet, want dat doet afbreuk aan de functie van de betrokkene. Het gaat dus in ieder geval om redelijkheid die in acht moet worden genomen bij eisen die gesteld worden. Dat staat in een aantal gevallen heel uitdrukkelijk in het systeem van de wet. Dan wordt de rechter voor zijn afweging ook op het goede spoor gezet, want het staat er niet in alle gevallen; voor bijvoorbeeld de school voor openbaar onderwijs staat er niet dat er nog functie-eisen gesteld moeten worden.

Hiermee wil ik aangeven dat uiteraard ook deze wet met verstand van zaken moet worden toegepast. Daar verbind ik meteen aan de kwestie van de camping, waar zoveel over is gezegd. Het lijkt mij heel redelijk als wij zeggen dat degene die een openbaar aanbod doet voor het verstrekken van bepaalde diensten of voor het leveren van bepaalde goederen, ook klaarheid schept over de aard van het aanbod dat hij of zij doet. Vandaar dat ik net zei dat het ook niet onredelijk is dat je, als je met gelijkgezinden een camping wilt onderhouden, dat niet doet in de vorm van een openbaar aanbod van een kampeerplaats maar in de vorm van een vereniging. Dat is echter geen beletsel voor een campinghouder om een bepaalde ordening aan te brengen in het

gebruik van het kampeerterrein, bijvoorbeeld door te stellen dat hij wil dat er op het kampeerterrein zondagsrust in acht wordt genomen. Ik meen dat dit in feite de kern van het antwoord is op de vraag van de heer Schutte. Deze wet is genuanceerd en moet genuanceerd zijn wegens het gewicht van de betrokken belangen aan verschillende kanten, maar heeft niet de pretentie alle gevallen voor eens en altijd in een soort rekenkundig model neer te leggen.

De heer **Schutte** (GPV): Ik ben niet tevreden met de inhoud van het antwoord over de camping, maar daar is genoeg over gezegd. De opmerking die de minister maakte over de toepassing in redelijkheid van de wet in situaties waar de wet niet over spreekt, vind ik echter belangrijk. Het voorbeeld van de camping diende daartoe. Het was niet meer dan een voorbeeld. Wij moeten dus constateren, dat de wet geen specifieke uitspraken doet voor uitzonderingen op de hoofdregel, bijvoorbeeld op het terrein van de recreatie. Dat gebeurt wel op het terrein van onderwijs. Bij het aanbieden van goederen en diensten worden duidelijk uitzonderingen gemaakt voor het onderwijs. Daar zit duidelijk een nuancering in. Als de wet een bepaald terrein niet uitdrukkelijk noemt – in formele zin zou de conclusie dan moeten luiden dat het altijd verkeerd is als op dat terrein onderscheid wordt gemaakt, omdat de wet geen uitzondering maakt – zal dan de commissie of de rechter die met zo'n geval wordt geconfronteerd, volgens de minister dan toch de eisen van redelijkheid en billijkheid moeten hanteren?

Minister **Hirsch Ballin**: Misschien mag ik hierbij verwijzen naar een arrest van de Hoge Raad. Het is een vrij recent arrest, van 7 december 1990. Men kan het terugvinden in de Nederlandse jurisprudentie 1991, 593. De Hoge Raad oordeelde, dat niet is uitgesloten dat de rechter mag afwijken van een wettelijke bepaling indien de onverkorte toepassing van de wet naar de maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zou zijn. De Hoge Raad stelde uiteraard voorop, dat een dergelijke afwijking van de wet niet dan in zeer uitzon-

derlijke omstandigheden kan worden aangenomen. In verband daarmee spreekt de Hoge Raad van een zware maatstaf. Dit arrest ondersteunt hetgeen ik net zei over de manier waarop wetten moeten worden toegepast. Dat geldt uiteraard ook voor deze wet.

De heer **Janmaat** (Centrumdemocraten): Mijnheer de voorzitter! De minister liet zojuist het begrip "fascisme" vallen; hij sprak over een fascistische leraar. Naar mijn mening komt dat begrip niet in de wet voor. De minister hanteert het hier echter. Als het eronder valt, hoor ik graag een definitie. Ik wijs de minister erop, dat het kamerlid Hillen – ik wil niet zeggen: mijn collega – onlangs een interview is afgenomen waarin hij zijn sterke voorkeur uitsprak voor een goed gezinsleven en dat de ons allen zo vreselijk dierbare Anne Frankstichting dat fascistisch vindt. Zou de minister dat even kunnen definiëren?

Minister **Hirsch Ballin**: Ik probeerde net het volgende duidelijk te maken. Indien volgens de wet geen onderscheid mag worden gemaakt wegens het enkele feit van de politieke gezindheid van de leerkracht, verhindert dat niet dat het gezag van de school dan toch de eisen stelt die daar in redelijkheid aan moeten worden gesteld, ook al moet je een dergelijke gezindheid zoals zoëven ter sprake werd gebracht, aanmerken als een politieke gezindheid. Men kan stellen dat de goede nuancering ook daarbij weer te vinden is in de tekst van de wet en dat wij de wet dus ook daarbij met verstand van zaken en begrip van omstandigheden moeten toepassen.

De heer **Janmaat** (Centrumdemocraten): Mijnheer de voorzitter! Naar mijn bescheiden mening is dat antwoord toch onvoldoende. De minister voert hier een begrip in dat hij niet nader specificceert of definieert. Dat is ook iets voor de rechter?

Minister **Hirsch Ballin**: Voorzitter! Ik heb gesproken over de begrippen die in de wet te vinden zijn. Dat wat wij in de samenleving tegenkomen, omvat meer dan wij in wettelijke begrippen terugvinden.

Misschien mag ik in dat verband

meteen even ingaan op de vragen van dezelfde spreker over de anti-discriminatiebepaling in het Wetboek van Strafrecht. Daarvoor geldt ook in de huidige begripsomschrijving dat de positieve actie daarmee zeker niet strafbaar wordt gesteld. Uiteraard is, in overeenstemming met de nota van wijziging die wij vanmiddag hebben ingediend, het onderscheid naar nationaliteit in de Vreemdelingenwet en in de Kieswet te vinden. Dat blijkt uit artikel 2, vijfde lid.

Voorzitter! Mevrouw Groenman heeft gesproken over vrouwen die lid moeten kunnen worden van elke politieke partij. Ik begrijp haar vragen als een bezorgdheid over de volledige naleving door Nederland van het internationale verdrag tot uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen. Collega Ter Veld en ik hebben bij eerdere gelegenheden gesproken over de terughoudendheid die juist ten opzichte van politieke partijen past. Met inachtneming van die terughoudendheid is de vraag dus eigenlijk: hoe werkt dan precies het handhavingsmechanisme voor het internationale verdrag? Is hier een ingrijpen van de wetgever niet acuut nodig? *Ons antwoord blijft: nee, hier is geen reden om op dit moment te komen met wetsvoorstellen. Stel dat er een verandering zou plaatsvinden gericht op het uitsluiten van de vrouwen die nu lid zijn van die politieke partij, dan is er immers de mogelijkheid voor de belanghebbenden om zich te wenden tot de rechter. Het moet trouwens nog blijken of die situatie zich zal voordoen.*

Mevrouw Groenman (D66): Voorzitter! De regering heeft als partij bij het verdrag toch een plicht om vrouwen het recht te garanderen dat zij van elke politieke partij in Nederland lid kunnen worden. Dat is een plicht van de regering. De regering kan zeggen dat zij op dit moment niets doet. Mijn enige vraag is: zou zij iets gaan doen als die statuten inderdaad discriminatoir voor vrouwen zijn? Naar mijn gevoel moet zij dan op grond van dat verdrag iets doen. *Het is voor mij onvoldoende als de regering zegt dat zij op dit moment niets doet. Ik wil weten of de regering iets gaat doen. Als zij zegt dat zij niets hoeft te doen vanwege de terughoudendheid, dan*

had er een voorbehoud moeten worden gemaakt bij het VN-verdrag.

Minister Hirsch Ballin: Dat is niet zo. Ik geloof dat ik even uitleg moet geven over een algemeen punt: wat betekent het als het Koninkrijk der Nederlanden partij is bij een verdrag? Dat betekent dat het Koninkrijk der Nederlanden ervoor instaat dat binnen onze rechtsorde de bepalingen van dat verdrag zullen worden gerealiseerd. Dat kan op verschillende manieren. Wanneer wij bijvoorbeeld de vrijheid van vereniging erkennen, en er zouden in een of andere arbeidsovereenkomst of iets dergelijks bepalingen worden opgenomen die de vrijheid van vereniging aantasten, dan is er een mogelijkheid voor de betrokkenen om zich tot de rechter te wenden.

Het Koninkrijk der Nederlanden voldoet als partij bij het verdrag dus ook aan zijn verplichtingen wanneer er een handhavingsmechanisme beschikbaar is voor de burger om voor zijn of haar rechten op te komen. De vraag van mevrouw Groenman hoeft dus pas beantwoord te worden als zou blijken dat zich een situatie voordoet waarin, ook nadat een beroep is gedaan op de rechter die artikel 7 van het desbetreffende verdrag mede in acht kan nemen, tot de conclusie moet worden gekomen dat niet voldaan is aan het principe van toegang van vrouwen tot het politieke leven inclusief organisaties.

Mevrouw Groenman (D66): Wilt u dat een vrouw eventueel aandoen: procederen op grond van artikel 1 of artikel 7c? Ik vind dit buitengewoon nalatig van een overheid die een verdrag ondertekent waarin zij zichzelf verplicht om alle passende maatregelen te nemen om discriminatie van vrouwen in het politieke en openbare leven van het land uit te bannen en om vrouwen deelname te verzekeren aan niet-overheidsorganisaties en verenigingen op het gebied van het openbare en politieke leven van het land. Daar staat helemaal niet bij of er andere middelen zijn waarop die vrouw zich kan beroepen en of zij eventueel een procedure kan aanspannen. Dat staat er helemaal niet in.

Minister Hirsch Ballin: Nee, natuurlijk niet.

Mevrouw Groenman (D66): De overheid is verplicht om passende maatregelen te nemen. De enige passende maatregel die de minister ziet, is dat die vrouw een procedure aanspant of dat er een proefproces wordt gevoerd.

Minister Hirsch Ballin: Ik heb niet gezegd dat dit de enige passende maatregel is. Ik heb gezegd dat er naar ons oordeel nu geen reden is om iets anders te doen dan het beschikbaar stellen van de gewone waarborgen van onze rechtsstaat. Mevrouw Groenman zegt dat ik de betrokken vrouwen wil aandoen dat zij naar de rechter moeten, maar wij hebben het toch voortdurend over wetten en regelingen, of dat nu verdragen zijn of deze wet of andere wetten, waarbij men zich tot de rechter kan en moet wenden als zij niet worden nagekomen.

Mevrouw Groenman (D66): Dan komt u heel makkelijk van al uw verdragen af, want dan zegt u dat de overheid niets hoeft te doen, omdat de burger maar naar de rechter moet gaan. Dat is dan de conclusie.

Minister Hirsch Ballin: In een aantal gevallen is het inderdaad voldoende dat de burger zich op een verdragsbepaling kan beroepen. Dat geldt voor vele verdragen die Nederland heeft gesloten. Er zijn echter ook andere verdragen die een rechtstreekse en onmiddellijke omzetting in eigen wetgeving vereisen. Als het om een verdragsbepaling gaat die inhoudt dat mensen bescherming moeten genieten tegen een situatie waarin zij door ziekte werkloos worden, werkt dat niet vanzelf. Ik denk hierbij aan bepaalde verdragen in het kader van de Internationale arbeidsorganisatie. Die werken niet zonder meer door het sluiten van de verdragen. Men moet dan een systeem met een zieketwet inrichten en desbetreffende bepalingen in het Burgerlijk Wetboek opnemen. Dat ligt helemaal aan de aard van de bepalingen. Mevrouw Groenman heeft het nu over een situatie die zich nog niet heeft voorgedaan en waarvan nog moet blijken of die zich zal voordoen en, als zij zich voordoet, of de rechter niet onmiddellijk tot de conclusie zal komen dat dit zo niet kan. Dan is het toch niet onredelijk dat wij ons op het

Hirsch Ballin

standpunt stellen dat er op dit moment geen reden voor de wetgever is om de hele wetgevingsmachine op gang te brengen voor een onderwerp waarbij zoveel terughoudendheid past, namelijk de inrichting van politieke partijen.

Mevrouw **Groenman** (D66): Als het zo zou zijn dat een politieke partij mensen op grond van ras zou discrimineren, zou u dan op precies dezelfde wijze handelen?

Minister **Hirsch Ballin**: Als een politieke partij op grond van ras discrimineert, bestaat er geen twijfel over dat dan de mogelijkheden van zowel het strafrecht als het privaatrecht beschikbaar zijn om daartegen op te treden.

Voorzitter! De heer Krajenbrink heeft evenals de heer Van den Berg gesproken over de vraag of anderen dan kosters en organisten, waarover wij het eens waren, thuishoren in de interne organisatie van kerkgenootschappen en of zij wellicht kunnen vallen onder artikel 5. De redactie van artikel 5 is zodanig dat men zou kunnen zeggen dat artikel 5 in beginsel van toepassing is, al moet ik daarbij aantekenen dat het mij moeilijk lijkt om te betogen dat degene die de buitenkant van de ramen doet, daaraan zonder meer bescherming kan ontnemen.

De heer Van den Berg heeft een vraag gesteld over de grenzen van de godsdienstvrijheid. Die zijn te vinden in de desbetreffende verdragsbepalingen, die van oudsher de mogelijkheden kennen van bepaalde beperkingen die nodig zijn wegens andere fundamentele belangen. Ook in onze eigen Grondwet staat dat de godsdienstvrijheid niet ontslaat van ieders verantwoordelijkheid volgens de wet. Uiteraard ontslaan die clausuleringen van het grondrecht de wetgever niet van de verplichting om een behoorlijke afweging te maken bij het tot stand brengen van een regel die onder die beperkingsclausule wordt gebracht. Daarom ging het ook hier vandaag.

De heer Leerling vroeg hoe ik oordeel over een aantal door hem, misschien met wat te weinig nuance, aangehaalde commentatoren op dit wetsvoorstel en op eerdere wetsvoorstellen. Daarmee kom ik eigenlijk ook bij een vraag die door

de heer Lankhorst is gesteld. Hij schaaft zich uitdrukkelijk achter de uitgangspunten over de uitleg van artikel 1 van de Grondwet, zoals ik die aan het begin van mijn betoog van gisteren gaf. Ik stel het op prijs dat hij dat doet. Toen ik heer Lankhorst in eerste termijn hoorde spreken, kreeg ik de indruk dat er veel meer is wat ons bij het werken aan dit wetsvoorstel verbindt dan wat ons scheidt.

In verband daarmee kom ik bij een aantal staatsrechtelijke vragen. Tevens kom ik hierbij aan de uniforme vraag die ons is voorgelegd. Ook verder is er veel gesproken over de afbakeningen die in de wet zijn neergelegd, daar waar het gaat om de vrijheid van het bijzonder onderwijs. Ik herinner eraan dat het vanzelfsprekend is dat iedereen onderscheid maakt. Of het nu overheid, burgers, maatschappelijke instellingen of bedrijven zijn. Het gaat erom welk onderscheid de overheid, de burger, enz., in haar of zijn typische eigen verantwoordelijkheid nu wel of niet mag maken. Een ongenueanceerd antwoord op deze vraag is naar ons oordeel per definitie verkeerd. Daarom laten wij ons ook niet in het keurslijf dwingen van vragen in de trant van: te ja of te nee, zoals door mevrouw Rempt, mevrouw Groenman en de heer Lankhorst gesteld.

Wij hebben helderheid willen geven in de uitleg van deze wettelijke regeling. Wij hebben daarover gisteren gesproken. Mijn collega heeft hierover al gesproken en mijn andere collega's komen na mij hierover aan het woord. Wij hebben helderheid gegeven over de uitleg van de wettelijke bepalingen. Een vraag die elementen bevat waarmee wij wel of niet kunnen instemmen of die tot wedervraag aanleiding geeft, leent zich niet voor een antwoord met een "te ja of te nee", als het ons er echt om gaat, helderheid te geven over de betekenis van deze wet.

Mevrouw **Groenman** (D66): Eigenlijk vind ik dat "ja" of "nee" het enige is wat helderheid biedt! Zo zit dat met "ja en nee".

Minister **Hirsch Ballin**: Ik zie nog meer interrumpanten.

Mevrouw **Groenman** (D66): Ik vond alleen iets. Vindt de minister dan niet

dat alleen een "ja" of "nee" helderheid biedt?

Minister **Hirsch Ballin**: Nee, want dat roept misverstanden op, juist omdat er verschillende elementen in de vraag zitten. Zoals een van mijn collega's mij toefluisterde mag in dat soort spelletjes ook nog een "nee, betrekkelijk" meedoen. Wij kunnen hier zeggen "nee, betrekkelijk" en dan is uw volgende vraag waarom dan.

Mevrouw **Groenman** (D66): Wij vragen niet door. Wij willen alleen "ja" of "nee". Maar het antwoord is dus "neen", als ik het goed begrijp.

De heer **Lankhorst** (Groen Links): Mag ik het anders vragen? Het gaat hier niet om een spelletje. Ik heb uit het betoog van de minister van Binnenlandse Zaken impliciet opgemaakt dat zij op geen enkele wijze afstand genomen heeft van wat wij in onze vraag hebben willen neerleggen. Ik hoor u dat niet ook zeggen. Is dat juist?

Minister **Hirsch Ballin**: Als het antwoord op die vraag "ja" was, had ik natuurlijk "ja" op de desbetreffende vraag geantwoord. Misschien is het beter als ik op de zaak zelf even inga.

De heer **Lankhorst** (Groen Links): Ik weet niet of de minister dat zou moeten doen. Ik vind dat het soms inderdaad niet om "ja" of "nee" gaat, maar laat ik maar mijn eigen interpretatie geven. Ik vind dat de minister van Binnenlandse Zaken boven die vraag is uitgestegen. Ik zou willen dat het kabinet daar nu niets meer aan af doet.

Minister **Hirsch Ballin**: Ik geloof dat de heer Lankhorst hiermee ook spreekt in de zin waarin ik er gisteren over heb willen spreken. Wij hebben beiden, met wat ik gisteren heb gezegd en wat mijn collega vanavond heeft gezegd, duidelijk willen maken hoe wij deze wet zien. Deze wet toont respect voor de persoonlijke levenssfeer en de persoonlijke integriteit van mensen en wenst geen gesnuffel in de persoonlijke levenssfeer. Dat is voor ons een wezenlijk kenmerk van deze wet. Het is evenzeer een wezenlijk kenmerk van deze wet voor ons dat

wij geen dwang willen toepassen ten aanzien van de overtuiging, die bijvoorbeeld ten grondslag ligt aan de inrichting van het bijzonder onderwijs. Wij willen ook niet op een indirecte manier mensen forceren in hun overtuigingen. Als de heer Lankhorst dat wil onderstrepen, kan ik dat alleen maar waarderen en toejuichen. Dat is inderdaad de strekking van die regeling, met de nuancering die wij in de wettelijke bepalingen hebben aangebracht.

Er is soms wat laatdunkend gesproken over de formulering van het enkele feit en dus het onderkennen van de mogelijkheid dat er omstandigheden kunnen zijn waarin wel degelijk in het belang van het eigen karakter van een bijzondere school eisen worden gesteld. Ik vind die laatdunkendheid ten aanzien van de formulering van het enkele feit misplaatst. Wij hebben inderdaad beoogd, een wettelijke regeling te treffen die de nodige nuances bevat en laten wij toch alsjeblieft de zaken niet zo voorstellen dat deze wet te kort schiet als bescherming tegen discriminatie. Het tegendeel is het geval. Terecht hoor ik dat over deze wet wordt gesproken als een ook internationaal onvergelijkbaar krachtige bescherming van homoseksuelen tegen discriminatie. Het is een wet die tegelijkertijd een eveneens opmerkelijk krachtige bescherming biedt aan vrouwen, aan mensen van een ras dat zich van de meerderheid onderscheidt en aan mensen in hun eigen politieke, godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging. Die betekenis van deze wet waaraan wij hechten, mag niet worden beschadigd door bepalingen die in strijd komen met ons doel om mensen in hun waardigheid, die een verscheidenheid omvat, te beschermen.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): De minister heeft de term "laatlunkend" gebruikt. Wij zouden op die wijze ermee zijn omgegaan.

Minister Hirsch Ballin: Dat heb ik niet gezegd. Ik heb die laatdunkendheid aan niemand toegeschreven.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): Dan heb ik het verkeerd verstaan, maar de Kamer is

heel serieus hiermee bezig geweest. Het is voor een aantal fracties van fundamenteel belang geweest. Waar sloeg dat "laatlunkend" dan op?

Minister Hirsch Ballin: Als ik mevrouw Rempt of wie dan ook in deze Kamer daarmee had bedoeld, had ik dat bij name gezegd. Ik dacht niet aan de sprekers in deze Kamer. Ik dacht wel aan sommige commentaren die de indruk wekken dat met "het enkele feit" een merkwaardige formulering wordt gebruikt. Ik heb duidelijk willen maken dat wij met deze wettelijke regeling, zoals mijn collega's en ik die hebben toegelicht, beoogd hebben om een nuance aan te brengen. Een nuance zoals die past, wanneer het ons gaat om de bescherming van mensen in hun verscheidenheid, met een respect voor wat mensen ten diepste identificeert. En dat geldt zowel voor ras, geslacht, seksuele gerichtheid als voor politieke, godsdienstige en levensbeschouwelijke overtuiging. Waar het daar om gaat, om deze fundamentele rechten, past een genuanceerde regeling.

Mevrouw Rempt-Halmmans de Jongh (VVD): De vraag die mij toch bezighoudt, met alle nuanceringen, is waarom het kabinet deze vraag niet met "ja" of "nee" kan beantwoorden. Daar draait het in wezen om.

Minister Hirsch Ballin: Ik vond het passend om mij te houden aan datgene wat ik ook de heer Lankhorst net hoorde zeggen, die deze vraag mede had gesteld. Laten wij dit niet zien in termen van een spel van ja of nee. Ik wil hiermee niet zeggen dat u het als spel hebt bedoeld; begrijpt u mij niet verkeerd. Het ging ook u uiteraard om helderheid over de uitleg van de wet. Wij, mijn collega's en ik, hebben er naar beste weten over gesproken, gisteren en vandaag. Het lijkt mij daarom het beste, mij te houden aan datgene wat ook de heer Lankhorst net zei: laten wij nu boven het ja of nee uitstijgen en met de duidelijkheid die wij over de principes van deze wet hebben gegeven, nadat de Eerste Kamer gesproken heeft, de zaak in vertrouwen aan de commissie en de rechter overgeven.

□

Minister Ritzen: Mijnheer de voorzitter! Ik sluit mij graag aan bij de woorden van de minister van Justitie over het spanningsveld dat in onze Grondwet besloten ligt tussen artikel 1 en artikel 23. Mijn collega van Binnenlandse Zaken heeft er op een wijze over gesproken die naar mijn mening getuigt van grote betrokkenheid, waardigheid en diepte, juist wanneer het gaat om de stelling die het kabinet op dit punt inneemt. Ik heb er dan ook niets aan toe te voegen.

Een punt waarop ik nog wel graag inga, is door de heer Lankhorst naar voren gebracht. Het betreft in feite een debat dat hier eerder is gevoerd over de pedagogische opdracht, die binnen het onderwijs vorm moet krijgen. Het kabinet, in dit opzicht gerepresenteerd door de minister van Onderwijs en Wetenschappen, hierin sterk gesteund door de minister van Justitie, heeft zich vaker ertoe geroepen gevoeld, aandacht of hernieuwde aandacht voor de pedagogische opdracht te vragen. Een aantal actuele gebeurtenissen hebben hieraan extra scherpte gegeven. De staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, mevrouw d'Ancona en ik hebben al eerder initiatieven op het punt van racisme en vreemdelingenhaat genomen om weer aandacht aan die pedagogische opdracht te geven.

De pedagogische opdracht is heel sterk geplaatst in het kader waarvoor de heer Lankhorst aandacht vroeg, namelijk de overdracht van waarden en normen. Hiermee sluit zij onmiddellijk aan bij het onderwerp dat vandaag aan de orde is. Er is vaak gesproken over de benadering van scholen die een kabinet in ons land kiest in verband met waarden en normen. Wij hebben een heel bijzonder stelsel van onderwijs, gekenmerkt door het bijzonder onderwijs en de vrijheid van onderwijs. Dit beschouwen wij als een groot goed. Het betekent dat wij het in ons land anders dan in andere landen niet de opdracht van de overheid achten, de waarden en normen te omschrijven. Het is onze opvatting dat de waarden en normen van onderop worden bepaald en als zodanig ook kunnen veranderen, maar niet zonder grenzen. In de geschriften op dit punt die in de CCOO besproken zijn en daar volkomen onderschreven zijn, is

voortdurend aangegeven dat er basiswaarden en -normen zijn die algemeen worden onderschreven. Deze betreffen tolerantie, burgerschap, mensenrechten en vooral de grondrechten die in de Grondwet zijn vastgelegd. Ook gisteren heb ik dit naar voren gebracht. Met andere woorden: de school hoort geen gedrag aan te moedigen of waarden en normen over te dragen die in strijd met de Grondwet kunnen zijn. Dit is het antwoord op de vraag die de heer Lankhorst mij stelde. Ik wens er zonder enige schroom en in alle duidelijkheid op te antwoorden: een school draagt waarden en normen over, die zij zelf bepaalt, maar die altijd gestoeld zijn op en aansluiten bij algemene opvattingen zoals in de Grondwet opgenomen.

De heer Leerling vroeg of de ongesubsidieerde sector in feite buiten de wet zou vallen. Hij stelde die vraag naar aanleiding van mijn opmerking dat juist de financiële gelijkstelling die ook onderdeel vormt van artikel 23 van de Grondwet, in de ogen van de juristen voortdurend aanleiding geeft om ook beperkingen te stellen aan de vrijheid van benoeming. Over die vrijheid van benoeming is hier ook gesproken met betrekking tot bijvoorbeeld het aanstellen van wachtgelders maar ook in verband met een aantal andere punten. De heer Leerling vroeg mij toen hoe het met de ongesubsidieerde sector zit. Die valt dan ook niet onder artikel 23 van de Grondwet. Er komen mij geen gevallen voor de geest waarin sprake zou zijn van dat specifieke beroep op artikel 23 van de Grondwet, die tegelijkertijd niet voldoen aan de financiële gelijkstelling. Daarmee vallen die instellingen dus in hetzelfde kader als bijvoorbeeld de bejaardenorden op een bepaalde grondslag of verenigingen op een bepaalde grondslag. Daarvoor gelden dus dezelfde opvattingen die ook voor deze instellingen gelden.

Mijnheer de voorzitter! Ik meen dat ik zo op de vragen die in het bijzonder aan mij waren gesteld, geantwoord heb.

□

Minister d'Ancona: Mijnheer de voorzitter! Voordat ik begin aan een enkel punt dat nog bespreking van onze kant behoeft, zou ik willen

zeggen hoe bijzonder waardevol en hoe bijzonder ik dit debat met de Kamer vind. Wij zijn vanaf 1980, zo'n twaalf, dertien jaar, met dit wetsvoorstel bezig. Ik was er zelf nauw bij betrokken in 1981 toen ik korte tijd staatssecretaris was. Ook vanuit die achtergrond vind ik het een heel bijzondere ervaring om dit debat met de Kamer te mogen voeren. Ik heb ook heel veel waardering voor de manier waarop de Kamer dit debat met ons wil voeren. Vooraf wil ik nog zeggen, dat ik mij volledig kan aansluiten bij datgene wat op zo'n bijzondere wijze verwoord is door onze minister van Binnenlandse Zaken. Ik zou daar alleen maar aan afdoen als ik er nog iets aan zou toevoegen.

Een ander, zeer belangrijk thema, dat gisteren onder andere door mevrouw Groenman, maar ook door anderen, aan de orde is gesteld, betreft de situatie van gehandicapten en het verzoek om nog eens te bezien of het niet goed zou zijn, het criterium gehandicapt in de wet op te nemen. Daarbij is, zoals u zich herinnert, verwezen naar artikel 26 van het internationale verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, het BuPo-verdrag, dat bepaalt dat allen gelijk zijn voor de wet en zonder discriminatie aanspraak hebben op gelijke bescherming door de wet.

Voorzitter! In de schriftelijke voorbereiding van dit wetsvoorstel is gesteld, dat deze discriminatieverboden voor de overheid met zich meebrengen dat discriminatie of wel ongerechtvaardigd onderscheid op grond van handicap is verboden. De overheid houdt zich aan dat verbod. Iets heel anders is, dat dit met zich mee zou brengen dat het criterium gehandicapt in deze wet opgenomen zou moeten worden. Zoals ik al eerder heb gezegd, is de regering van mening dat de gesloten structuur van deze wetgeving zich daar niet goed voor leent. Ik wil de argumenten daarvoor op dit moment niet herhalen. De regering staat in die opvatting niet alleen. Zowel mevrouw Groenman als de heer Lankhorst heeft mij gewezen op een interessante rede van de heer Kooijmans, mijn huidige collega van Buitenlandse Zaken, in de tijd dat hij nog geen minister van Buitenlandse Zaken was. De heer Kooijmans zou op een symposium in Nijkerk gecon-

cludeerd hebben dat het criterium "gehandicapt" wel in deze wet moest worden opgenomen. Nadat ik gisteren afscheid van de Kamer had genomen, heb ik die rede opgevraagd en gelezen. Ik moest concluderen dat het toch een klein beetje anders ligt. De heer Kooijmans heeft inderdaad gezegd dat hij problemen had met het regeringsstandpunt, zoals verwoord in de stukken die bij dit wetsvoorstel horen. Hij heeft daaraan het volgende toegevoegd: "Ik heb wel begrip voor de opvatting dat de vrij rigoureuze structuur van het wetsvoorstel zich niet goed leent voor anti-discriminatiewetgeving met betrekking tot de gronden handicap en leeftijd. Daarvoor is een fijnmaziger instrument vereist." De heer Kooijmans concludeerde in zijn toespraak dat een onderzoek naar de mogelijkheden van anti-discriminatiewetgeving logisch voortvloeit uit artikel 26 van het BuPo-verdrag en dus niet dat het criterium "gehandicapt" in deze wet moest worden opgenomen. Zowel in deze Kamer als door de heer Kooijmans is betoogd dat gehandicapten evenzeer aanspraak hebben op gelijke bescherming door de wet als vrouwen of als etnische minderheden. Artikel 26 van het BuPo-verdrag zegt niet dat die wettelijke bescherming identiek moet zijn, maar wel dat die bescherming gelijk moet zijn. De regering is het daarmee eens. Om die reden en op grond van de discussie met de Kamer zijn wij van mening dat wij een onderzoek naar deze zaak moeten instellen. Aan de hand van de uitkomsten van dat onderzoek kan worden vastgesteld welke wettelijke bescherming wellicht nodig is, naast artikel 1 van de Grondwet, voor mensen met een handicap.

Ik heb mij gisteren ook verdiept in buitenlandse wetgeving voor gehandicapten. Het is mij gebleken dat die wetgeving buitengewoon gedetailleerd is. Waar die wetgeving bestaat, is die zeer gedetailleerd door de vele uitzonderingsgevallen die moeten worden opgenomen. Ik ben er, mede gelet op de discussie met de Kamer, van overtuigd dat wij deze kwestie grondig moeten bekijken. Ik kan echter nog geen uitsluitel geven over de wijze waarop wij eventueel zo'n goede wettelijke regeling

kunnen construeren. Maar nogmaals, op voorhand gaat het dan volgens mij niet om de onderhavige wetgeving. Ik zal de Interdepartementale stuurgroep gehandicaptenbeleid vragen of zij een onderzoeksvraag wil formuleren. Ik zal hierover natuurlijk ook met collega Simons spreken, die immers het gehandicaptenbeleid in zijn portefeuille heeft en zich bezighoudt met de coördinatie van het beleid. In mei zal de Kamer het herziene aandachtspuntenprogramma gehandicaptenbeleid worden toegestuurd. Ik hoop dat dan over de formulering van een goede onderzoeksvraag verder kan worden gediscussieerd. Als wij het onderzoek instellen waarom in de motie op stuk nr. 39 wordt gevraagd, moet dat wel breed worden opgezet. Het onderzoek moet betrekking hebben op alle sectoren die bij deze wet aan de orde zijn. Het moet dan gaan over onderwijs, over arbeid, over de dienstverlening in de publieke en de private sfeer etcetera. Als wij het doen, moeten wij het goed en serieus doen. Ik wil de kamerleden alleen begrip vragen voor het feit dat ik niet nu al kan zeggen of dit 1 januari 1994 gereed zal zijn. Ik kan wel toezeggen dat wij met voortvarendheid aan zo'n onderzoek zullen beginnen.

Voorzitter! Ik meen dat mijn collega het amendement van de heer Leerling op stuk nr. 27 nog niet besproken heeft.

De heer **Leerling** (RPF): De minister is daar wel op ingegaan.

Minister **d'Ancona**: Dank u zeer, mijnheer Leerling.

□

Staatssecretaris **Ter Veld**:

Voorzitter! Aan mij is een aantal vrij technische vragen gesteld die ik kort maar wel met vreugde zal beantwoorden. Daarna wil ik nog een enkele algemene opmerking maken.

Mevrouw Groenman en mevrouw Kalsbeek vroegen naar de levensverzekeraars. Inderdaad hebben wij de levensverzekeraars via de minister van Financiën verzocht, op Europees niveau met elkaar te komen tot een verdere afstemming. Hun reactie die ik zojuist heb ontvangen, is niet geheel bevredigend: zij hebben "geharmoniseerd" doordat zij allen

naar sekse gescheiden sterftetabellen gebruiken.

Met mevrouw Kalsbeek wacht ik de uitspraken in een aantal zaken als vervolg op het arrest in de zaak-Barber, af. Ik verwacht die deze zomer. Wij weten dat daarbij ook zeker de vraag aan de orde zal zijn en zal komen of er op grond van Europese wet- en regelgeving in het kader van de Europese richtlijnen, een gerechtvaardigde uitzondering is in de zin dat sekse een belangrijke bepalende factor zou kunnen zijn. Ik ben dan ook van plan om op dit terrein met de verzekeraars verder te spreken. Het plan zal niet alleen door hen onderbouwd moeten worden als dit een beroep kan rechtvaardigen op een door sekse bepaalde uitzondering maar zij zullen ook hun uiterste best moeten doen om zo snel mogelijk in een situatie te komen waarin een dergelijke uitzondering niet mogelijk wordt. Ik bedoel daarmee natuurlijk niet dat zij actief de levenskansen van vrouwen in negatieve zin moeten beïnvloeden.

Wat de pensioenfondsen betreft, zal ik natuurlijk mijn uiterste best doen om ervoor te zorgen dat de discussie, die mevrouw Groenman en andere kamerleden met mij op korte termijn hopen te voeren over de Pensioen- en spaarfondsenwet, zelfs niet eens tot amendering hoeft te leiden. Ik zal trachten, die wet zo goed mogelijk in te dienen. Als dat niet kan, dan kunnen wij nog een heel interessante discussie voeren, vooral ook omdat wij uitgaan van dezelfde invalshoek van de Pensioennota, te weten het bieden van gelijke kansen. Ik denk dat wij daar heel goed uitkomen. Dat betekent ook dat wij dan kunnen bezien of het zesde lid van artikel 5 kan vervallen of dat het anders geformuleerd zal moeten worden.

Voorzitter! Op het terrein van de arbeid is het misschien goed om er nog even aan te refereren dat er, behalve de specifieke wetgeving op het terrein van vrouwen en van migranten en buitenlandse werknemers, veel specifieke wet- en regelgeving is om juist gelijke mogelijkheden voor de toegang tot de arbeidswereld te garanderen aan mensen met een handicap. Ik weet dat wij daarover binnenkort zullen discussiëren. Ik wijs even op de bonus/malus-systematiek, op de versterking van het ontslagverbod,

richting tweeënhalf jaar, en op de registratie op grond van de Wet arbeid gehandicapte werknemers die binnenkort verplicht wordt. Ik heb een ander langs de Registratiekamer laten lopen. Een aantal zaken zal niet alleen de discriminatie in actieve zin verbieden. Hier ligt een belangrijke taak. Er moet voor gezorgd worden dat gelijke kansen, ook in actieve zin, kunnen worden bevorderd door belemmeringen zoveel mogelijk weg te nemen.

Ik attendeer mevrouw Groenman op de eerste rapportage over het VN-verdrag van vrouwen die minister Van den Broek en ik onlangs aan de Kamer hebben gestuurd. Ik hoop dat wij vrouwen in politieke partijen op veel andere manieren zullen kunnen ondersteunen. Ik hoop aan hun eigen politieke rechten vorm te kunnen geven. Ik denk in dezen aan alle activiteiten die minister Dales vanuit haar verantwoordelijkheid als minister van Binnenlandse Zaken heeft op het terrein van bevordering van politieke deelname van vrouwen. Ik ben ervan overtuigd dat mevrouw Groenman de lijn van actieve ondersteuning verre te prefereren vindt boven een overheid die dreigt. Ik zeg dat vooral ook, omdat ik weet dat mijn eigen partij in het begin van haar bestaan – wij zijn wat ouder dan vanaf 1966, nietwaar – ook een tijd heeft gehad waarin zij het vrouwenkiesrecht niet als een bevorderlijke zaak zag. Nu spreek ik over de historie, maar toch.

Mevrouw **Groenman** (D66): Nu moet u niet twee dingen door elkaar halen. Natuurlijk zijn wij het er volstrekt over eens dat vrouwen gestimuleerd moeten worden. Er ligt ook een nota van de minister van Binnenlandse Zaken. Vrouwen bij het openbaar bestuur, vrouwen in de politiek; het is echt een ander onderwerp dan datgene waar ik het althans met de minister van Justitie over had.

Staatssecretaris **Ter Veld**: Neen, het is niet een ander onderwerp. Ook bij het VN-verdrag over de uitbanning van alle vormen van discriminatie van de vrouw ging het om alle passende maatregelen om het doel te bereiken. Ik wil hier niet het beeld laten bestaan dat het verdrag van de VN tot het uitbannen van discriminatie alleen gericht is op passende

Ter Veld

maatregelen in de zin van straffen. Het is ook gericht op passende maatregelen om te ondersteunen, te activeren en belemmeringen weg te nemen. Daarom wilde ik dit nog even kwijt in aanvulling op de opmerkingen van de minister van Justitie.

Mevrouw **Groenman** (D66): Als wij het maar als een aanvulling zien, vind ik het goed.

Staatssecretaris **Ter Veld**: Zeker.

Voorzitter! Het is vanzelfsprekend dat je als laatste spreker de laatste woorden spreekt in een tweede termijn, maar ik wil niet zo'n vreselijk zwaar gewicht aan mijn woorden hechten. Na de eerste termijn van gisteren en de tweede termijn van vandaag hebben de minister van Binnenlandse Zaken en de minister van Justitie, misschien naar uw mening verschillend klinkend, toch allebei de intenties en de bedoelingen van de wet zo uiteen gezet – ook mevrouw Kalsbeek heeft het ondersteund – dat ik het gevoel heb dat het voor alle goede luisteraars duidelijk is dat hier een wet wordt voorgelegd die een heel belangrijke bijdrage kan leveren aan hetgeen wij allemaal willen. Iedere ochtend dat ik naar mijn werk ga, kom ik langs een muur in Leiden, de blinde muur van mijn politiebureau, waarop staat: ieder mens wordt gelijk in waardigheid en rechten geboren. Dan denk ik ook nog wel eens: nou ja, het hangt er toch wel van af waar je wiegje staat. Maar een ding is zeker. Als mensen geboren zijn, verandert er daarna ontzettend veel. Dan zijn wij het als kabinet, kamerleden, politici, bestuurders op gemeentelijk niveau, provinciaal niveau en waar dan ook, die ons uiterste best kunnen en moeten doen om door onze regelgeving ervoor te zorgen dat in ieder geval ieder mens, die tenslotte gelijk in waardigheid en rechten geboren wordt dan ook de rest van zijn leven aldus kan leven. Volgens mij is dat een zaak die wij allemaal onverkort moeten steunen.

De algemene beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Naar mij blijkt, heeft de Kamer geen behoefte aan artikelsgewijze behandeling.

De stemmingen in verband met het wetsvoorstel zullen dinsdag plaatsvinden.

Sluiting 21.44 uur.

Lijst van ingekomen stukken, met de door de voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. een koninklijke boodschap, ten geleide van het voorstel van wet Verzelfstandiging van de Rijksdienst van het Kadaster en de Openbare Registers (Organisatiewet Kadaster) (23007).

Deze koninklijke boodschap, met de erbij behorende stukken, is al gedrukt en rondgedeeld;

2. de volgende brieven:

een, van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, inzake de institutionele follow-up van UNCED (22800-V, nr. 50);

een, van de minister van Justitie, inzake de nieuwe richtlijn voor het doen van aangifte of het openmaken van proces-verbaal ter zake van fraude met sociale uitkeringen (22457, nr. 4);

twee, van de minister van Financiën, te weten:

een, inzake het devalueren met 10% van de bilaterale spilkoersen van het Ierse pond ten opzichte van de overige valuta's in het wisselkoersmechanisme van het EMS (22800-IXB, nr. 36);

een, inzake de exportkredietverzekering (22800-IXB, nr. 37);

een, van de minister van Defensie, inzake F-16-jachtvliegtuig (22800-X, nr. 40);

een, van de staatssecretaris van Defensie, inzake de resultaten van het onderzoek naar verplaatsing van de beheerstaken van de Groep maritieme patrouillevliegtuigen (MARPAT-groep) van de Koninklijke marine naar de Koninklijke luchtmacht (22800-X, nr. 38);

een, van de minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, ten geleide van de agenda van de Raad van Ministers van Landbouw op 9 en 10 februari 1993 te Brussel (21501-16, nr. 78);

een, van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ten geleide van het regeringsstandpunt inzake "de beeldende kunstenaars en de bijstand" (22800-XVI, nr. 74).

Deze brieven zijn al gedrukt en rondgedeeld;

3. de volgende brieven:

een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, ten geleide van het verslag inzake het Fonds Luchtverontreiniging gevoerde beheer in 1991;

een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ten geleide van het onderzoeksrapport "Werkgevers over vacatures voor on- en laaggeschoold werk".

De voorzitter stelt voor, deze brieven door te zenden aan de betrokken commissies ter afdoening en niet te drukken;

4. een brief van A. Tiana, inzake de gevolgen van wetenschappelijk onderzoek in Nederland voor het wetenschappelijk onderzoek in andere Europese landen.

Deze brief ligt op de griffie ter inzage;

5. de volgende brieven:

een, van het gemeentebestuur van Zierikzee, ten geleide van een aangenomen motie inzake de democratische controle op het beheer en het optreden van de politie;

een, van C. Sonneveld, inzake euthanasie;

een, van G.N. Prins, inzake euthanasie;

een, van B. Ruitenbeek, inzake de situatie in Nederland;

een, van de burgemeester van Ommen, ten geleide van een aangenomen motie inzake de mishandelingen ten aanzien van de bevolking van het voormalige Joegoslavië, in de concentratiekampen alswel daarbuiten;

een, van het gemeentebestuur van Zelhem, ten geleide van een aangenomen motie inzake de hinderwetvergunning.

Deze brieven liggen op de griffie ter inzage.

Noot 1 (zie blz. 3405)

Diepe delfstoffenwinning (pkb 3.4.4)

Onze commissies constateren dat sinds 1984 vrijwillig wordt afgezien van het gebruik door de concessiehouders Elf Petroland, Mobil en NAM van verleende concessies voor de winning van aardgas in de Waddenzee (het zgn. moratorium). Dit «moratorium» loopt af op 10 januari 1994. De concessiehouders hebben bij de inspraak over de pkb-Waddenzee te kennen gegeven het moratorium niet te willen verlengen.

Onze commissies stellen vast dat voor de Waddenzee de hoofddoelstelling is de duurzame bescherming en ontwikkeling als natuurgebied. Vanuit de optiek van het nationaal energiebeleid zijn de Nederlandse gasvoorkomens in beginsel van belang. In het Natuurbeleidsplan en VINEX deel 1 was eerder evenwel al uitgesproken dat «uit een oogpunt van natuurbehoud de verlenging van het moratorium na 1994 gewenst is». In VINEX deel 3 wordt ten aanzien van diepe delfstoffenwinning in Grote Wateren met een Groene Koers gesteld dat «per geval beoordeeld wordt of deze activiteit verenigbaar is met de natuur- en overige belangen van de in het geding zijnde Grote Wateren». In de ontwerp pkb-Waddenzee is aangegeven dat «de eventuele voortzetting van het moratorium tijdig voor 10 januari 1994 met het oog op zorgvuldig bestuur en in lijn met het afwegingskader onderwerp zal zijn van nader overleg met de concessie-narissen».

Tevens stellen de commissies vast dat in de politieke context een meerderheid van de Tweede Kamer bij motie van 17 september 1991 heeft laten weten voor verlenging van het moratorium te zijn. Daarnaast stelt de Stuurgroep Waddenprovincies zich op het standpunt dat de rijksoverheid in de pkb moet aangeven dat zij het gehele pkb-gebied van boorwerken zal vrijwaren en dus tenminste het mortuarium zal trachten te verlengen. De eilandgemeenten zijn van mening dat het opsporen en winnen van olie en gas niet in een natuurgebied als de Waddenzee

behoort plaats te vinden. De commissies constateren voorts dat belangrijke adviesraden van de regering, zoals de Waddenadviesraad, de Raad van advies voor de ruimtelijke ordening en de Natuurbeschermingsraad van mening zijn dat de activiteiten die gepaard gaan met opsporing en winning van diepe delfstoffen in strijd zijn met de hoofddoelstelling die voor de Waddenzee is geformuleerd. Mede gezien het feit dat er elders nog aanzienlijke gasreserves aanwezig zijn, bestaat er naar de mening van deze adviesraden op korte termijn geen maatschappelijke noodzaak tot winning van gas in de Waddenzee over te gaan. Veel insprekers vinden dat activiteiten die verband houden met het boren naar gas of olie niet thuishoren in of binnen de invloedssfeer van een natuurgebied als de Waddenzee. Daar staat tegenover, zo stellen de commissies vast, dat de Gasunie, de NAM en namens de produktiemaatschappijen de Nederlandse Olie en Gas Exploitatie en Produktie Associatie (NOGPA) te kennen hebben gegeven dat de exploratie en produktiemaatschappijen op milieuvriendelijke wijze aardgas kunnen opsporen en winnen. Een aantal insprekers wijst op de regionaal-economische belangen. Onze commissies geven het kabinet in overweging om, uitgaande van de tekst van deel 1 van de pkb-Waddenzee, op korte termijn oriënterend overleg te starten met de concessiehouders, waarin met respect voor elkaars wederzijdse posities, de betrokken aspecten aan de orde zullen moeten komen. Naar de mening van de commissies zullen met name de volgende aspecten onderwerp van gesprek dienen te zijn:

- Het belang van de gasvoorkomens onder de Waddenzee en de vraag of deze, mede in het licht van het kleine veldenbeleid, op korte termijn aangewend dienen te worden.
- De voornemens van de maatschappijen met betrekking tot onder andere aard, omvang, spreiding in de tijd en lokatie van de opsporings- en winningsactiviteiten.
- De effecten van eventuele gaswinning. Vanuit een oogpunt van natuur en landschap, milieu en water zijn van belang de risico's van gaswinning voor verstoring van in de Waddenzee levende dieren (met name bodemfauna, vissen,

(trek)vogels en zeehonden), de kans op calamiteiten, de gevaren van verontreiniging (kans op morsing van olie of boorspoeling) en de ecologische en financiële gevolgen van bodembepaling.

- De gevolgen van aanleg van buisleidingen (aanleiding).
- Mitigerende maatregelen die kunnen worden genomen (bijvoorbeeld gedeveierd boren vanaf het vasteland, tempo van exploitatie en technische maatregelen) teneinde bovenbedoelde risico's te minimaliseren.

– De mogelijkheden voor compensatie (in geval van onherstelbare schade voor het ecosysteem). Dit oriënterende overleg dient naar de mening van de commissies met het oog op de verdere besluitvorming uiterlijk in het tweede kwartaal van 1993 afgerond te worden.

Tijdig voor het aflopen van het moratorium, maar uiterlijk in het derde kwartaal van 1993, zal naar de mening van de commissies, mede op basis van de resultaten van het oriënterende overleg, nader beraad in het kabinet moeten plaatsvinden over de kabinetsinzet bij het afrondende overleg met de concessiehouders. Naar de mening van de commissies zal hierbij onder meer de vraag in hoeverre de gasvoorkomens onder de Waddenzee op korte termijn aangewend dienen te worden, moeten worden meegewogen. Op basis hiervan kan het overleg met de concessiehouders worden afgerond, uiterlijk voor 1 januari 1994. Onze commissies stellen voor in deel 3 van de pkb-Waddenzee de tekst van deel 1 op het punt van het moratorium te handhaven.

Noot 2 (zie blz. 3558)

Interpellatievragen van lid **Rosenmøller** (Groen links) aan de ministers van Economische Zaken en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid over DAF.

1
Wat waren de beweegredenen van de minister van Economische Zaken om op de dag waarop DAF in surcéance ging te suggereren, dat de zwaarste klappen aan Nederland en België voorbij zouden gaan en vooral in Engeland terecht zouden komen?

2

Deelt de regering de mening, dat de opvatting van de bewindvoerders, die te kennen hebben gegeven dat minimaal de helft van de DAF-medewerkers zal moeten worden ontslagen, op gespannen voet staat met de door de minister geuite suggestie? Zo neen, waarom niet?

3

Waarom vond de minister van Economische Zaken het vervolgens nodig onmiddellijk positief te reageren op de aankondiging van het massa-ontslag, waardoor er wel een flinke wending in zijn publieke uitspraken valt te constateren?

4

Wat waren zijn beweegredenen, om – juist in dit stadium – afgelopen dinsdag in de Eerste Kamer te zeggen: «Ik denk dat DAF over vijf jaar of zo zich zal moeten voegen in de alliantie.»?

5

Deelt de minister van Economische Zaken de mening, dat het met deze uitspraak opgeroepen beeld, dat DAF alleen niet verder kan, bepaalt niet behulpzaam is voor diegenen die nu proberen geldschietters te vinden voor het nieuwe DAF?

6

Wat zijn in algemene zin de criteria van de minister van Economische Zaken bij het maken van de afweging om al of niet tot steunverlening aan DAF over te gaan? Kunnen naar zijn opvatting ook milieu-overwegingen een rol spelen?

7

Indien de regering definitief zou besluiten DAF financieel te steunen, mag daar dan uit worden afgeleid dat DAF goede mogelijkheden heeft zelfstandig voort te bestaan tot de situatie zich zodanig wijzigt, dat sprake kan zijn van een strategische alliantie?

8

Ziet de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in enigerlei vorm mogelijkheden voor de overheid de sociale gevolgen van het massa-ontslag bij DAF enigszins te verzachten door bij te dragen aan de totstandkoming van een sociaal plan?

48-3608